sadreddin
KONEVÎ

Esmâ-i Hüsnâ Şerhi

Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ

ESMÂ-İ HÜSNÂ

ŞERHİ

Şerhu Esmâillahi'l-Hüsna

Müellif:
Sadreddin Konevî
Tercüme:
Ekrem Demirli

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr
kapak: Medine Efe

SADREDDİN KONEVÎ

XIII. asırda yaşamış (doğum tarihi, yaklaşık 1210, vefat tarihi, 1274), tasavvuf düşüncesine kazandırdığı boyutlar ve kendisinden sonraya etkileriyle “dönüm noktası” olmuş bir sûfî-düşünürdür. Konevî, ailesinin Selçuklu döneminin önde gelen yönetici ailelerinden birisi olmasının sağladığı imkanlarla, iyi bir eğitim almış, çocukluğundan itibaren İbnü’l-Arabî’nin tasavvuf terbiyesi altında yetişmiştir. Konevî’nin eserleri incelendiğinde, başta tasavvuf olmak üzere, bütün alt bilimleriyle felsefe ve kelâm, bunun yanı sıra diğer dinî ilimler alanında bir uzman olduğu görülür. Bu bağlamda Konevî’nin İslam düşünce tarihindeki yeri, kısmen Gazâli’yi hatırlatacak şekilde, aklın metafizik alandaki imkanlarının eleştirel tahlili ve bunun devamında kalbi temizlemeyi ve ruhu arındırmayı esas alan sûfî öğretiyi müstakil bir “bilim” olarak ortaya koyması olarak görülebilir. Gerçekten de Konevî, sûfîyle ilişkisi açısından “sübjektif”, konusu açısından ise “kayıt altına alınamayan” bir alanı ilk kez, belirli kural ve kaideleri olan ve her şeyden önemlisi “miyar”ı olan bir”bilim” haline getirmeye çalışmıştır.

Konevî, “velud” bir yazar olarak değerlendirilebilecek ölçüde eser yazmamış olsa da, tasavvufa sadece düşünceleriyle etki yapmakla kalmamış, bunun ötesinde belirli bir üslubun ve ifade biçiminin oluşmasına da neden olmuştur.

Konevî’nin başlıca eserleri şunlardır: Miftâhü’l-gayb; en-Nefehâtü’l-ilâhîyye; el-Fükûk fî-kelimâti müstenidâti fusûsi’l-hikem; el-Mürâselât/Yazışmalar; en-Nusûs fi-tahkîki tavri’l-mahsûs; Kırk Hadis Şerhi; Şerhu Esmâillâhi’l-Hüsnâ; Tebsiratü’l-mübtedî ve tezkiretü’l-müntehî, İ’câzü’l-beyân fî tefsîri Ümmi’l-Kur’ân/Fatiha Tefsiri.

Rahmân ve Rahîm Allah’ın adı ile;

sadece O’ndan yardım dileriz [*]

Hamd, Allah’a mahsustur. O Allah ki, varlık semasını en güzel isimlerinin kandilleri ile nûrlandırmıştır.

O Allah, cömertlik hazinelerinin kapılarını en yüce sıfatlarının anahtarları ile açmıştır.

O Allah'ın celâlinin heybetinden ulvî göklerde temiz ruhlar huşua kapılmış; cemâlinin sahrasında kudretli akıllar Mele-i alâ'da hayrete düşmüşlerdir.

O Allah, irfan ehlinin gözlerinden kuşku ve körlük perdelerinin kilitlerini çözmüştür; böylelikle onlar, kendi bildirmesi ile Hakkı bilmişler, sûret ve mânâ perdelerinin kisvelerinde O'nu müşâhede etmişlerdir.

O Allah, izzet örtüsü vasıtasıyla, perdeli insanların görmesinden perdelenmiştir; bunun neticesinde onlar, Allah'ın en yüce cemâl tecellîlerini görememişler, O'nun en tatlı hitabını işitme lezzetinden mahrum kalmışlardır.

***

Allah'ın rahmeti, Hakkın kendisini en büyük müjde ile gönderdiği kimsenin üzerine olsun.

Allah, onu en uzak ve en yakında bulunanlar için rahmet[1] kılmış, böylelikle o, gaflet içinde susamış kimselere en tatlı içeceği sunmuş, nasihatlerinin kaseleriyle muhabbet şarapları ile o insanları sulamıştır.

Salat ve selâm, o zât'ın aile ve dostlarının üzerine olsun. O'nun ailesi, âhiret ve dünyanın efendileri, dostları ise, hidâyet ehli için yol kılavuzlarıdır.

***

İlâhî isimler, var olan şeylerin maddeleri ve mümkünlerin asıllarıdır; hiçbir şeyin zuhûru bu isimlersiz mümkün olmadığı gibi, imkân âleminin kâideleri de, ancak onlara dayanarak sâbit olabilir. Şâyet ilâhî isimlerin hükümleri ve bu isimlerin tasarrufları olmasa idi, kevnin varlığı adına hiçbir isim ortaya çıkmaz, bir resim zuhûr etmezdi.

Hal böyle olunca, uzun yıllar akşam-sabah tilavetleriyle ilgilendiğim ve okuma esnasında ünsiyet şaraplarının kaseleri ile mesrur olduğum için, bu ilâhî isimlerin açıklanabilecek bazı sırlarını ortaya çıkartmak ve hakîkatlerinden mümkün olabilecekleri izaha dönük şevkim artmıştır; bu isimlerin okunması, her türlü başarı ve kurtuluşu temin eder.

Bunun üzerine, Allah'tan hayırlısını nasip etmesini diledim; O, "dilediğini yaratır ve seçer, onların ise ihtiyarı yoktur."[2]

Allah bana ilham edip, teyit ettiğinde ise, bu isimlerin hakîkatlerinden ihsan edilen şeyleri kaydettim, bu, vakit hükmünün iktizâ ettiği şekilde ehl-i zevk ve işâret in diliyle olmuştur; ehl-i zevk ve işâret, ulvî himmetlerin ve erdemli nefislerin sahipleridir. Yoksa, bu sırları düşük derecede bulunan nazar mensuplarının mertebelerinin diliyle ifade etmedim.

Çünkü Rabbu'l-erbab'ın isimlerinin sırlarının ortaya çıkartılması, sakınanlar için bir yol gösterme, akıl sahiplerinin ruhları için bir gıda; Gaybları bilenin sıfatlarının hakîkatlerinin izhârı da, erbabü'l-kulub olan insanların gönüllerindeki derde şifadır.

***

Gayb sahalarının fezâsının göğünde, ancak fikir ve his idrâk vasıtalarının kayıtlarından kurtulanlar dolaşabilir. Şirk ve kuşku karanlığı, ilâhî isim ve sıfatların kutsiyet hazinelerindeki tecellîlerinin tasarruflarını müşâhede etmekle ortadan kalkabilir.

Bu tarz ilimler (: isim ve sıfatların tecellîlerinin tasarruflarını bilmek), öncüller düzenleyerek, tertip ve şüpheler serd ederek gerçekleşmez; bilakis bu gibi ilimler, arzulara muhalefet etmek, dünya sevgisini ortadan kaldırmak ve de takvanın hakîkatlerini tam olarak yaşamak sayesinde gerçekleşir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah'tan korkunuz, O size öğretir."[3]

Sahih bir rivâyette Hz. Peygamber (a.s)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Muhakkak ki Allah Teâlâ, gözlerden perdelenmiş olduğu gibi, akıllardan da perdelenmiştir. Mele-i a'lâ da, sizler gibi, O'nu talep ederler."

Binaenaleyh, insan türü Mele-i a’lâ ile Hakkı talepte ortak kabul edilmiş, buna karşın her ikisi talebin niteliğinde birbirlerinden ayrılmışlardır.

Çünkü Mele-i a’lâ, Hakkı aklî nûrlar vasıtasıyla talep ederler; bunun nedeni, onların (: maddeden) mücerret akıllar olmalarıdır. Halbuki Allah (cc.), akıllardan perdelenmiştir. Şu halde Mele-i a’lâ, aklî nûrlar ile zât’ın sırlarına ve sıfatların hakîkatlerine nasıl ulaşabilsin ki?

***

Hakkı talep edenlerden bir gurup, Hakkı Hak ile arayanlardır, çünkü Hak bu insanların görmesi ve işitmesi olmuştur.

Bazı insanlar ise, düşünceleriyle Hakkı talep ederler.

Bu bağlamda, ehl-i tarîkin bulduğunun doğru olup olmadığına delil arayan kimse, inatçılık etmekle birlikte, balın tatlılığı ve cinsel ilişkinin lezzeti hakkında delil arayan kimseye benzer. Halbuki söz konusu şeyler hakkında ancak zevk yoluyla delil bulunabilir. Binaenaleyh, Hızır ve Musa (a.s.) arasında cereyan eden hadise, basîret sahipleri için bir öğüttür.

***

Şu halde, Zât-ı Müteâl’in bilgisine akılların “nazar” güçleri cihetinden ulaşmak mümkün değildir. Çünkü Allah’ı “nazar” cihetinden bilmek, araştırmacının sadece hayretini arttırır.

Allah, ancak seçmiş olduğu kullarına kendi celâline yaraşır şekilde kendisini bildirmesi yoluyla bilinebilir.

Şu halde, Hak (cc.) delil ile bilinir diye iddia eden kimse, sadece soğuk demir dövmektedir.

Bu bağlamda, şu ileri sürülmüştür: “İlim (: Hakka) perdedir.” Kuşkusuz ki, burada kast edilen “ilim”, nazarî ilimdir.

***

Allah ehli, Hakkı Hakkın bildirmesi ile bilmişlerdir, çünkü Hak, söz konusu insanların işitmesi ve görmesi olduğu gibi, aynı zamanda onların ilimleri de olmuştur.

Bu gibi insanlardan, şâyet fikrî bir düşünce tasavvur edilmiş olsaydı, hiç kuşkusuz Hak onların fikirlerinin de aynı olurdu; fakat bu müşâhede mertebesine ulaşan kimsenin fikir sahibi olması tasavvur edilemez. Aksine bu insanlarda tasavvur edilebilecek şey, anlayış ile birlikte, tefekkür söz konusu olmaksızın Hakkın bir çeşit ilhamıdır, bunun nedeni, bu insanların sıfatlarının Hakkın sıfatlarında silinmiş olmasıdır.

Binaenaleyh anlayışının kaynağı tefekkürü olan kimse, ehl-i zevkden sayılmaz.

Allah, bizleri ermişlik lezzetini tadanlardan eylesin ve lütfünün sabah akşam nefhalarına hücûm etmeyi nasip etsin!

Âmin!

Giriş

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah’ın güzel isimleri vardır, bunlar ile O’na dua ediniz.”[4]

Bilinmelidir ki:

Mukaddes Zât (cc.) hakkında asıl olan, sıfatlardan soyutlanmak ve münezzehliktir; bunun nedeni, O’nun sıfatlarla sınırlanmaktan mutlaklığı ve âlemden müstağniliğidir. Bunun yanı sıra her isim ve sıfat, var olanı gerektirir; söz konusu var olan, ancak bu isim vasıtasıyla zuhûr edebilir.

Eğer varlıkta isimlerin zuhûrunu talep ettikleri bir şey bulunsa idi, âlemin kadîm olması lâzım gelirdi, halbuki, sahih bir haberde şöyle rivâyet edilmiştir: “Allah var idi, O’nunla beraber başka bir şey yoktu.”

Binaenaleyh, isimlerin hükümleri ancak kâbiliyetler vasıtasıyla zuhûr edebilir. Bu ise, a’yânı sübût mertebesinden çıkartıp, onların varlık mertebesinde meydana gelişleriyle gerçekleşir.

Buna göre, a’yân-ı sâbite varlık kisvesine büründüklerinde, bunların türlerinin mertebeleri kendiliklerinde meydana gelir. Bu mertebeler, mazhâr mertebeleri üzerinde hüküm sahibi olan ez-Zâhir isminin saltanatı mahallinde meydana geldiklerinde, esmâ-i hüsna’nın eserleri zuhûr etmiş, ulvî sıfatların neticeleri tebarüz etmiştir.

***

İsimler sonsuzdur, çünkü onlar Allah’ın mülkünü içeren mertebelerden ibarettir; söz konusu mülk ise, mümkünlerin hakikatlerdir. Bu hakikatler ise, sonluluk ile nitelenemez, çünkü onlar, Hakkın şe’nlerinin aynıdırlar. Hakkın şe’nlerinin ise, ne dünyada ve ne de âhirette bir nihayeti söz konusu olabilir.

Evet! Bunlardan meydana gelen şeyler, sonludur. Bu ilâhî kuşatıcılığa şu âyet-i kerime delâlet eder: “Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız.”[5]

Böylece Hak, ihtiyaç duyulan her şey ile kendisini isimlendirmiştir.

Bu, varlıkların bütün mertebelerine, hatta ulvî ve süflî fertlerinin cüzlerine sirâyet eden bir hakîkattir.

***

Bu husus anlaşıldığında, bilinmelidir ki:

İlâhî isimler, çeşit çeşittir:

Bunların bazıları, zamirlerdir, örnek olarak, O (Hüve), Biz (Nahnu) ve Ben (Ene) gibi zamirleri verebiliriz.

Bazı isimler, el-Halık (Yaratan), el-Cail (Yapan) gibi, kinâye isimleridir.

Bazıları ise, niyabet isimleridir. Buna örnek olarak, “Gömlekler sizi sıcağa karşı korur” ifadesi verilebilir. Burada gerçekte koruyan Haktır, fakat gömlekler, korumada Hakkın yerini almışlardır.

Bazı isimler ise, Kur’ân-ı Kerim tarafından zikredilmiş olsa bile, edep gereği Allah’a isim olarak verilemezler. Bunlara örnek olarak, Allah hile yapmıştır (mekr)[6], “Allah onlarla istihza etmiştir”[7], “Ben bir hile yapıyorum”[8] gibi ifadeleri verebiliriz.

Böyle bir ismi Hakka vermek veya vermemek, bize değil Hakka kalmış bir iştir. Biz, Hakkı sadece kendisini isimlendirdiği şey ile isimlendiririz; Hakkın kendisine isim yapmaktan men ettiği bir şeyi de, edebin gereği, Hakka isim yapmayız.

***

Aynı şekilde, fiiller de böyledir; çünkü bazı fiiller, yapanın kötülenmesini gerektirirler. Buna örnek olarak şirk, zulüm, fesat gibi fiilleri verebiliriz. Bazı fiiller ise, failinin övülmesini ve methedilmesini gerektirirler. Bu kısma örnek olarak da, iyilik, sabır, şükür vb. gibi fiilleri verebiliriz. Allah, övülen fiilleri işleyen insanları sevdiğini, buna karşın kötü fiiller ile nitelenen kimseleri sevmediğini bildirmiştir.

Hiç kimse, Hakka isimler vermek veya O’na bir takım fiiller nispet etmek hakkına sahip değildir; sadece Hakkın bu konuda tasarruf hakkı verdiği kimse bunun dışındadır. Bu tasarrufların bilinmesi ise, Hakkın bildirmesi ile ve akıl yoluyla değil şeriat ile bilinebilir.

Allah Teâlâ, kendisine sadece ve sadece “güzel isimleri” nispet etmiştir. Bununla birlikte bütün isimler, gerçekte güzel isimlerdir. Şu var ki Allah, kendisine nispet ettiği bu isimleri güzelin dışındaki bütün niteliklerden arındırmıştır.

Allah’ın isim ve sıfatlarının hakîkatlerini en yetkin tarzda ve en iyi bilenler, peygamberlerdir; onlar da, Hakkı Hakkın bildirdiği şekilde bilmişlerdir.

***

(Esmâ-i hüsna hadisinin izahı:)

Muhbir-i sadık’ın sahih bir hadiste şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Allah’ın doksan dokuz ismi vardır. Bunları ezberleyen (ihsa) kimse cennete girer.”

Burada belirtilen yüzden bir eksik ifadesi, pekiştirmek için söylenmiştir, nitekim benzer bir tekit, Allah Teâlâ’nın şu âyet-i kerimesinde söz konusudur: “Hacda üç gün, yedi gün de dönünce tutarsınız. Bu ikisinin toplamı, ondur.”[9]

Böylelikle Allah, bu ifadeyi pekiştirmek için böyle zikretmiştir, nitekim pek çok alimin görüşü budur. Bu ifade biçimi, yazım yanlışlığından korur. Çünkü doksan dokuz, yetmiş yediye, yetmiş dokuza benzer. Böylelikle Allah, kayıt altına almakla, karışıklığı gidermiştir.

***

Hz. Peygamber’in hadiste buyurduğu “bu isimleri ‘ihsa’ eden”, zâhir alimlerine göre, bilen demektir. Başka bir ifadeyle, bunların lafızlarını ve mânâlarını bilen, netice ve eserlerinin hakîkatlerine dalan demektir.

Ehlullaha göre ise, söz konusu ihsa, isimlerle vasıflanmak, onların hakîkatleri ile zuhûr etmek ve neticelerinin içeriğine göre kul olmaktır; öyle ki, artık bu isimlerin kendileriyle vasıflanan, hakikatleriyle zuhûr eden ve neticelerinin içeriklerine göre kul olan insanlara da verilmesi doğru olur.

Nitekim Allah kendisini “yardım edicilerin en hayırlısı (hayrü’n-nasırîn)[10], “hüküm sahiplerinin en hayırlısı (hayrü’l-hakimîn)[11], “koruyucuların en hayırlısı (hayrü’l-hafızîn), “rızık verenlerin en hayırlısı/hayrü’r-razikîn”[12], “yaratıcıların en güzeli (ahsenü’l-hâlikîn)[13] diye tanımlamıştır.

Bunun yanı sıra Allah, peygamberinin de müminlere karşı “raûf ve rahîm” olduğunu haber vermiştir.

***

Bu gibi ikazlarda, kalb erbabı ve keşif ve müşâhede sahipleri sınıfından olan inâyet ehli için geniş bir imkân söz konusudur; onlar, meşru yöntemlere dayanan sülûklerinde, velâyet ehlinin yolunu ve ilâhî ahlakla ahlaklanmayı esas alan seyirlerinde isimlerin hakîkatleri ile vasıflanırlar, eserlerinin renkleriyle boyanırlar.

Neticede, ilâhî ahlak ile ahlaklanmak, bu insanların Allah'a yaklaşmasını temin eder ve O'nun katında bir vesile haline gelir.

El-Kerîm ve el-Mennân olan Allah'tan dileğimiz, bizi kendi ehlinden kılmasıdır. Allah'a dost olmak, sadece Hakkın ehil kılmasıyla mümkün olabilir.

***

İlâhî İsimler - Hüve/O

Bilinmelidir ki:

Hüviyet, ilâhlığın sırrıdır. O, celâl ve kemâl özelliğiyle, yegane ezelî mevcuttur.

“Hüve”, Allah’ın kullarını “De ki: O/Hüve”[14] ifadesiyle davet ettiği ilk kelimedir. Böylelikle, sadece bu zamirle ifade tamamlanmıştır. Bunun ardından ise, Allah demiştir. Allah, bütün harfleri ve hakîkatleriyle zât-ı ahadiyet’e delâlet eden özel-kuşatıcı isimdir.

Bu isimdeki hüviyet sırrı, onun bileşik harflerin hükümlerinden soyutlandıktan sonra zuhûr etmesidir. Bunun nedeni, bu ismin ağyardan tam anlamıyla mücerretliği ve eserlerden münezzehliğinin gücüdür.

“Hüve/O”, He ve Vav harflerinden meydana gelmiş olsa bile, bu isimde sâbit harf, He’dir, çünkü Vav harfi Allah kelimesinin sonunda düşmüştür. Ayrıca, huma (o ikisi) ve hum (onlar) ifadesinde olduğu gibi, ikilikte ve çoğulda da bu harf düşer.

Böylelikle He harfi, sıfatların silinmesi, nispet ve izâfetlerin düşmesiyle mutlak ahadiyete delâlet etmek üzere sâbit kalmıştır.

***

(Hüve’deki He ve Vav Harfleri:)

Bilinmelidir ki:

Hüviyetteki He, evvellik mertebesinin; ulûhiyette ise, âhirlik mertebesinin sahibidir. Binaenaleyh, bu harfin hüviyette bir başlangıcı, Ulûhiyette ise, bir nihâyeti vardır. Bu durum, pek çok sırlara ve değerli mânâlara işâret eder.

Bunlardan birisi, hüviyetin mânâlarından ehl-i keşf’in kalplerine yayılan recâ kokularıdır. Şöyle ki: Varlığın merkezi, devrîdir, böylelikle, nihâyet bidâyetin aynıdır. Aynı zamanda, rahmet her şeyden önce geldiği gibi, her şeyin dönüşü de onadır.

Bu önemli sır ve bilgilerden birisi de, hüviyetin celâli ve onun bütün isimlere üstünlüğüdür. Şöyle ki: Zât’a ait “hüviyet” zamirinden ibaret olan “He”nin aslı, merfuluktur. Bu durum, mutlak üstünlüğün kendisi nedeniyle kendisine ait olmasına işâret eder.

Bu harfin mecrur ve mansup olması ise, irab harekelerini kabul edişi cihetinden ortaya çıkmıştır. Bu ise, bu harfin bütün sıfatları, hükümleri, na’tları, nispetleri, izâfetleri, lâzımları, arazları içerdiğine işâret etmektedir.

Hüviyetin üstünlüğünün gücü –ki üstünlük hüviyetin aslıdır-, Vav harfini istilzam etmiştir, çünkü Vav, zamme’nin kardeşidir ve çoğul zamiri Vav harfine nispet edilmiştir.

Bunun yanı sıra Vav, mahreç mertebelerinde harflerin özelliklerini içerme ve ihâta özelliğine sahiptir.

***

Vav, He’nin bâtını; harekesi de, onun harekesinin aksidir. Bunun yanı sıra her iki harf de, devrîdir. Çünkü He’nin harekesi ve mahreci, ehl-i keşfe göre, kalbin yakınında göğsün bâtınındandır. Nefes, onunla uzar ve bütün harflerin mahreçlerine uğrayıp, iki dudağın zâhirine ulaşır.

Bunun ardından nefes, ihâta edici ve kuşatıcı dönüşünde, bütün harflerin hükümleriyle boyanmış olarak, adeta şimşek hızıyla, kendisinden çıktığı asla geri döner.

Vav'ın harekesi ise, He'nin harekesinin zıddıdır. Çünkü Vav, iki dudak arasından ortaya çıkar, sonra göğse uzanır. Böylelikle Vav da, daha önce belirtildiği gibi, bütün harflerin mahreçlerine uğrar. Bunun ardından ise, kendisinden çıktığı iki dudağa geri döner.

***

Binaenaleyh He'nin hareketi, gayb âleminden şehâdet âlemine doğrudur, çünkü onun zâtı, başlangıç mertebesinden olmasını gerektirir. Vav'ın hareketi ise, şehâdet âleminden gayb âlemine doğrudur.

Her iki harf de, harflerin varlıklarının hakîkatlerini çıkışta ve girişte kaynak ve varış mertebelerinde içerir ve kapsar. Her iki harf de, hem hakîkat ve hem de mânâ olarak birbirlerine intibak eder; bunların arasındaki uyum, bir dairenin başlangıcının sonuna uyumlu olmasına benzer.

Her iki harf de, bütün mukaddes ve ruhânî harflerin hakîkatlerini kendilerinde toplarlar; söz konusu harfler, ilâhî isimlerin maddeleridir. Bu harflerin bir kısmı -farklı konumlarına göre- diğer bir kısmı ile birleştiğinde, onların birleşmesi ve bir araya gelmesinin eserlerinden ruhânî ilim sahipleri için tasarruflar meydana gelir; bu tasarruflar, cismânî, ruhânî, melekûtî, süflî ve ulvî âlemlerdedir.

***

İnsan nefesinin dışı telaffuz edilen bütün harflerin maddesi olduğu gibi, aynı şekilde Nefes-i Rahmân'ın zâhiri de, bütün varlık harflerinin maddesidir.

Varlık, söz konusu Nefes-i Rahmân ile ayakta durur; o, her şeyi ayakta tutar: "O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; O, kendisiyle beraber başka birisinin var olmasından yücedir ve hüküm sahibidir."

***

Cüneyd-i Bağdadî’den şöyle bir olay rivâyet edilmiştir:

Birisi Cüneyd’in huzûrunda hapşırmış, ardından Allah’a hamd olsun demiş, bunun üzerine Cüneyd, adama:

-“Hakkın söylediği gibi ‘hamd âlemlerin Rabbi’ne mahsustur’ de” demiş.

Adam şöyle karşılık vermiş:

-Âlem nedir ki Allah ile birlikte zikredilsin?

Cüneyd, şöyle cevap vermiştir:

-“Şimdi öyle söyle, çünkü yaratılmış kadîme bitiştiğinde, yaratılmıştan geriye bir eser kalmaz.”

Birinci ifade, Allah’ta fâni olup, çokluğun perdelerini görmeyen ve izzet çölünde kendinden geçmiş kimsenin makâmıdır.

İkinci ifade ise (: Cüneyd’in sözü), tahkik sahibi kâmilin makâmıdır. Bu makâm, fenâda yedi mertebenin tavırlarını aşıp, ezelî ve ebedî olarak “Her şey yok olucudur, ancak O’nun vechi bâkidir”[16] ifadesinin hakîkatini hakka’l-yakîn idrâk etmenin ardından Hakkın bekâsı ile bâki kalan kimsenin makâmıdır.

Çünkü, insan başlangıçta “zikre değer bir şey”16 ve gerçekte bir varlığa sahip değildi ki, o varlıktan fâni olsun; fâninin varlığı, vehim ve hayal mahsulüdür. Binaenaleyh, kişi işin gerçeğini keşf edip, şunu müşâhede ettiği için hayal ortadan kalkmıştır: Her halükarda fâni olan fâni, bâki olan ise bâki kalmaya devam eder.

Bu durumda insan, Hakkın lisanı ile, “Hamd âlemlerin Rabbi Allah içindir” der. Bu ifade, (: her şeyi kendinde) içeren ve kemal özelliğindeki hakîkatin varlık mertebelerine seyredişini dile getirir.

Allah, hidâyet edendir.

***

Allah

Allah, kudret, yoktan yaratma ve halk ve emrin[17] sahibi olan kimse demektir. Bu isim, zât, sıfat ve fiilleri kendinde toplar.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin özelliği pek büyük, işi yücedir; anlayış ve akılların bu ismin sırlarını müşâhede etmelerine imkân yoktur. Beşerî kuvvet, ilâhî sırların hakîkatlerini arama ve incelemede nasıl yol alabilir ve ferdaniyet memleketinin gizliliklerine nasıl muttali olabilir ki?

Hakka yaklaşmaya mazhâr olmuş kimsenin zât'tan nasibi, korku ve şaşkınlıktır. Binaenaleyh onlar, yeis ve istek arasında gidip gelirler: Hakkın celâlinin heybetine baktıklarında ümitsizliğe kapılırlar; cemâlinin ünsiyetine baktıklarında ise, arzu duyarlar.

Cemâl ünsiyeti olmasa idi, âriflerin eklemleri korkudan kopardı; şâyet kavuşma arzusu olmasa idi, sevenlerin kalpleri hasretten erirdi.

***

Burada ben, Allah'ın kuluna bahşettiği bu isim ile ilgili ifade edilebilecek bazı sırlara işâret edeceğim. Hiç şüphesiz Allah, bahşeden ve ihsanda bulunandır; dilediklerine dilediği şeyleri ihsan eder. Bunların bir kısmı, keşif sırlarına işâret eden ismin harflerine ait hakîkatlerdir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu isim, tahkik ehline göre, sayıca beş, lafızda ise, altı harften meydana gelmiştir. Bunlar, zât-ı müteâl'in beş mahsus âlemi ve altı farklı ciheti ve de neredelik yollarını ihâta etmesine işâret ederler.

Bu harflerden birisi, Elif’tir. Elif’te bir takım işâretler bulunmaktadır; bunlardan birisi, hemzenin yazıda elifte gizlendiği gibi, elifin de lafız olarak hemzede gizlenmesidir. Bu durum, varlıkların mazhârlarının başlangıçta bilinmeyen gayb’te gizlenmesine işâret eder. Buna karşın ilâhî Zât’ın sırları ve ezelî sıfatların hakîkatleri de, daha sonra mazhârların şekillerinde gizlenirler.

Elif’te bulunan başka bir sır da şudur: Elif, nefes’in ortaya çıkışının ta kendisidir; söz konusu nefes, göğsün içinden çıkıp, bütün harf mahreçlerinin derecelerinde belirlenir ve harflerin sûretleriyle zuhûr eder. Çünkü bütün harfler, harfler âleminde bulunuşları itibariyle, bu nefes vasıtasıyla ayakta dururlar.

Nefes, harf sûretlerinin heyulası iken, harflerin zâhirleri de, bu nefesin tafsilleşmesinin sûretleridir. Söz konusu bu sûretler, nefesin birliği halinde nefesin aynısı; buna karşın, her birisi harflerin mahreç derecelerinde yekdiğerinden farklılaşır.

Aynı şey, Nefes-i Rahmânî’nin uzayıp, var olanların mertebelerini ve mümkün fertlerin nefislerini ihâta edişinde de söz konusudur; bu mümkün fertler, ulvî-ruhânîleri ve süflî-cismânîleri içerir. Çünkü bunların hepsi, Allah’ın bitmez tükenmez kelimelerinin sûretleri ve tecellîlerinin çeşitlenmeleridir. Hak ise, varlık mertebelerinin a’yânının harflerinde taayyün eden ve var olan şeylerin mazhârlarında zuhûr edendir. Hakkın bu mazhârlardaki zuhûru ve taayyünü, onların kâbiliyet ve özelliklerine bağlıdır.

Her şey, O’nun kabzasındadır; varlıkları Allah’tadır, kaim oluşları Allah sayesindedir, ortaya çıkışları O’ndandır ve dönüşleri de O’nadır. Çünkü Mele-i a’lâ Hakkı talep ettiği gibi, süflî âlemler de O’nu talep ederler. “Her nerede olurlarsa olsunlar Hak onlarla beraberdir.”[18]; “Biz, ona şah damarından daha yakınız.”[19]

***

(Beşerî Nefes’in Mertebeleri:)

Bu ismin sırlarıyla ilgili açıklayacağım konulardan birisi de, harfleri izhâr etmede nefesin mertebeleridir.

Bilinmelidir ki:

İnsan nefesinin üç mertebesi vardır.

Bunlardan birincisi, nefesin uzaması halinden önceki mertebesidir. Bu mertebe, nefesin belirlenmesinden önceki icmalî ve gaybî bir mertebedir.

Harflerin zâhirleri ise, söz konusu bu mertebede içkin ve silinmişlerdir; öyle ki, bu esnada harflerin varlıklarının birbirlerinden ayrılması veya görülmeleri ve müşâhede edilmeleri söz konusu değildir. Hatta harfleri ortaya çıkartan Elif’in varlığı bile, bu âlemde ortadan kalkmıştır; nitekim onun sûreti de, yazı âleminde noktanın varlığında silinmiştir.

Elif’in noktanın aynı olması gibi harflerin de Elif’in aynı olması, Gayb hüviyetine, Mutlaklığa ve nispî-varlık çokluğunun “Allah var idi ve O’nunla beraber başka bir şey yok idi” mertebesinde ortadan kalkmasına, isim ve sıfatlara ait çokluğun taayyün ve la-taayyünden münezzeh hüviyette silinmesine işâret etmektedir.

***

Beşerî nefesin ikinci mertebesi ise, Nefes’in uzaması ve “yaratma” eylemiyle harflerin varlıklarına yönelmesidir. Bu, Nefes-i Rahmânî’nin uzamasına ve varlıkların harflerine yönelmesine işâret etmektedir.

Nefes, harflerin mahreçlerinde belirmesi ve Elif’in varlığının–ki o, uzayışı açısından yayılan nefes’tir- gerçekleşmesinin nihâyetine vardığında içe dönüşü esnasında onlara yönelir. Nefes-i Rahmânî ise, mertebelerinde belirlenmeleri, derecelerine inmeleri ve nihai varış yerleri ve mercilerinde gayb âleminin bâtınına dönüşleri halinde varlıklara yönelir.

Nefesin uzaması, yükselme tarzında ise, fetha diye isimlendirilir; fetha, ilâhî fetihlerin ve rabbanî-inâyet cezbelerinin kapılarının açılışına işâret eder.

Şâyet bu uzama, inmek tarzında ise, varlık tenezzüllerine ve rabbanî tecellîlerin imkân âlemindeki taayyünlere ve cismânî hakîkatlere girmesine işâret eder.

Üçüncü mertebe ise, nefesin mertebelerinin mahreç derecelerinde belirlenip, harflerin sûretleriyle zuhûru, onların şekilleriyle şekillenmesi, yazı mertebelerinde sayılması, hakîkatlerinin uzamada tekrarlanması ve onun mertebelerine sirâyet etmesiyle yazı mertebelerinin taayyünleri, kendilerinden münezzeh ve müstağni olduğu halde onlarla vasıflanması ve kendilerinin aynı haline gelmesidir.

Bütün bunlar, varlık feyzine ve cömertlik tecellîsine işâret etmektedir.

Bu tecellî, lahûtî-gayb mertebesinden doğup, nasûtî taayyünlerin hakîkatlerine sirâyet eder ve onların hükümleri ve eserlerinin neticeleri ile zuhûr eder. Bununla beraber tecellî, hakikî mutlaklığı, ezelî müstağniliği ve ebedî münezzehliği üzerinde bâkidir.

Tecellînin bu durumuna örnek olarak salt rengi verebiliriz. Salt renk, beyazda beyaz, siyahta siyah vb. sınırlı ve belirli isimlerle isimlendirilir; bununla beraber o, taayyünde değil, ayn da mutlaklığı üzerinde bâkidir.

***

Bu bağlamda ele alınması gereken bir husus da, elifin yazı âlemindeki hareketleridir. Bu hareketlerin üç durumu vardır:

Bunlardan birisi, elifin yazı âlemindeki doğrusal hareketidir. Elifin bu mertebedeki sûreti –ki bu sûret, ister yukarıdan aşağıya doğru olsun, isterse de aşağıdan yukarıya doğru olsun aynıdır-, azâmet, kibriya, kudret ve celâliyle var olanların mertebelerini ve imkân tecellîgâhlarını ihâta etmeye işâret eder.

Bunlar Mele-i a'lâ'nın sâkinlerinden, süflî âlemin ve yeryüzünün sâkinlerine varıncaya kadar herkesi kapsar: Çünkü, "O, gökte ve yerde ilâh olandır. Göklerde ve yerde ve bu ikisinin arasında ve de toprakta olan her şey O'na mahsûstur."[20]

Bu bağlamda üstlük ve altlık nispetleri, Hak için eşittir.

Elifin ikinci hareketi ise, genleşme hareketidir ki, bu hareket Bdir. B, elifin birlik mertebesinden ortaya çıkan ilk neticedir. Aynı zamanda B'nin ruhu –ki o sayıdır- da, elifin ruhunun ilk neticesidir. Çünkü iki, birin ilk ürünüdür ve o, sayıların ilki ve çokluğun kaynağıdır.

Bu, gizli ilimlerin bilinmezlerinin ortaya çıkmasına ve Hakka ait sırların yaratılmış mazhârların levhalarının yüzeylerine ve ulvî ve süflî âlem sâkinlerinin lisanlarına yayılmasına işâret eder.

Üçüncü hareket ise, döngüsel harekettir. Bu, devrî, ihâta eden, yetkin harekettir. Bu hareketin başı sonuyla birleşir, çünkü sonluk noktası, ilklik noktasıyla birleşmiştir. Bu da, Rahmânî tecellîlere, Rabbânî nefhaların varlık taayyünlerinin mertebelerine mensup sırlarına, sınırlı mazhârların ilk mutlaklığa derc olup, şehâdetten gayb'e dönmelerine ve karanlığın zilletinden, en yüce nûrun fezâsının yüksekliğine çıkmalarına işâret eder.

Bu çıkış ise, ya hallerin derecelerine yükselmek ve terakki etmek ve de keşf ehlinin yöntemine göre makâmların tavırlarında halden hale geçmek sayesinde gerçekleşir; ya da, tabîî ölüm ve nefsânî cevherin cismânî bineği terk etmesi yoluyla gerçekleşir; ya da, misâl mertebelerindeki berzâhî mükâşefeler ile "uyku" yoluyla gerçekleşir. Bu esnada, nefsin çirkin huylardan ve perdeleyici özelliklerden arınması ve temizlenmesi şarttır.

Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur: "Allah, alır o canları ölümleri esnasında ve ölmeyenleri de uykularında. Sonra haklarında ölüm kararı verdiklerini alı koyar, diğerlerini belirlenmiş bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için deliller vardır." [21]

Bunlardan birisi de, elif'in kelimelerin başında bütün harflerden ayrılması ve sonda bütün harflerin kendisine bitişmesidir. Elif'in bu özelliği ise,

yüksekliğe, müstağniliğe, yüceliğe, münezzehliğe, müteâl zât'ın kendisinin dışındaki her şeyle ilişkisinin kesilmesine işârettir.

Müteâl Zât'ın başka her şeyle ilişkisinin kesilmesinin nedeni, Mutlak ve mukayyet arasındaki münâsebetin ortadan kalkması, taayyünsüzlük ile taayyün arasında bağın bulunmayışı; mutlak birliğin izzetinin her şeye egemen olması; halka ve Rablerin Rabbına ait şeylerin hakikatlerinin zuhûr etmesidir.

Ayrıca bu durum, var olan şeylerin harflerinin kendisiyle bitişmesi ve mevcutların a'yânının işin sonunda kendisine dönmeleri; ezelî inâyeti ve yetkinliğiyle onları gerçek mutlaklığına yükseltmesi; sülûk sahiplerinin beşerî varlıklarının silinmesi ve âlemlerin varlığının ortadan kalkması esnasında her şeyi görünmeyen şekilde kendinde toplaması; a'yânın mutlak birlik ve birleştirici özellikteki hüviyete dönmelerine işaret eder.

***

(“Allah” lafzının İki Lâm’ı:)

Elif’ten sonra gelen iki Lâm’dan birisi, “bi-yedihi (elindedir)” anlamına gelir. Bu, “Her şeyin melekûtü O’nun elindedir”[22] âyetindeki “melekût”tür. İkinci Lâm ise, “lehu (O’na ait)” demektir. Bu ise, “bir ve kahhar Allah’a[23] ait” mülktür.

Buna göre ilk Lâm, varlık tecellisiyle ve görülür şehadet âleminden ve mülk nizamından önce müşâhede edilen mertebede cömertlik tecellisi ile bitişen melekût hakîkatlerinin Levha’sına işâret etmektedir; onlar, cisimlerle, nefislerle ve tecelli ile kendilerine ulaşan feyzin varlığını kabulde ortaktırlar. Hepsi bu feyzin varlığını, bir vasıta olmaksızın, birlik özelliğiyle ve mücmel kabul ederler. Nitekim, Allah şöyle buyurmuştur: “Bizim emrimiz bir göz açıp kapatmalık kadardır.”[24]

Ardından, tecellîler bu melekûtî hakîkatlerden onların içermiş oldukları imkân âleminin mertebelerine ve a’yânın taayyün derecelerine yayılırlar; onları nakıslık kirlerinden temizlerler ve kendilerine sirâyet ettikten sonra gerçek mutlaklıklarına ulaştırırlar.

***

“Allah” lafzındaki ikinci Lâm ise, el-Melik, el-Azîz, el-Cebbâr’ın mülk âleminde tecellîlerinin zuhûr ettiği tecellîgâhlara; melekût ve melekûtün melekûtünün hakîkatlerindeki sırların ve el-Melik’in kudretinin mücmelliklerinin tafsilleşmesine işâret etmektedir.

Mülk Lâm’ının melekût Lâm’ıyla birleştirilmesi ise, kâbilin kabul edilen şeyin bâtınında, şehâdetin gayb’te bulunmasına işâret eder. Çünkü zuhûr eden şey, önceki bir bâtınlıktan zuhûr eder; bununla beraber bu itibar, bir açıdan ters döner.

Şöyle ki: Mülk, melekût ve gaybın taşıyıcısı; şehâdette ise, taşınandır. Melekût Lâm’ı, bu açıdan Mülk Lâm’ında mündemiçtir. Binaenaleyh, bu durum belirtilen meseleye zarar vermez, çünkü daha önce de belirtildiği gibi iş, devrîdir.

***

Bu bağlamda, ele alınması gereken bir mesele de, bilginlerin bu ismin alem olup olmadığı ve kökeni hakkındaki görüş ayrılıklarıdır. Bu, zevk ehlinin meşrebinin dışında kalan bir mesele olsa da, ona kısmen temas edeceğiz.

Bilinmelidir ki:

Ehl-i Hak ve keşif sahiplerinin büyük kısmının görüşü şudur: "Allah" ismi, Müteâl Zât için "alem" bir isimdir ve Allah Teâlâ, onu bütün isim ve sıfatlarla nitelenmiş Zât'ın yerine koymuş; diğer bütün güzel isimleri de ona izâfe ve hamletmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "En güzel isimler Allah'ındır."[25]

Allah, bu ismi gayb hüviyetine hamletmiş ve onu isimlendirilenin yerine koyup, şöyle buyurmuştur: "O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur." Bu âyet, var olması imkânsız bir şeyi nefy ederken, yok olması imkânsız bir şeyi de ispata işâret etmektedir.

***

Mutezile, Eşarîler ve onların görüşünü benimseyen dil bilginleri, "Allah" isminin "alem" olabileceği fikrini reddetmiş ve şunu ileri sürmüşlerdir: "Alem" ismin vad edilmesi, Zât'ın hakîkatini bilmeye bağlıdır. Hakkın zâtı ise, yaratıklarınca bilinmemektedir. Buna göre, alem bir ismin Hak için vad' edilmesi, imkânsızdır.

Bu iddiaya şöyle cevap verilmiştir: Hakkın zâtı yaratıklar tarafından biliniyor değil ise, onların "alem" bir isim vad etmeleri söz konusu olamaz. Buna karşın, Hakkın zâtının kendisi tarafından bilindiğinde bir kuşku yoktur. Bu nedenle, peygamberlerinin ve kâmil velilerinin dilleriyle bu ismi kullarına öğretmek için Hakkın kendisi için "alem" bir isim vad' etmesi imkânsız değildir.

***

Bu ismin “alem” olabileceğini kabul etmeyen kimseler, onun türemiş bir isim olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir.[26]

Bazı bilginler, bu ismin “el-Veleh” kelimesinden türemiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. “Veleh”, aşırı sevgi demektir. Kelimenin aslı, vilâhe’dir; “Vav” hemze’ye dönüşmüş, ardından mârifelik Lâm’ı eklenmiş ve bu Lâm tazîm ve hürmet niyetiyle asıl Lâm ile birleştirilmiştir. Böylece kelime, Allah şeklinde okunmuştur.

Bunun anlamı, şudur: Allah Teâlâ, kendisini bilen âriflerin yöneldiği ve alimlerin cemâline aşık olduğu gerçek sevilendir. Binaenaleyh hepsinin O’na karşı sevgisi ziyadelenmiş, şevk ve arzuları güçlenmiştir. Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur: “İman edenler ise, en çok Allah’ı severler.”[27]

Başka bir görüşe göre ise, bu kelime, bir şeyden korkup, sığınıldığında söylenen “elihe ileyhi (ona sığındı) kelimesinden türemiştir. Çünkü Allah, korkan herkesin korku kaynağı, sığınacak herkesin barınağıdır. Allah, himaye isteyen muhtaçları himaye eden; kendisine sığınan korkan ve kaçan kimselere ise, destekçi ve koruyucudur.

Bu ismin başka bir kökü ise, bir yere ikamet edildiğinde kullanılan “elihtü bi’l-mekân (mekâna yerleştim) deyişinden gelir. Bu ifade, Müteâl Zât’ın gerektirdiği üzere Varlık nûrlarını Rablık mertebesinden merbubların hakîkatlerine yayılmasına bağlı olan süreklilik, zâtın bekâsı, ikamet ve sebattan kinâye olarak söylenir. Bu yayılma, Hakkın kerem ve cömertliğinin gereğidir.

Kelimenin ilâhetten türemiş olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun anlamı, ibâdet demektir. Hak, her mekânda gerçekte ibâdet edilen, her zamanda secde edilendir. Çünkü, diye adına secde edilen her makûl ve mahsûs şeyde gerçekte secde Hakka yapılmıştır; ibâdet veya secde eden kimsenin bunu bilip bilmemesi veya bunu maksat edinip edinmemesi durumu değiştirmez.

Çünkü Allah Teâlâ, kendisinden başkasına ibâdet edilmemesine hükmetmiş ve bunu emretmiştir.[28]

“Allah” kelimesinin ilâhiyet kelimesinden türemiş olduğu ileri sürülmüştür. Bunun anlamı, yaratmaya ve icâda muktedir olmak demektir.

Allah, yaratılmışları yaratmaya ve mevcutları makûl ve mahsûs gibi mümkünlerin mertebelerinin sonsuz türleri ve cinsleri olarak var etmeye kâdirdir. Bu sonsuzluğun nedeni, Hakkın şe'nlerinin ve tecellîlerinin sonsuz ve na-mütenâhî olmasıdır.

Bu kelimenin Lahe/yeluhu kelimesinden türemiş olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun anlamı, perdelenmek demektir. Binaenaleyh Allah Teâlâ, kibriyâsının örtüsüyle ve azâmetinin kemâliyle beşerî akıllardan ve idrâk araçlarından ve ilim açısından kuşatılmadan perdelenmiştir. "Gözler O'nu idrâk edemezler, O, onları idrâk eder. O, latîf ve habirdir."[29]

Kelimenin, lahe/yelihu kelimesinden türemiş olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun anlamı, yükseldi demektir ki, gerçek yüksekliğin bizzât Hakka ait olduğuna, yüksekliği veren olduğu için mekân ve mekânet yüksekliğiyle sınırlanmaktan mutlaklığına işâret etmektedir. Binaenaleyh O, yükseklik ve yüksek olandır; yükseklik ve bütün yaratıklarına karşı üstünlük, bizzât ve mertebe olarak, Allah'a aittir.

Başka bir görüşe göre ise, deve yavrusunun annesine düşkünlüğünü ifâde etmek için kullanılan "velihe el-fasîlu" kelimesinden türetilmiştir. Anlamı, kulların bütün sıkıntılarında ve dileklerinde Allah'a yalvarırken istekli ve tutkulu olmaları demektir.

Başka bir görüşe göre ise, bu ismin aslı Hakkın gaybı ve mutlak hüviyetine işaret eden "He" harfidir. Bunun ardından bu harfe iyelik "Lâm"'ı eklenmiştir. Bu Lâm, Hakkın "el-Mâlik" olduğuna işâret eder. Her şey, Hakkın mülküdür: "Göklerde ve yerde ve bu ikisinin arasında olan her şey Allah'ındır."[30] Bunun ardından ise, bu kelimeye ortağı bulunması ihtimalini gidermek için "Elif" ve "Lâm"' ilave edilmiştir. Bu, Hakkın yegâne azâmet ve kibriya sahibi, bunun yanı sıra kudret ve gücüyle azîz olduğuna işâret eder.

Hak, saltanatında ve hükmünde hiçbir kimseye danışmadığı gibi, mülkünde işlerini icra etmek ve hükümlerini gerçekleştirmek için kimsenin desteğine de muhtaç değildir.

Başka bir görüşe göre ise "Allah" kelimesi, hayrete düşmek anlamındaki "elihe-ye'lehu" kelimesinden türetilmiştir. Bu, akıl sahiplerinin akıllarının

Allah’ın celâlinin deryasının dalgalarında ve büyüklüğünün nûrlarının parıltıları altında şaşıp kalmalarına işâret eder.

Kelimenin bu anlamı, köken ile ilgili ileri sürülmüş bütün yorumlar dairesinin merkezidir, çünkü bu yorum ismi, hayret, ibâdet ve yükseklik gibi hallere sahip kılmaktadır. Bu ise, tenzîhtir ve Hakkın yaratıklarına benzemekten yüce olmasıdır. Tenzîh, hayrete neden olur, çünkü tenzîhin nihâyeti, nispetleri var kılmaktır; nispetler ise, mazhârların varlığının bağlı olduğu sıfatlarıdır.

***

Bir insan, söz konusu bu nispetlerin Hakkın zâtı üzerine zait, varlığa mensup şeyler olduklarını ileri sürebilir. Halbuki, Zât için kendi dışında bir kemâlin söz konusu olmadığı daha önce açıklanmıştı ve böyle bir görüş kabul edilmiş olsa Hakkın zâtı da, bu nispetler zuhûr etmezden önce eksik, var olan zait şeyler ile kâmil olurdu.

Şöyle bir iddia ileri sürülebilir: Bu nispetler O, değillerdir ve herhangi bir varlıkları da yoktur; bunlar sadece nispetlerdir, nispetler ise, yok hükmündeki şeylerdir.

Bu durumda ise, yokluğun varlıkta bir eseri olduğu kabul edilmiş olur.

Bu nispetlerin ne O, ve ne de O’ndan farklı oldukları ileri sürülebilir. Bu ifade ise, ruhsuz bir kelâm ve söyleyeninin aklının eksikliğine delâlet eden anlamsız bir görüştür.

Şâyet, araştırmacı susup, herhangi bir görüş ileri sürmese, nazarî kuvveti işlevsiz bırakmış olurdu. Binaenaleyh akıl bu gibi sırlardan bir ismin sırrına ulaşmaktan aciz kalmış ise, bu konuda şeriata başvurmaktan başka bir yol kalmazdı, halbuki şeriâtın hükümleri, sadece akılla kabul edilebilir, çünkü o, asıldır; kuşkusuz ki, bu yaklaşımda asıl mesabesindeki akıl aciz kalmıştır, bu durumda araştırmacı, feri ve fer’in sâbitliğini hiç bilemez.

Buna göre insan, aklî düşünce gücünden vazgeçip, Şari’in görüşünü kendisinden uzaklaştıramadığı zorunlu bir nedenden dolayı “iman” ederek kabul ederse, bu durumda nazarî delillerin çelişip, tevil edilmesi gereken bir

takım şeyleri Hakka nispet etmek konusunda da Şari'in görüşünü dinlemesi gerekir. Şâyet insan bu gibi şeyleri tevil edip, düşüncesine havale ederse, bu durumda o, aklına dönmüş ve Hakkın varlığını kendi varlığına dayandırmış olur. Halbuki şu sâbittir ki: Allah Teâlâ, kıyas ile idrâk edilemez.

İşte bu, tenzîh yapanın tenzîhinin nihâyetidir. Kuşkusuz ki bu tenzîh, sahibini hayrete ulaştırmıştır. Böylelikle hayret, aklî ve şerî düşüncenin kendisinde bittiği bir "merkez" haline gelmiştir.

***

İbâdet de böyledir, ibâdet insanın sorumlu olduğu şeydir. Teklif, sorumlu olduğu ve emredilen fiilleri yapma ya da nefsini yasaklanan şeyleri işlemekten alıkoyma gücüne sahip kimseye yapılabilir.

Allah Teâlâ'nın şu âyetinde, fiiller yaratılandan nefy edilmişlerdir: "Sizi ve amellerinizi yaratan Allah'tır."[31] Bir şey, kendisini sorumlu tutmaz.

Bilindiği gibi, Hak Teâlâ, kullarına hitap etmiş, bu vesileyle onlara emirler vermiş ve yasaklar koymuştur. Hiç kuşkusuz ki, hitabı kabul edecek bir mahal bulunmalıdır, böylelikle Hak, fiilleri bu açıdan mahlûk için ispat etmiştir. Hakkın fiilleri kul için ispat etmesi, onun kâbiliyetinin gerektirdiği açıdandır.

Böylelikle Hak, bir açıdan ispat etmiş ve bir açıdan da nefy etmiştir. Hiç kuşkusuz ki nefiy ve ispat, birbirlerinin zıddıdır, bunun neticesinde bu da, tenzîh gibi, insanı hayrete düşürür.

Binaenaleyh Allah'ı bilenlerin ilimlerinin dereceleri, hayret merkezinin etrafında döner. Bu nedenle de, bazı ârifler şöyle söyleyip dururlardı: Ey hayret! Ey dehşet! Ey korku!

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin özelliği ve yüceliği şudur: Allah Teâlâ, bu ismi Hakkın zâtından başkasının ismi olmaktan korumuştur. Bunun nedeni, bu ismin Zât-ı

ahadiyete kâmil anlamda delâlet etmesidir. Gerçi bütün ilâhî isimlerin Hakkın zâtına bir delâleti vardır. Fakat “Allah” isminin dışındaki her ilâhî isim, Zât’a delâlet etmesinin yanı sıra, selb veya ispat gibi başka bir anlama da delâlet eder. Bu nedenle de, diğer isimlerde bu isim gibi, Zât’a delâlet etme gücü olmamıştır.

Çünkü “Zât” mefhumu üzerinde zait isimlerin delalet ettikleri şeyler, çeşit çeşittir: Bunların bir kısmı, kendilerinden zâtî-sübûtî sıfatların a’yânının anlaşıldığı isimlerdir. Bunlara örnek olarak, el-Hay, el-Alim, el-Mürid, el-Kâdir gibi isimleri verebiliriz.

Bir kısmı ise, nispet ve izâfet anlamı taşıyan isimlerdir. Bunlara örnek olarak, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın gibi isimleri verebiliriz. Bir kısmı ise, fiilleri gerektiren isimlerdir. Bunlara örnek olarak, el-Halık, er-Rezzâk, el-Muhyî, el-Mümît gibi isimleri verebiliriz.

İlâhî isimler arasında bütün ilâhî isimlerin yerini alabilecek yegane isim, “Allah” ismidir. Binaenaleyh herhangi bir insan “Ey Allah!” dediği vakit, şâyet ehl-i keşf ise, bunu söylerken “basîret” üzerinde bulunur; ehl-i keşf değil ise, bu durumda “Ey Allah” diye nida ettiğinde bu kişinin muradına hangi ismin mahsus olduğuna bakınız; çünkü bu isim, bütün isimlerin mertebesidir.

Binaenaleyh, Allah’ı bilen kimse, her şeyi bilmiştir. Eşyadan birisinin bilgisinden mahrum kalan kişi, gerçekte Allah’ı da bilmiyordur. Çünkü isimlerden birisinin hükmünün Allah’ı bilmede delâleti, hepsinin hükmü gibidir.

Hidâyete ulaştıran sadece Allah’tır.

***

er-Rahmân, er-Rahîm

Er-Rahmân, hikmetin gerektirdiği tarzda a'yânın kâbiliyetlerine göre varlığı ve kemâli her şeye yayan demektir.

Er-Rahîm ise, kendisine vâcip kıldığı şekilde, özel mânevî kemâli kullarından itaat ve ibâdet edenlere verendir. Nitekim sahih bir duada şöyle denilmiştir: "Ey dünyanın Rahmânı, ey âhiretin Rahîm'i!"

Binaenaleyh er-Rahmân muhtaç olanlara, er-Rahîm ise, iftihar ehline özgüdür.

***

Bilinmelidir ki:

Er-Rahmân, mübalağa kalıbındaki bir isim ile isimlendirilmiştir, bunun nedeni eserlerinin umûmîliği, bu eserlerin sirâyetinin yaygınlığı ve tasarruflarının alanının genişliğidir.

Allah'ın rahmeti, iki kısma ayrılmıştır: Bunlardan birisi, vâcip rahmet ve diğeri ise, imtinânî rahmettir. Buna göre, imtinân rahmeti, er-Rahmân mertebesinden bir feyizdir, bu rahmet ile, zuhûr eden şeyler zuhûr etmiştir; yaratıkların korunması ve bulundukları hal üzere rızıkları da bu rahmete bağlıdır. Ayrıca, bu rahmet sayesinde şakilerin varacakları yer de âhirette rahmet olacaktır.

Hakkın Rahmânlığının umûmîliği ve rahîmliğinin şümulünün neticesi, Nefes-i Rahmânî'nin var olanların mertebelerinin şahıslarının zâtlarında ve taayyün etmiş mümkünlerin fertlerine sirâyet etmesidir. Bu bağlamda, zuhûr eden şeylerde, genel anlamda sûreti itibariyle rahmetle çelişen gazap, elem gibi şeyler zuhûr ederse, bu, keşif ve tahkîk bilgisiyle varlık cihetinden rahmetin ta kendisidir.

Çünkü gazâbı yaratıp, onu yokluktan varlığa çıkartması Hakkın gazâba rahmetinden kaynaklanır. Bunun yanı sıra, Hakkın kendisi gibi önce veya daha sonra gazap etmediği bir mertebede gazâbı izale etmesi de Hakkın

kullarına rahmetinden kaynaklanır. Nitekim bir rivâyette böyle olduğu zikredilmiştir. Aynı şekilde, gazâbın yaratılması da, gazâba rahmetten kaynaklanır.

Böylelikle, her şeyi içerdiği için, her şeyi kapsayan imtinânî rahmetin saltanatı umûmî olmuştur. Bu rahmet, er-Rahmân isminin saltanatının mahallidir.

***

Bu rahmetin umûmîliğinin neticesi olarak Hakkın şakilere yönelik ihsanı da artmıştır. Her ne kadar onların varış yerleri "şakilik" diyarı olsa bile, rahmetin her şeye yayılmasının eserlerinin kendilerinde hallerine yaraşır tarzda sâbitleşmiş olması nedeniyle, onlar da azabtan tat alacaklardır. Çünkü ihsanın zuhûru, sadece asilerde ve suçlularda büyük olabilir; bu noktada muhsinler bahsin dışındadırlar.

Rahmetin bu umûmîliği nedeniyle Hak, günahkar olmalarına rağmen, bütün kullarını kendisine izâfe etmiştir. Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. "De ki: Ey kendilerine zulmeden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz."[32]

Böylelikle Allah, kullarının rahmetinden ümit kesmelerini yasaklamıştır, hatta İblis bile, Hakkın lütfundan olan rahmetine tamah etmiştir; şâyet Hakkın rahmetinden ümit kesmiş olsa idi, hiç kuşkusuz bu, daha büyük bir günah olurdu. Bununla birlikte İblis'in varacağı yer ateştir ve kendisine tabi olanların günahlarını taşıyacaktır. Buna göre taşınan şey, belirli bir sürede kesilir, çünkü o, bir cezadır, ceza ise, amellere uygun olur. Şu halde ceza da kesilecektir, Allah'ın fazlının ise, kesilmesi söz konusu değildir, çünkü o, karşılık ve amellere uygun olup olmamanın dışında kalır.

İmtinân rahmeti, her şeyi kuşatmıştır; bu rahmet, bir mahalle veya başkalarına değil de sadece bir diyara mahsus değildir, aksine o, dünya ve âhirette varlık diyarıdır.

Vâciplik rahmeti ise, na't ve özellikleriyle özel bir konuya sahiptir, onda rahîmlik eserleri tezâhür eder ki, bunlar, onun tecellîlerinin ve saltanatının tecellîgâhlarıdır.

Bu rahmet de, türün cinse dahil olması gibi, imtinânî rahmete dahildir. Bu nedenle Hak onu şu ifadesiyle kayıt altına almıştır: “Ben o rahmeti tövbe edenlere, zekât verenlere yazacağım.”[33]

Bu bağlamda Allah, onlara rahmet edeceğini ve amelleri karşılığında kendilerine mükafat vereceğini bildirmiştir; onlara ulaşan rahmet, kendilerinden Hakka ulaşan takva ölçüsündedir.

İşte bu, uygun karşılıktır.

***

el-Melik

el-Melik, ibâdet edenlerin kalplerine sahip olup, onları egemenliği altına alan; âriflerin kalplerine sahip olan ve onları yakan kimsedir.

El-Melik, göklerin ve yerin mülk ve melekûtünün nispet edildiği kimsedir. Mülk, ez-Zâhir ismine; melekût ise, el-Bâtın ismine mahsustur.

Ez-Zâhir ve el-Bâtın isimleri, el-Melik isminin iki veziridir.

Buna göre, tasarrufunun şehâdet âlemine nüfuz etmesi itibariyle Hak Melikü'l-mülk; gayb âlemine nüfuz etmesi itibariyle de, Mâlikü'l-melekût'tür. Çünkü O, din gününün mâlikidir. Din günü, her nerede olursa olsun, cezanın olduğu yerdir; ceza ise, amelin bâtınıdır.

Mutlak anlamda tasarruf sahibi olması itibariyle de Hak, el-Melik'tir. Nitekim sahih bir duada şöyle denilmiştir: "Ey her şeyin Rabbi ve Meliki olan!" Böylelikle iki sıfat, Hakka ait rütbenin varlığından yansımış, halk mertebesinin kâbiliyetlerinin aynasına sirâyet etmiştir. Bu iki sıfâtın eserleri ve hükümlerinin neticeleri, mutabaat yoluyla ve emirlere uymakla zuhûr etmişlerdir.

Binaenaleyh, emirlerin tasarruflarının zâhir ve bâtınını kapsadığı kimse, mümindir; tasarrufun sadece zâhirinde gözüktüğü kimse, "münafık" diye isimlendirilir; tasarrufu sadece bâtınıyla kabul eden kimsenin ise, "günahkar" olduğu söylenmiştir.

***

Allah, bu iki sıfatı idrâk etmesi için, insanda iki göz yaratmıştır. Bunlardan birisi baş gözü, diğeri ise, kalb gözüdür.

Hak, kendisine ise, çoğul lafzıyla çokluğa delâlet eden "gözler" izâfe etmiştir. Bu durum, el-Basîr isminin hükümlerinin kevnin varlıklarının bütün cüzlerine sirâyetine işâret eder. Böylelikle, varlıkların tasarruflarının Hak ile kaim oluşu ve rükn-i şedid'e bağlı oluşları ortaya çıkar; rükn-i şedid[34], gerçek tasarruf sahibidir.

***

el-Kuddûs

el-Kuddûs, nitelendiği her şeyden temiz ve nezih olan demektir. O, Ebrâr'ın nefislerini günah kirlerinden temizlemiştir, kötüleri ise, alınlarından ve ayaklarından yakalamıştır. Her ikisi de, meseleyi gereği gibi düşünen ve anlayan kimse için, Hakkın kutsiyet ve nezihliğinin neticeleridir.

***

Bilinmelidir ki:

Tahâret ve nezihlik, iki mertebe arasında gidip gelir: Bunlar mutlaklık ve takyit mertebeleridir. Bunlar, her varlıkta hüküm sahibidir ve onların mazhârlarında zuhûr ederler. Müşâhede ehli, keşifteki derecelerine göre, bunların eserlerini görürler. Çünkü Ehlullah'tan bazıları, Hakkın hüviyetini mümkünlerin mazhârlarında görürler, böylelikle onlar, Hakkın varlığı ve mümkünlerin a'yânında zuhûruyla, mümkünlere ait mukaddesliği müşâhede ederler; ayrıca, mümkünlerin Hak sayesinde kendilerine mahsus ve onlara nispet edilen imkân ihtimallerinden, hadislik başkalaşmalarından, sınırlılık karanlıklarından münezzehliğini görürler.

Onlar, işi kendisini kabul eden pek çok a'yânda her bir ayn üzerine tecelli edişiyle bir olarak görürler. Onların vücûdî ayn'ları başkalaşmaz, sadece bir kısmı başka bir kısım için zuhûr eder, buna karşın diğerlerinden gizlenirler. A'yânın birbirleri için zuhûr etmesi veya birbirlerinden gizlenmeleri, kendi kâbiliyet ve özelliklerine göre değişir.

Buna göre her ayn, tecellîlerin şe'nlerini kabul etme ve özellikte başka bir ayn'ın özelliğinden farklıdır.

***

Ehl-i keşf'ten bazıları ise, Hakkı mazhârın aynı olarak görürler. Onlar, mümkünlerin a'yânının hükümlerini de, Hakkın varlık aynasında zuhûr etmiş görürler; böylelikle bu müşâhedede mümkünlerin hükümlerinin Hakkın zâtında başkalaşmasından mukaddeslik Hakkın zâtına döner. Bunun

neticesinde Hak, bu hükümlerin değişmesiyle zâtında herhangi bir değişiklik olmaktan münezzeh ve mukaddes olarak müşâhede edilir.

Buna örnek olarak, farklı renklerdeki camlara aksettiğinde güneş ışığının herhangi bir renk almamasını verebiliriz, halbuki his, onu renklenmiş görür.

Aynı şekilde, meleğin bazen insan sûretinde ve bazen de ufukları kaplayan bir tarzda görülmesi de böyledir. Bunun nedeni, idrâk edenin haline göre, meleğin sûretlerinin değişmesi veya onun sûretlerde çeşitlenmesidir; halbuki melek, meleklik halinde, başkalaşmaktan münezzehtir.

***

es-Selâm

Hakkın bu isimle isimlendirilmesinin nedeni, yaratıklarından sevmediği bir takım şeyleri kendisine nispet etmelerinden sâlim olmasıdır.

Bunun bir anlamı da, Hakkın yaratıklarına selâmet vermesidir.

Binaenaleyh oluş mertebelerinin a’yânından her birisinin bu ismin eserlerinden bir payı vardır; bununla birlikte, onların bu paylardaki derece ve tabakaları birbirinden farklıdır.

Bütün yaratıklar arasında bu ismin kutsiyetine sadece nefsini şehvetlerden sâlim kılan, kalbini şüphelerden arındıran kimseler ulaşabilir. Şu halde selâmet, Haktan Hakkadır.

***

Ehl-i Hakkın selâmeti, kuşku kirlerinden ve gizli ya da açık şirk karanlığından temizlenmeleridir.

Bu ismin hakîkatleriyle vasıflanan kimsenin alâmeti, vakûr, ağırbaşlı, mütevazı, inatçıların sıkıntılarına karşı sabırlı olmaktır. Onlar, gafil insanlarla tartışmazlar, cahillerle mücadele etmezler; onlar, Hakkın bu özelliğe sahip insanları nitelediği gibi olurlar.

Hak şöyle buyurmuştur: “Onlara cahiller hitap ettikleri vakit, ‘selâm’ derler.”[35] Bu ifade, bazen söz ile olabileceği gibi, bazen de hal ile olabilir.

Bu makâm sahibi, “selâm” ifadesine bir şey eklemek isteseydi bile, buna gücü yetmezdi. Bunun nedeni irâdesinin olmayışı ve Hakkın kendisini korumasıdır, çünkü Hak, bu kişinin işitmesi, görmesi ve de bütün âzâları olmuştur.

Şâyet Hak onu kendi nefsine havale etmiş olsaydı, hiç kuşkusuz ki, o da cahiller arasına katılırdı. Çünkü insanın özelliklerinden birisi, herhangi bir insan ile bir konuda konuşurken, bu işin özelliğini kazanmasıdır.

Muhakkik-ârif, mertebelerin özellikleri kendisinde tahakkuk ettiği için, gafil veya cahilin intibak ettiği veya tasavvur ettiği veya inandığı şeylerin çoğunun vehim veya hayal ürünü olduklarını bilir. Bunların varlıklarını varlık mertebesinde koruyacak ilmî mertebede kendilerine hakim bir makâmları yoktur.

Binaenaleyh ârif, bu durumdaki bir insanın ifadesinin gerçeğine muttali olmakla, bu ifadenin bâki kalmayacağını ve yok olup gideceğini öğrenir. Çünkü o, bu kelâmın hakîkatinin olmadığını veya bulunduğu mertebenin dışında bir sûretinin bulunmadığını bilmektedir. Bunun neticesinde ise, bu kelâmın varlığını koruyacak bir koruyucusunun olmadığını kesinlikle öğrenmiştir. Dolayısıyla bu kelâm, sahibinin sözünün varlıktan gitmesinin ardından varlıktan silinip gidecektir.

Bu nedenle söz konusu ârif, bu gibi bir insana selâm demekten başka bir şey söylemez.

Muhakkik ise, sübûtî, ruhânî ve vücûdî gibi bütün mertebelerde hakîkati bulunan bir şeyi söyleyebilir. Buna göre muhakkik, bir şey söylediği vakit, o hakîkatlere delâlet eden düzenli harfler ruhânî sûretler olarak şekillenirler; bunlar, Allah'ı tesbih ederler, kendilerini söyleyenin saltanatının mahallinde seyrederler.

Her ne zaman dile getirilen bu hakîkatler fazlalaşırsa, ârifin askerleri de artar.

***

el-Mümin

el-Mümin, kullarının tasdik ettikleri şeye inanan ve ahdini yerine getirdiklerinde onlara emân veren demektir.

Bu kelime, emân kelimesinden türetilmiştir. Bunun Allah ile ilgili anlamı, O'nun kendi nefsine dair tasdikidir. Bu da, Hakkın kendisinin sadık olduğunu, bunun yanı sıra kullarının doğruluklarını da bilmesidir.

Bu ismin hükümlerinin mahalli, ilâhî haberlerdir. Bu ise, ya peygamberler lisanıyla işitilen vahiy yoluyla veya sürekli huzûr ve murakabe sayesinde Allah ehli için gerçekleşen ilham ve keşif yoluyla olabilir; söz konusu huzûr ve murakabenin yanı sıra onlar, bakışlarını haber konularına ve kaynaklarına teksif ederler, herhangi birisinin -söyleyen kim olursa olsun- lisanı üzere gelen bir vâridi ve bu vâridin varlık mertebelerindeki yerini bilirler, böylelikle her vâridi varlıktaki mertebesine yerleştirip, onu aşmazlar.

***

Büyüklerden bazıları, bu makâmda zorlanmışlar ve bu durum onlara meşakkatli gelmiştir. Çünkü onlar, söyleyene bakmazlar, onların bakışları, daima bunu söyleten kimseye yönelmiştir ki, hiç kuşkusuz söyleten de, her şeyi konuşturan Allah'tır.[36]

Böylelikle bu kimseler ilham veya keşfi, ehline ulaştırmak için Allah'tan almış oldukları bir emânet diye görürler. Bunun ardından bu kişilere, ilham ile neyin kast edildiğini ve mertebesinin neresi olduğu belirtilir; böylece, emâneti ehline ulaştıranlardan olmak için, onu kendi mertebesine yerleştirip, mahalline ulaştırırlar.

Bu özelliğe sahip bir kimse, gelen vâridden bî-haberdir ve emniyet içinde onun taşıyıcısıdır ve emânetçi ücretini alır.

Bu hakikatleri işiten perdeli kimselerin pek çoğu, kast edilen anlamın dışında bir anlam ile onları alıp, ardından kendi mertebelerinden başka

yerlere koyarlar; söz konusu mertebe ise, arada bir münasebet bulunmadığı için, hakikatleri kabul etmez.

Kuşkusuz ki, dinleyenin cehaleti dolayısıyla, bu hakikatler ile kast edilen mânâlar arasında bir engel meydana gelmiş, bunun neticesinde ise, onlardan emân özelliği kaybolmuştur. Böylece hakikatler, zayi olur ve zayi etmenin günahı nakıs dinleyiciye döndüğü gibi, emânın ücreti de kâmile döner; çünkü mükâfat, zorunludur.

Binaenaleyh muhakkik, bu gibi mühim şeyleri dinlerken yorgunluğu artar. Perdeli-dinleyici, genellikle kendisini konuşturanı ve söylediği şeyi müşâhede etmekten bî-haber olduğu için rahat bir vaziyettedir; buna karşın ârif-dinleyici, yorgundur.

***

Ehl-i Hak'tan bazıları ise, dinlerken Hakkı vekîl edinirler, böylece Hak bilgisiyle o şeyi kendi mertebesine yerleştirsin diye, dinlerken kendisine gelecek her şeyin durumunu Hakka havale ederler. Bu nedenle de, söz konusu ârife bunları işitmek pek kolay gelir.

Kâmil dinleyici ise, emâneti eda ettiği için, emân sahibidir, binaenaleyh o, mümindir; Allah da el-Mümin'dir: mümin ise, müminin aynasıdır.

***

el-Müheymin

el-Müheymin, kendi katında ve mülkünde olan her şeyi kendisine ait ve üzerinde bulunduğu her şey ile gören-adil kimse demektir.

el-Müheymin, gizliyi ve açığı bilen; şükrü ve şikâyeti işiten; zarar ve sıkıntıyı giderendir.

Bu makâmı gören kimse, kendi halini gözetir, vakitlerini muhafaza eder, nefeslerini sayar.

***

Bilinmelidir ki:

Haklar, Haklık mertebesi ile halklık mertebesi arasında gider gelir. Varlık mertebelerinden her bir ayn'ın bir hakkı ve bir de görevi vardır. Her hak sahibinin de kendi hakkına bakan, bu hakkın eksiklik ve artışını gözlemleyen birisi olması gerekir.

Kuşkusuz ki, Allah'ın kulları üzerinde bir takım hakları vardır, bunlar, yüce katına yaraşır tarzda tazîm, emrine uyma ve ibâdet gibi haklardır. Buna karşın kulların da, Hakkın kendi nefsine vâcip kıldığı keremine karşılık Allah üzerinde bazı hakları vardır.

Buna göre, Hakkın kulları üzerindeki hakkı, itaatlerde emirlerine uymak, yasaklarından sakınmak; kulların hakkı ise, derecelerin meydana gelmesidir.

Bu noktada Hakka ait olanlar, zâtî, buna karşın kul için olanlar ise, vad'îdir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sizinle âhit yaptığımda benim ahdimi yerine getiriniz."[37]

***

Bu bağlamda, kulun hakları konusunda görüş belirtenler, farklı düşünceler ileri sürmüşlerdir:

Bazıları, bunların Hakkın ihsanından olduğunu belirtmişlerdir; bunun nedeni, Hakkın bir şeyi yapmak zorunda kalmaktan münezzeh olmasının gereğidir.

Bazıları, bu hakların kulun hakkı olduğunu ileri sürmüşlerdir, çünkü Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur: "Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazmıştır."[38] Kuşkusuz ki Allah, kendisini en iyi bilendir ve O, kendisini de kullarına "şeriat" yaptığı hükümlerin altına dahil etmiştir.

Bu bağlamda Allah Teâlâ, haram hakkında şöyle buyurmuştur: "Kendime zulmü haram kıldım." Mekruhluk hakkında ise: ".. Kerih görürüm. O kulları için küfre razı olmaz."[39] Mubahlık hakkında şöyle buyurmuştur: "Dilerse sizi giderir."[40] Mendupluk hakkında ise, şöyle buyurmuştur: "Yaptığınız herhangi bir hayrı, inkar etmeyeceğiz."

Binaenaleyh Hak, işin kendisinden onlara yönelik olması için, kullarına şeriat diye gönderdiği her hüküm ile kendisini nitelemiştir. Çünkü hüküm Rab ile merbub arasında gider gelir ve Rab'den merbubuna yansır.

Nitekim, Ehl-i keşf'in bilgisinde meselenin böyle olduğu sâbit olmuştur.

***

Buna göre her iki tarafın da şâhitliği, elde edilen şeyin bir açıdan lehte, bir açıdan aleyhte olmasıdır. Binaenaleyh her varlık, Yaratan'ın kemâli üzerinde bulunmakla bir şâhittir; Yaratan da, her şeye yaratma eylemiyle şâhittir.

Şu halde, meydana gelen şey, şâhidin aynıdır; bunun nedeni, akislerin birleşmesi ve hakîkat ile ayakta durmaktır.

***

el-Azîz

el-Azîz, yenilemeyen ve aciz bırakılamayan galip demektir; ayrıca o, dengi bulunmayan künhü bilinmeyen, daima ihtiyaç duyulan, kendisine ulaşmanın pek zor olduğu kimsedir. Hatta O'na sadece kendisiyle ulaşmak mümkündür.

Binaenaleyh Hakkın izzetini ve sultanını mülahaza eden kimsenin gözünde yaratıklar küçülür ve başkasının egemenliği onun üzerinde işlemez.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İzzet, Allah'a, peygamberine ve müminlere aittir."[41] Buna göre izzet, Allah'a özü gereği, peygamberine Allah vasıtasıyla, müminlere ise, Allah ve peygamberi sayesinde aittir.

Âyette müminlerin zikredilmesinde genelliğin kokusu bulunmaktadır. "Bâtıla imân eden ve Allah'ı inkar edenler..."[42] Bu âyette de, izzetin yaygınlığına işâret vardır. Çünkü men', izzetin özelliklerinden birisidir. Buna göre, izzet sayesinde mümin kendisini küfre çağıran muhalif davetçinin etkisinden uzak kaldığı gibi, kafir de izzet sayesinde kendisini imânâ davet eden davetçinin tesirinden kurtulur.

Binaenaleyh izzet, irâdeyi engelleyen bir kaledir. İrâde ise, hevadır, çünkü herhangi bir şeye uyan kimse gerçekte sadece hevanın hükmü ile ona uyar; şu var ki, "heva", kuldan gerçekleşmesi şeriata göre çirkin sayılan şeylerin ismi olmuştur.

***

Sülûk sahibinin bu makâma ulaştığının alâmetlerinden birisi, başkasının kendisinde hiçbir şekilde etkin olmamasıdır.

Birisi şöyle diyebilir: "Ben Hak'tan daha izzetli değilim ki! Hak, kendisine dua edenlerin dualarına karşılık vereceğini 'Bana dua edenin duasına icâbet ederim'[43] âyetiyle bildirmiştir."

Bilinmelidir ki:

Hak, kullarına dua etmelerini emretmiştir. Bir âyet-i kerimede şöyle buyurmuştur: “Bana dua ediniz ki, size icâbet edeyim.”[44] Hiç kuşkusuz Allah, kullarına kendilerine icâbet edeceğine dair irâdesi nedeniyle dua etmelerini emretmiştir, binaenaleyh Hakta sadece kendi irâdesi müessirdir.

Her şeyin bu mertebeden payı ise, sadece vasıta olmaktan ibarettir; bu özellik ile her şey, yekdiğerinden farklılaşır. Buna göre, başka bir şeyin o şeyin aynısı olmasını engelleyen farklılaşma, o şeyin izzet diye isimlendirilen korusudur.

***

el-Cebbâr

el-Cebbâr, kullarını ihtiyar ve zorunlulukta zorlayan kimse demektir, çünkü onlar, O'nun egemenliğinde bulunmaktadırlar.

Cebr, zorlamak anlamında olabileceği gibi, işleri ıslah etmek anlamında da olabilir; ya da cebr, azmetmek anlamında da olabilir.

Binaenaleyh el-Cebbâr, eşyayı bir vasıta olmaksızın ıslah eden; ihtiyacı olmaksızın itaati emreden kimsedir.

Herhangi bir vehim onun katına yükselemez ve hiçbir idrâk zâtının sırlarına muttali olamaz.

***

Bilinmelidir ki:

Cebir iki türlüdür: doğrudan ve dolaylı cebir.

Buna göre doğrudan cebir, bütün nefisler üzerine hükümran olan azâmet özelliğiyle bezenmektir.

Bu cebrin iki yönü vardır: Birisi, gayb hüviyetine ve gerçek mutlaklığa dönüktür ki bu, azâmet diye isimlendirilir. Diğeri ise, halka dönük vecihtir ki, o da ulûhet diye isimlendirilir.

Azâmet, hüviyet ile Ulûhiyet arasında bir berzâhtır. Ulûhiyet ise, azâmet ve yaratıklar arasında berzâhtır.

Binaenaleyh Ulûhiyet, ikinci ceberûtta bulunur. Buna göre Ulûhiyet, zâtıyla halka mukabil olduğu gibi, aynı zamanda zât'a da mukabildir, bu nedenle de, tecellîlerde başkalaşma özelliğine sahiptir.

Şu halde Ulûhiyet, halk ile Hak arasında bir berzâhtır. Her hangi bir kimsenin Zât hakkında bilgi sahibi olması, ancak Ulûhiyet'in ardından söz konusu olabilir; Zât da, Ulûhiyet vasıtasıyla hükümrandır.

***

Dolaylı cebir ise, yaratıkların yaratıklardaki cebridir, bu, bazen övülen, bazen ise, zemmedilen cebirdir.

Övülen cebir, ihsan cebridir. İhsan ile bir şeye zorlanan kimse, ya tamahkardır ya da utangaçtır.

Tamahkar, hakkı olmadığı halde kendiliğinden gelen ikrâmı gördüğünde, bu durum, onun daha tamahkar olmasına neden olur. Böylece ihsan, ikrâma tam bir karşılık olabilmesi için tamahkarı ihsan sahibine karşı olabildiğince itaatkar yapar. Çünkü nefislerin yaratılış özelliğinin gereği olarak, insan minneti sevmez. Binaenaleyh söz konusu insan, farkında olmadığı bir cebirden etkilenmiştir.

Bu bağlamda utangaç kişiyi de şöyle değerlendirebiliriz: Hayası bu kişiyi, kendisinden istediği şeyi yerine getirme ve onu kâbul etmede ihsan sahibine itirazdan alı koyar. Bu da, minnetin ortadan kalkması için, ihsanın karşılığıdır ki, bu da nefislerin özelliklerinden birisidir.

***

Kötülenen cebir ise, baskın ve egemen olmak yoluyla meydana gelen cebirdir. Bunun sahibi, ehliyet ve hak sahibi olmayışı nedeniyle, Allah katında cezaya maruz kalır.

Zorlanan kişi böyle bir cebri görünürde kabul etmiş olsa bile, bunun nedeni o kişinin zayıflığı ve karşı koymaya gücünün olmayışıdır. Çünkü insan, böyle bir zorlamayı hiçbir zaman gönlüyle kabul etmez, şu halde bu cebrin sadece ve sadece görünürde bir tesiri olabilir.

İhsan sahibinin cebri ise, bundan farklıdır. Çünkü ihsan sahibinin cebrinin hem dışta ve hem de içte tesiri vardır. Binaenaleyh, bu yolu benimseyenler için ihsan sahibinin cebrinden daha büyük bir cebir yoktur. Halbuki “onlar da pek azdırlar.”[45]

***

el-Mütekebbir

el-Mütekebbir, büyüklük anlamındaki kibriya kelimesinden gelmektedir. el-Mütekebbir, sırrını ifşaya kimsenin kâdir olamadığı ya da kimsenin mülküne karşı onu zorlayamadığı veya kimsenin kendisine ihsanda bulunamadığı kimse demektir.

Çünkü O, ihsanı elinde tutandır ve bağışlamak da O'na mahsustur.

***

Bilinmelidir ki:

Allah Teâlâ, genellikle yaratıkların özellikleri olan bazı vasıflarla kendisini nitelemiştir. Buna örnek olarak, şu kutsî hadisi verebiliriz: "Acıktım, beni doyurmadın; susadım beni içirmedin; hasta oldum, beni ziyaret etmedin."

Bunun üzerine perdeli insanlar Hakkın bu özelliklere sahip olduğunu zannetmiş, Hak da, bu ve benzeri isimlendirmelerin içeriklerinden yüce ve müstağni olduğunu bildirmiştir.

Şâyet Allah, bu gibi bir özellik ile mecâzî olarak kendisini isimlendirse veya bununla kendisini nitelese, bunun nedeni, sadece ehlinin bilebildiği bir takım sırlardır.

Kibriya, Hak için zâtî bir özelliktir: O, câhil ve zalimlerin söyledikleri şeylerden pek yücedir.

***

Bu ismin eserlerinin kulun bâtınında yerleşmiş olduğunun bir alâmeti şudur: Kul bu ismin hükmü altında bulunduğu sürece, sıfat kendisine hakim olduğu için, hiçbir zaman Hakka karşı itaatsizlik yapmaz. Binaenaleyh, kuldan Hakka karşı herhangi bir muhalefet fiili sadır olursa, bu durum, hüküm sahibinin gücünün bulunmadığına delâlet eder.

Şu halde el-Mütekebbir olan Hakkın tecellîlerinin hükümleri, sadece itaatkar ve Hakka uyan kimselerde tezâhür edebilir.

***

Bazı insanları, müşâhede ettiği Hakkın af ve mağfiret sıfatları ya da ümitsizliğin yasaklanması[46] gibi haberler Hakka muhalefete sevk etmiş olabilir; bu kişilerde Kibriya'nın ve el-Mütekebbir'in sıfatının kokusu bulunmaz.

Çünkü, tahkik sahibi bu mertebede belirli bir korku duygusuna sahiptir; onun Hakkın büyüklüğüne dair bilgisi ve mârifeti arttığı sürece, korkusu da artar. Kişinin işlemesi takdir edilmiş yasaklanmış bir fiilin gerçekleşmesi, kesinleşmiş kader hükmü, gafletin egemenliği ve de akıl ile imân nûrunun kişiyi terk etmesiyle birleştiğinde, kişi, kalbinde bir korku duyarak günahı işler; yasaklanmış fiili işlerken imân ve akıl nûrunun insanı terk ettiği bir rivâyette belirtilmiştir.

Bu kişinin günah işlerken kalbinin korku duymasının nedeni ise, amelin kendinde bulunan bir emânet olması nedeniyle, fiilin Hakka döneceğini bilmesidir. Binaenaleyh amel, bulunduğu mahalde Hakkın katına yaraşmayan bir özellik ile boyanmıştır ki, bu da, çirkinliğin amele ilişmesidir.

Şâyet insan, fiilin yaratılışının hakîkatine bakarsa, şunu öğrenir: Fiil, kendisine Ol/Kün denince ye kadar var olamaz. Bunun üzerine de insanı korku kaplar. Çünkü insan bu fiili kendisine nispet ederse, şirk koşmuş; Hakka nispet ederse, bu durumda da Hakka karşı edepsizlik yapmış olur.

***

İşte bu, el-Mütekebir olan Hakkın büyüklüğünün tahkik sahibinin nefsindeki hükümlerinden birisidir.

Bu nedenle de tahkik sahibi bazı kimseler, şöyle demişlerdir: "Allah'a isyan eden kimse O'nu tekbir etmemiştir; O'na isyan etmeyen ise, O'nu tanımamıştır."

***

el-Halık

Halk, ibda', yaratma, yokluktan varlığa getirmek demektir. el-Halık, kudretiyle varlıkları izhâr eden ve irâdesiyle de onların bir kısmını diğerlerinden önce var eden demektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Dikkat ediniz: Yaratma ve emir O'na aittir."

***

Yaratma iki kısımdır: Birincisi, takdir, diğeri ise, "icat" yaratması; emir ise, ceberûttur: "Aralarında bir berzâh vardır, karışmazlar."[47]

Takdir yaratması, rabbanî bir emirdir; bu emir, bir öncelik ve sonralık söz konusu olmaksızın varlığı tek olandır, nitekim Hak Teâlâ şöyle bildirmiştir: "Bizim emrimiz göz açıp kapatmalık bir anda gerçekleşir."

Binaenaleyh Hakkın Kün/Ol kavli, bu mertebede yaratılışta var olan şeyin kabulünün ta kendisidir, ardından ise, varlıkta zamansal bir sıralanma meydana gelir.

***

Bu mertebenin hakîkatlerinin sirâyet etmesinin bir neticesi de, hayal kuvvetinin a'yân aynasına yansımasıdır. Çünkü bu kuvvetin varlık mertebelerinde vücûb, imkân ve imkânsızlık gibi tasarrufları söz konusudur, çünkü hayal kuvveti, bu mertebede varlığı imkânsız olan şeyi, varlığı zorunlu olana katmıştır.

Yokluk hallerinde sâbit a'yân, hayal kuvvetinde var olan şeyin Kün/Ol sözünden yaratılması gibi "mevcut" mesabesindedir. Binaenaleyh, hayal kuvvetinde hiçbir şey imkânsız değildir.

Hayal kuvvetinin yaratılan şey hakkında verdiği hüküm, bizzat kendisine döner; bunun nedeni, hükme konu olan şeyin bizzat hayal kuvvetinin kendisi olmasıdır.

***

Ehl-i keşf, bu meseleyi müşâhede ederken farklı derecelerde bulunurlar:

Bir kısmı, varlık ile nitelenmiş idrâk edilen şeyin yokluk halinden varlık haline dönüşmesini görürler.

Bir kısmı ise, varlığı dile getirir, hatta varlığa ilişir; bu, görülen sûretlerin aynaya yansıması gibi zuhûr ilişmesidir. A'yân ise, ademlik halinde, sâbit oldukları gibidir. Böylelikle, a'yân birbirlerini Hakkın varlık aynasında görürler.

Bazıları ise, şunu ileri sürmüşlerdir: A'yân-ı sâbite, tertipleri üzere, bulundukları madûmluk halindedirler, fakat Hakkın Varlığı, onlarda zuhûr eder. Bunlar, Hakkın tecellîgâhları ve âyetlerinin mazhârlarıdır. Böylelikle bunların bir kısmı, Hakkın zuhûru esnasında diğerlerini görürler. Bunun neticesinde ise, a'yânın varlık kazandıkları vehmedilir, halbuki, sadece Hak zuhûr etmiştir.

Her iki keşfi, sadece kâmil birleştirebilir.

***

el-Bâri

Bir görüşe göre, el-Halık varlıkların menşei; el-Bâri ise, onları tedbîr edendir.

***

Bilinmelidir ki:

Ehl-i Hak, bu ismin saltanatını ve hükümlerinin zuhûrlarını müşâhede etmede farklı derecelerde bulunurlar, bu farklılık, onların keşif ve tahkikteki farklılıklarına bağlıdır.

Bazıları, bu ismin eserini özellikle unsûrî yer olmak üzere bütün yaratıklar üzerinde görürler; bu ismin ulvî şeylerdeki tesirlerini görmezler. Bu guruptaki insanlara göre bu unsûrî yere ait yaratılışın dışında başka bir yaratılış vardır.

Bazıları, bu ismin küllî-tabiat memleketinde genel tasarruf sahibi olduğunu kabul ederler. Böylelikle, onun tasarrufu altına ulvî-ruhânî, süflî-cismânî bütün tabiî sûretler girer. Bunlar, küllî heyûla mertebesinden zuhûr edip, varlığın nihaî mertebesine kadar olan şeylerdir. Bu nihaî mertebe, insan mertebesidir.

Bunların dışında kalan Levh, Kalem, güçlü Melekler ise, başka bir yaratılışa sahiptirler. Nefes-i Rahmânî'den ibaret Amâ ise, bütün bunları kapsar.

Bir rivâyette Hakkın kendi nefsini yarattığı da bildirilmiştir, fakat bunu akıllar kabul edemez, çünkü akıllar onu anlayamaz ve, akılların tavrının dışındadır. Bu ifadenin sırrına ise, sadece nübüvvet ve velâyet tavrındaki kimseler ulaşabilir.

Bu meselenin bir nebzesini idrâklere anlaşılır kılmak, şu şekilde mümkündür: Bilindiği gibi, Allah hakkında sözü olan herkesin kendi nefsinde Bu Allah'tır dediği bir şeyi tasavvur etmesi gerekir, böylelikle o şeye ibâdet eder ve o, Allah'tır, O'ndan başkası değildir.

Binaenaleyh her düşünce sahibi, kâbiliyetinin mahallinde yarattığı bir şeye ibâdet etmektedir; bu mahalde bulunan şey ise, sadece kendi düşünce gücünün yarattığı şeydir. İnsana bu tasavvur gücünü ise, sadece Allah vermiştir, şu halde, burada onu yaratan Allah'tır.

İşte bu, söz konusu rivâyetin anlamıdır.

***

Ümmetlerin ve mezheplerin her ferdinin ve şahısların idrâk vasıtalarında ve vehimlerinde ortaya çıkan birbiriyle çelişen ve birbirlerinden farklı bütün inanç sûretleri, Hakkın âyetlerinin ortaya çıkması ve O'nun tecellîlerinin şe'nleridir; bunlar, a'yânın hakîkatlerinde tahakkuk ederler ve var olan şeylerin mazhârlarında zuhûr ederler. Bu tahakkuk ve zuhûr ise, onların kâbiliyet, özellik ve istidatlarına göre gerçekleşir.

Mukaddes zâtı açısından Hakkın (c.c.) ise, gerçek mutlaklığı üzerinde bulunduğu gibi, zâtında herhangi bir değişikliğin veya başkalaşmanın olması söz konusu değildir.

Böyle bir şeyin gerçekleşmesinden Hak, uluvv-i kebir ile, müteâl ve münezzehtir.

***

el-Musavvir

el-Musavvir, Hebâ'nın maddelerinin hazine kapılarını sûret anahtarları ile açan demektir.

el-Musavvir, ehl-i keşif ve şuhûd'un gönül bahçelerini tecellîlerini nûrlarıyla ve âyetlerinin eserleriyle süsleyen demektir.

Binaenaleyh Hak, sûretleri belirleyen ve heyetleri hazırlayan, misâlleri misâllendirendir; O, zâhirleri genel anlamda, bâtınları ise, özel olarak tasvir eder.

***

Bilinmelidir ki:

Tasvir mertebesi, yaratma mertebelerinin sonuncusudur; bu mertebelerin ilki ise, ilimdir; halk ise, ilim ve tasvir mertebeleri arasında bir berzâhtır.

Aynı şekilde, insanın zuhûru da yaratılışta cismânîlik mertebelerinin sonuncusunda gerçekleşmiştir. Bu nedenle de, Allah'ın yaratması gibi yaratma özelliği kazanmıştır.

İnsanın yaratmasının bir örneği, kendi nefsinde yaratmış olduğu inanç sûretleridir. İnsan bu sûreti bütün varlık hakîkatlerini kendinde toplayan bir varlık olduğunu tasavvur ve vehmettiğinde yaratmıştır.

Bununla birlikte insan, sınırlı, belirlenmiş ve işin gerçeğinden habersiz bir hal üzerindedir. Bu nedenle ilâhî gayret, insanı ikaz edip, onu varlık tecellîlerinin genelliğine, gaybî hüviyetin var olanların mertebelerinin hakîkatleri ile imkân kâbiliyetlerinin anahtarlarına muttali kılmayı gerektirmiştir; böylece insanın bütün tasavvurlarında ve vehim mahallerinde edebi takınmasını temin etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her nereye yönelirseniz Allah'ın vechi orada bulunur."[48]

Bir şeyin vechi, o şeyin zâtı ve hakîkati demektir. Hak Teâlâ şunu belirtmiştir: Kul, her nerede bulunursa veya kul her ne tarafa yönelirse,

Hakkın vechi kulun yöneldiği yerdedir. Gerçi akıl, böyle bir şeyi inkâr eder, bunun nedeni Hakkın belirttiği konuda aklın eksikliğidir.

Hak ise, kendisine uyulmak konusunda daha hak sahibidir.

***

Bu tarz tasavvur sahipleri, iki kısımdır:

Birinci kısım, hayat istidâdı bulunan bir şey gibi, cismânî bir sûret yaratanlardır. Halbuki buna gücü yetmediği için bu sûrete hayat veremez. Bunlar, ilâhî azarlamanın muhatabı olan insanlardır.

İkinci kısım ise, ruhânî sûretler inşa edenlerdir. Bunlar, meydana getirmekle sorumlu olunan amellerin sûretleridir. Bu kişilere, sûretlere ruh üflemek için kudret ve güç verilmiştir ki, bu ruh, ihlas ve huzûrdur.

Bazıları ise, bu ruhânî sûretlere bu tarz ruh üflemekten aciz kalan kimselerdir, binaenaleyh bu insanlar da, ilâhî azarlamanın muhataplarıdır. Bunlar, amelleri itibariyle hüsrana uğrayanlara katılırlar.

Bazıları ise, bu sûretleri meydana getirip, Allah’ın izni ve tevfiki ile en yetkin tarzda oonlara ruh üfleyen kimselerdir. Böylelikle bu sûretler, nâtık olarak ve Hakkı tespih ederek ayağa kalkarlar.

İhlaslı ârifler ise, daima sûretler meydana getirirler. Binaenaleyh onlar, meydana getirdikleri şeylere ruh üfleyen tasvircilerdir. Onların işleri daimî, müşâhedeleri ise, her zaman bâkidir.

el-Ğaffâr

el-Ğaffâr, ayıpları örten demektir. Hak, örtme fiilinin kendisine nispet edilmesiyle örten anlamında el-Ğafir'dir; var olanların veya başka şeylerin perdelerini örtmesi ile de el-Gafûr'dur.

O, her bir günahı bakanların gözlerinden gizler ve kendisine yakın meleklerin sayfalarından siler.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükümlerinden bazıları, korumak, kıskançlık ve muhafaza etmektir. Çünkü bu mertebede örtülenler, üç tabakada bulunurlar:

Birincisi, günah işledikten sonra cezalandırmadan korunanlardır. Bu kısım, mağfiret edilenlerdir.

İkinci gurup ise, günaha arzu duymadığı için günah işlemekten korunanlardır. Bu gurup, korunan kimselerdir.

Üçüncü gurup ise, sıfatların dalgalarının coşkunluğunda boğulan, Zât nûrlarının şualarında kendini yitiren, günah ve itaatleri görmeyen kimselerdir. Bunlar ise, masum kimselerdir.

***

Bu sınıflama, özel hakkındadır; genel hakkında ise, her şey birbirine örtüdür.

Bunların en üstünü, Hakkın zâhirliğinin örtmesidir, şöyle ki:

Fertler ve kevn mertebelerinin şahısları, bütünüyle, iki isim ile birliktedirler. Bu iki isim, ez-Zâhir ve el-Bâtın isimleridir. Buna göre, rüyet ve müşâhede halinde el-Bâtın ismiyle birlikte olan kimsenin müşâhedesinde

el-Bâtın ismi ez-Zâhir ismine perde olur; ez-Zâhir ismi de, saltanatı mahallinde hükümde bulunduğu hal üzere değişmeksizin kalır.

Aynı şekilde, müşâhede ve rüyetinde ez-Zâhir ismi ile birlikte olan kimsede de ez-Zâhir ismi el-Bâtın ismine bir perde olur.

Buna göre, el-Bâtın ismini müşâhede edenler için ez-Zâhir gayb, el-Bâtın ise, onların şehâdetleri; aynı şekilde, el-Bâtın ismi de zâhir ehli için gayb'dir. Binaenaleyh, zâhir ehlinin gaybı, bâtın ehlinin şehâdetleri; bâtın ehlinin gaybleri ise, zâhir ehlinin şehâdetidir.

Bunların dışındakiler ise, sebep ve vasıtaların perdeleri; yaratıkların birbirlerine perde olmalarıdır.

***

er-Rızâ

Kelimenin kökü, rada/yerdu/eğitti, evcilleştirdi kelimesidir. Riyâzet kelimesi de bundan gelmektedir. Hayvan serkeş davrandığında, itaat etmesi için Rut-tu ed-dabbe/hayvanı uysallaştırdım denilir.

Nefisler de böyledir. Şâyet ilâhî hakîkatleri görmekten engelleyen serkeşlikleri olmasaydı, sahipleri riyâzet ile onları terbiye etmezlerdi. Nefisler, riyâzet ile terbiye edilmiş olarak yaratılmış olsalardı, onların yorulmasında herhangi bir fayda olmazdı, çünkü bu durumda nefisler, eğitilmiş ve eğitici olurlardı. Şâyet nefisler, eğitilmiş halde yaratılmış olsalardı, artık onları zorlamakla nefislere zulüm yapılmış, iş bulunması gereken yerden başka bir yere konulmuş olurdu. Böyle bir insan, ilâhî hikmetle çekişmiş demektir.

***

Rızânın konusu belirgin olabileceği gibi, böyle olmayabilir de. Şâyet rızânın konusu belirli bir şey ise, bu durumda rızâ sahibi bunun neticelerini görmek için keşif mizânına muhtaçtır.

Buna göre, netice ilâhî kahrın dünya ve âhiretteki eserleri ise, onun hükmü, sabırdır, nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Niza, ilâhî kahrın mazhârıdır; kahır, tartışmanın zuhûr etmesiyle ortaya çıkar, gizlenmesiyle de gizlenir. Buna göre, çokça niza eden kimse, mânâ ehline göre “Abdülkahhar” diye isimlendirilir; şâyet bu kişinin nizası azalsa, bu durumda “Abdülkâhir” diye isimlendirilir.

Niza yapmayan ve bundan bütünüyle uzak duran kimse, kurtuluşa ve emniyete kavuşan kimselerdendir: “Onlara hiçbir korku ve hüzün yoktur.”[49] Çünkü el-Kâhir, sadece niza edeni kahreder.

Ârifin nizası ise, Haktan gafil olmasıdır.

***

el-Vehhâb

el-Vehhâb, el-Vâhib ism-i failinin mübalağa kipidir. Anlamı, bir bedel olmaksızın veren demektir; o, verdiğinin karşılığında, teşekkür veya karşılık beklemez.

Hak, iyiye ve kötüye herhangi bir beklentisi olmazsızın, karşılıksız verendir. Hakkın keremi, kendisine isyan edilmesiyle eksilmez; günah nedeniyle ikrâmı kesintiye uğramaz.

Binaenaleyh bu isimin eserleriyle tahakkuk eden kimse, Haktan başkasına ümit bağlamaz; bunun hükümleriyle bezenen kimse, sıkıntılarda sadece Hakka dua eder; tevekkül eden sadece Hakka tevekkül eder; muhtaç, ihtiyaçlarını sadece Hakka arz eder.

***

Bilinmelidir ki:

İkrâmlar, iki türlüdür: Birincisi, nimetlendirme tarzındaki ikrâmlardır. Bu nimetlendirmenin karşılığında nimeti veren zikredilmek veya şükür vb. gibi herhangi bir karşılık beklemez. Bu anlamda veren, el-Vâhib'tir.

İkinci tür ise, kendisine şükür ve karşılık talebinin de bitiştiği ikrâmdır. Bu, talep edilen şeyin gerçekleşip gerçekleşmeyişine göre, artabilen ve eksilebilen ticaret ikrâmıdır.

Bu mertebeden yardım isteyen kimse, kendisine karşılık olarak değil sadece nimetlendirme niyetiyle fayda verecek kimse uğruna malî hibeleriyle ve bedenî hareketleriyle bütün arazlarından soyutlanır. Bununla birlikte Hak, ona ikrâmda bulunursa, ecrini zayi etmez. Bu ikrâm, kula değil, Allah'a aittir.

Aynı şey, ibâdet yapan için söz konusudur. Şâyet bu insanın gayesi ve niyeti, ibâdetinin zuhûruyla ruhânî bir sûret meydana getirmek ise, bu mertebenin ehline katılmalıdır; söz konusu ruhânî sûret, Allah'ı tespih eder ve melekût fezâsını Allah'ı tespih edenlerin artmasıyla süsler.

Şâyet insan, başka bir niyet taşımış olsa, bu mertebeden bir payı olamaz.

Bu bağlamda, tahkik sâhibi, fiil ve amellerine kâmil-ruhânî sûretler verir, nitekim Hak da tahkik sâhibine sûret verir.

***

er-Rezzâk

er-Rezzâk, maden, bitki, hayvan ve insan gibi gıdalanan herkesi rızıklandıran ve onlara rızık veren demektir.

er-Rezzâk'ın yaratıklarını rızıklandırmasında, onların imân veya küfür içinde bulunup bulunmamaları mühim değildir.

Rızık, Allah Teâlâ'nın bedenleri ayakta tutmak için yarattığı şeydir denilmiştir.

Başka bir görüşe göre rızık, yararlanılan şey demektir. Buna göre rızık, Hakkın tevfikiyle Ebrâr'ın nefislerini besleyen; Hakkı tevhit etmekle de Ahyâr'ın kalblerini cilalandıran; ağnıyayı (: Allah'tan başkasına muhtaç olmayan zenginler), rızıklandırmanın varlığıyla özel kılan; fakirleri (: sadece Allah'a muhtaç olanlar) ise, er-Rezzâk'ı müşâhede ile şereflendiren şeydir.

Binaenaleyh, er-Rezzâk'ı müşâhede etmekle nimete ulaşan kimseyi, kaybettiği rızıklar zarar veremez.

***

Bilinmelidir ki:

Rızık, iki türlüdür: Sûrî ve mânevî rızık.

Sûrî rızık, cisimlerin ayakta durmasını temin eden rızıklardır. Mânevî rızık ise, ruhların ayakta durmasını sağlayan rızıklardır.

Birinci kısımdaki rızık, kesif ve süflî; ikinci kısımdakiler ise, latîf ve ulvîdir. Allah Teâlâ, ulvî rızıklar hakkında şöyle buyurmuştur: “Gökte rızkınız ve sizlere vaat edilen şeyler vardır.”[50] Süflî rızık hakkında ise, şöyle buyurmuştur: “Onların yiyeceklerini takdir etmiş, oraya herkes için rızık yaratmıştır.”[51]

Böylelikle Allah, bütün yaratıkların sûret ve mânâ olarak muhtaç olduklarını, buna karşın sadece Kendisinin müstağni olduğunu ortaya koymuştur.

***

Rızkın her iki kısmının da bir takım dereceleri vardır.

Mânevî rızıkların arasında rızıkların en üstünü ve ulvîsi, Vücûd-ı Hakkın kendisiyle zuhûr ettiği rızıktır; bu Vücûd, mümkünlerin sûretlerine sirâyet etmiş, var olan şeylerin mazhârlarında zuhûr etmiştir.

***

Bu mertebenin hakîkatleriyle tahakkuk eden muhakkikin alâmeti, nazarını tekil veya çoğul varlıkların kâbiliyetlerine yöneltmesidir. Ayrıca her yaratılmışın kendi mertebesinde elde etmiş olduğu veya istidadının gerektirdiği rızık diye isimlendirilen mânevî veya sûrî rızka da nazarını yöneltmiş olması gerekir.

Binaenaleyh rızıkların özellikleri ve eserlerinin neticeleri, rızıklananların kâbiliyetlerinin farklılığına ve mizaçlarının çeşitlenmesine göre değişir.

***

Nice rızıklar vardır ki, bazı yaratıkların yaşamasına, bazılarının ölmesine neden olur. Buna örnek olarak, deniz canlılarını verebiliriz; deniz hayvanları, su rızkıyla yaşarlar, buna karşın sudan ayrılarak hava nedeniyle hayatlarını kaybederler.

Aynı şey, kara hayvanları için söz konusudur. Kara hayvanları, hava ile yaşarlar, suda ise hava bulunmadığı için hayatlarını kaybederler.

Bununla beraber, havada su bulunur, suda da hava bulunur, fakat hüküm baskın olana aittir.

***

Süflî-kesif rızıklarda meselenin böyle olduğu anlaşılınca, şu da bilinmiş olur ki: Ulvî hakîkatlerdeki farklılık, daha fazladır ve bunun tecellîgâhları daha geniş; âhirette ise, en büyük dereceler ve en ayrıntılı rızıklar vardır.

Kâmil ârif, mârifetleri ehline indiren kimsedir. O, var olan şeylerin hakîkatlerini derece farklılıklarına göre; teveccühlerinin gayelerine; kemâllerinin nihâyetlerine; özelliklerinin gereklerine göre oldukları hal üzere bilir. Böylelikle kâmil ârif, her hak sâhibine hakkını verir.

***

el-Fettâh

el-Fettâh, nimet ve azap kapılarını açan demektir. Hüküm sâhibi anlamındaki hakime de, fatih ve fettâh denilir. Çünkü o, verdiği hüküm ile iki hasım arasında kapalı meseleyi açıklığa kavuşturmaktadır.

Hak, kıyâmet gününde kulları arasında hüküm verendir ve O, kullarının yaşama sebepleriyle ilgili kapalı işlerini açandır. Böylece Hak, fakiri zenginleştirir, sıkıntıyı giderir, dertliyi ferahlatır. Dolayısıyla Hak, müminlerin kalplerine mârifet nûrlarını, günahkarların üzerine ise, mağfiret kapılarını açar.

Hakkın inâyetiyle, bütün kapalı şeyler açılır; hidâyetiyle her müşkül iş çözümlenir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükümlerine ait fetihlerin üç derecesi vardır:

Bunların ilki, isimlerin ilmidir. Bu ilim, Hz. Âdem'in tahsis edildiği ilimdir.[52]

İkincisi ise, zevklerin ilmidir. Bu, velilere mahsus ilimdir.

Üçüncüsü ise, Hz. Peygamber'e (sav.) verilmiş cevamiü'l-kelimdir. Bununla Hz. Peygamber, ilâhî sırların ve ilimlerin derecelerini açmıştır. Nitekim Hz. Âdem vasıtasıyla da beşerî derecelerin mertebeleri açılmıştır.

Buna göre, perdeli mazhârların isimlerinin ilmini ve dillerin farklılıklarını idrâk Hz. Âdem'e; isimlendirilen şeylerin hakîkatlerini ve ilâhî sırların nûrlarını müşâhedenin ilmi de, Hz. Muhammed'e mahsustur.

Hz. Âdem ve Hz. Peygamber'e ait bu iki mertebenin ortasında ise, hal ve zevk ilimleri bulunmaktadır. Bu ilimlere, tarikat ehli tahsis edilmiştir.

Bu insanların ilimlerinin nihâyeti yoktur, bunun nedeni ilimlerinin konularının nihâyetinin olmayışıdır.

***

Bu zevk ve hal ilimlerinden birisi, kulun hallerin ilâhî hikmete uygun başkalaştığını görmesidir. Kulun ihtiyaç halinde Allah'a tevekkül etmesi, sıkıntı çekmeyişi; Allah'ın koruması sayesindeki iç huzûrunun bir sebep sayesindeki huzûrundan daha büyük olması da, söz konusu hal ve zevk ilimleri arasındadır.

Bu huzûrun daha büyük olmasının nedeni, kulun ilâhî vaadin doğruluğunu ve ilâhî korumanın afetlerin ulaşmasını engelleyeceğini bilmesidir. Halbuki, kulun bel bağladığı vasıtalar, kendisine afetlerin ulaşmasına engel olamayabilir.

Binaenaleyh, Hakkın bu müşâhede kapısının açılmasını tahsis ettiği kimse, elem ve afetini gideren bir sebebe bağlanan kimseden daha yetkin zevk sâhibi ve daha dingindir.

İşte bu, iki derece arasındaki berzâhın açılması ilmindendir.

***

Bunlardan birisi de, Hakka Hak ile muhtaçlık ilminin açılmasıdır. Bu, şöyle gerçekleşir:

Hak, kulunu isimlerin sırlarına muttali kılar, bunun neticesinde kul, şunu görür: İsimlerin varlıklarda tesire muhtaç olmaları, eserin varlıklarda zuhûr etmesine muhtaç olmalarından daha büyüktür. Çünkü, eserlerinin zuhûrunda isimler, kibriya, sultan, izzet ve mecd sahibidirler. Mümkün ise, böyle değildir, mümkün, eseri kabul etmede çok önemli bir tehlike üzerinde bulunmaktadır.

Bunun nedeni şudur: Mümkün (: isimlerden) eseri kabul etmekle yarardan çok zarar görebilir; bazen ise, zarar ve fayda eşit halde bulunabilir; az ya da çok zarar ve elemden bütünüyle kurtulmuş hiçbir mümkün yoktur.

Nitekim, bir şahıs belirli bir vakitte nimetlenir, başka bir vakitte elem duyar; sâbitlik halinde, insan sürekli değişmeden ve başkalaşmadan kurtulur. Bunun nedeni, başkalaşmanın nedeni olan varlık terkibinden soyutlanmasıdır. Çünkü sâbitlik halindeki elem, elem duyanın ayn'ındaki elem değildir; aksine elem sahibi, ayn'ındaki sâbitliğiyle lezzet duyduğu gibi, elem de, elem sahibindeki varlığıyla lezzetlenir, mahal ise, onun varlığıyla elem duyar.

Hal ve mahal, kendi sâbit ayn'larında bulunmaktadırlar, bu durumda, aralarında tesir ve teessür ilişkisi olmadığı için, ne elem ve ne de lezzet söz konusudur.

Bunun nedeni şudur: Sâbitlik, basittir; onda hiçbir şey başka bir şeye dayanmaz; varlık ise, mürekkeptir, dolayısıyla bir hâmilin ve bir de mahmulün bulunması gerekir. Buna göre, mahmulün hâmilin varlığındaki mertebesi, nimetlenende sâbit olup olmamadaki durumu gibidir; hâmil ise, böyle değildir, çünkü o kendi mizacının hükmüne bağlıdır.

Şayet, mahmul hâmilin mizacına uygun ise, hâmil onunla lezzetlenir; buna karşın mahmul, hâmilin mizacına zıt ise, hâmil, mahmul nedeniyle elem duyar ve zarara uğrar.

Bununla beraber insan, basit olması nedeniyle, kendi sâbitliğinde muhalif olanın kendisine ilişmesinden uzaktır. Bu nedenle yokluk halinde kalması, kendisine daha sevimli gelir, çünkü o, bu mertebede elemin tadını tatmaz; şayet bu mertebede elemin ayn'ı kendisine eşlik etse bile, ünsiyet ve lezzet verme şeklinde eşlik eder.

Böylelikle bu müşâhede sâhibi şunu kesin olarak öğrenmiştir: A'yân, isimlerden daha az muhtaçtır. Bu, ilâhî isimlerin en ince sırlarından birisidir ve bu ilim, Evtad'ın ilimlerinden birisidir.

***

Bunlardan birisi de, hüviyetin âlemin cüzlerine sirâyet etmesi ve âlemdeki her şeyin Hakkın hamdini tesbih etmesi itibariyle, hakîkatinin âlemde bulunan şeylere zuhûr etmesinin bilgisidir.

Kime bu müşâhedenin kapısı açılırsa, âlemde nâtık olan her şeyin konuşması kendisine açılmış olur: Bu nutuk, ister övülen, isterse de zemmedilen nutk olsun, herkes Allah'ı tesbih etmektedir. Lanet okumadaki sövgüye varıncaya kadar, her nutukta Allah'a bir sena vardır.

Böylece bu müşâhedenin sâhibi, bir insanın başka birisine sövdüğünü ve ona lanet okuduğunu görür; halbuki o, kendisini duyan muhakkike göre, fettâhlık mertebesini tespih etmektedir.

***

el-Alim

el-Alîm, malûmlarının çokluğunu el-Alim, kendisinin birliğini bilen; el-Allâm ise, gaybı bilen demektir.

***

Bilinmelidir ki:

İlim, bilenin zâtıyla gerçekleşen özel bir taalluktur. İlim, bilenin zâtından bilinene dönük bir nispettir.

Buna göre ilim, malûmdan daha sonradır, çünkü ilim, tabidir; bununla birlikte yaratma sözü nispet, mevcuddan öncedir ve söz, ilimden sonradır. Bu ilim, gaybî-mücmel ilimdir; burada kast edilen ilim, hıbra demektir.

***

Keşif ehli, akılcıların aksine, ilmin malûma tesirinin olmadığını kabul ederler, nitekim imkânsızı bilmek, ne bilenin zâtından ve ne de ilminden imkansızda bir tesire neden olmaz; aksine imkansız, bilene kendisinin imkansız olduğunun bilgisini verir.

Var olan şeylerin yaratılması, ilimden değil, şeriat ve keşfe göre kavilden; şeriat ve akla göre ise, kudretten meydana gelmiştir. Binaenaleyh, ilmin bilinenin zuhûr etmesine veya etmemesine ilişmesi eşittir. Çünkü ilmin ilişmesi, zuhûru esnasında mevcudun zuhûr edişine olduğu gibi, zuhûrundan önce de o şeyin zuhûr etmeyişine ilişmektedir.

***

İlim, ya zâtîdir, ki zâtî ilim, Hakkın (c.c.) ilmidir; ya da, verilmiştir. Verilmiş ilim, akla gelmeyen ya da çalışmanın katkısının bulunmadığı ilimdir.

Mevhûb ilim, Efrad'ın ilmidir ve Hak dilediği kullarına bu ilmi tahsis eder. Nitekim Hızır (as.), Allah katından bir rahmet olarak bu ilme tahsis

edilmiştir, öyle ki, yüceliğine rağmen Hz. Kelim (: Musa as.) bile, Hz. Hızır'dan faydalanmaktaydı.

Bu ilmin elde edilme yolu, vech-i has (özel yön)ı bilmek ve onunla bezenmektir. Şöyle ki: Yaratılış âlemindeki her varlığın Yaratan'ına dönük özel bir vechi vardır. Hak, ona tecellî eder ve böylelikle mevcut, başkasının bilemediği Hakka dair bir bilgiyi elde eder. Mevcudun, Hakka dönük özel yönü olduğunu ve bu yönden bir bilgi edinebileceğini bilip bilmemesi eşittir.

Velilerin derecelerinin farklılıkları ve birbirlerine karşı üstünlükleri, bu özel yöne dair bilgilerine göre değişir.

Emir âleminden olan ulvî varlıklar ise, vech-i hasın dışında başka bir şeye sahip değillerdir; söz konusu varlıklar, Kuds mertebelerinin sâkinleridir. Bu nedenle onlar, Hakkın cemâlinde ve büyüklüğünde kendilerini kaybetmiş kimselerdir.

Bu nedenle şu ileri sürülmüştür: Ulvîlerin süflîlere iltifatı olmaz.

***

İlmin başka bir türü ise, müktesep ilimdir. Bu, uygulama ve öğrenme ile meydana gelen ilimdir.

Bu mertebeye giren kimse, çeşitli durumlarda olabilir: Bu bağlamda kişi, ya takva yolundan ilmi tatmıştır veya fikir kuvveti yönünden nazar sahibidir.

Zevk sahibi, Allah'ı bilen demektir ve çeşitli makâmları vardır:

Bu kişi bazen bir ilme tahsis edilmiş olabilir ki, bu ilmin konusu, âlemin Allah'a bir nispetidir; ya da, öyle bir ilmi vardır ki, ilminin konusu Hakkın âleme bir nispetidir; ya da öyle bir ilmi vardır ki, bunda âlem ile Zât arasındaki nispetler ortadan kalkmış, bu nispet, âlem ile isimler arasında sâbittir; ya da bu ilim, âlem ile Zât arasındaki nispetin varlığını gerektirir. Buna örnek olarak, illet ve malul görüşünü verebiliriz. Ya da bu ilim, sûretin bilgisidir, bu sûret, büyük insanın/âlem üzerinde yaratılmış olduğu

sûrettir; ya da bu ilim, küçük insanın üzerinde yaratılmış olduğu sûretin bilgisidir.

***

Binaenaleyh, ilimler çoktur ve her ilmin bir ehli vardır.

İlim mertebesine tefekkür ve nazar gücü ile giren kimse, aklının tavrının gerektirdiği ölçüde bu mertebeden bir şeyler öğrenir.

Takva yolundan “zevk” olarak bu mertebeye giren kimse ise, her şeyi aşmış ve her şeyi elde etmiştir.

***

el-Kâbız

el-Kâbız, eşyanın kabzasında bulunduğu kimsedir; bütün yeryüzü O'nun kabzasında bulunur.

El-Kâbız, dürdüğünde artık hiçbir kuvvet; yaydığında ise, hiçbir ihtiyaç kalmaz.

***

Bilinmelidir ki:

Kabz, bilinen veya bilinmeyen bir şeydir.

Bilinen, bir kötülüğün zuhûr etmesiyle veya bir hayrın ortadan kalkmasıyla olabilir. Hayır ve şer, kulu sevindiren veya üzen şeylerdir; bunun yanı sıra hayır ve şer, konusu dünya ve âhirette kulun menfaatine uygun olan iki halden ibarettir. Bunlar, ancak iki vasıtanın eliyle gelirler ki bu iki vasıta melek ve şeytan diye isimlendirilir.

Her şey, Hakkın katından olmakla birlikte, edebin gereği , kötülüğü Hakkın katına izâfe etmekten sakınmak gerekir. Bu sebeple, kâmil edep sâhibi (: Hz. Peygamber), şöyle buyurmuştur: "Hayır bütünüyle sana aittir; kötülük, sana ait değildir."

Çünkü hayır ve şer, Hakkın şe'nlerinden olmaları itibariyle, birbirlerinden farklı değillerdir; bunlar, gayesine uygun olup olmamak noktasında, kendileriyle sınırlanan kimsede birbirlerinden ayrılırlar. Binaenaleyh, şerrin yayılması ve ortaya çıkması, hayrın dürülmesinin ta kendisidir.

Bilinenin kabz edilmesinin bir türü de, Hakkın kullarından borç talebi[53], sadakaları kabul etmesi ve onları almasıdır; neticede alınan bu borç ve sadakalar katlanmış olarak tekrar kullara geri döner.

Çünkü Allah onları kendisine muhtaç oldukları için yaratmıştır, yoksa O, onlara muhtaç değildir. Allah, kullarından temiz ve güzel şeyleri kabul eder, çirkin şeyleri kabul etmez. Bu noktada güzel, sadakayı ve borcu verenin bu

borç ve sadakayı alan elin Allah’ın eli olduğunu bilmesidir. Böylelikle kul kesin olarak öğrenir ki: Sadaka ve borç, el-Kerim ve el-Hafîz’ın eline düşmüştür. Bunun neticesinde ise, karşılık beklemeden sadaka ve borcunu verir.

***

Bu, bilinenin kabz edilmesinin hükmüdür, bilinmeyen şeyin kabz edilmesi ise, şöyledir: Kul, bâtınını kabz edilmiş görür. Böylece kabz, kul hakkında kulun bilmediği bir cihetten ortaya çıkar ve o, bu kabzın ortaya çıkmasının sebebini bilemez.

Bu durumdaki bir insanın yapması gereken şey, Allah Teâlâ emrini gerçekleştirinceye kadar, kabz halini sükunetle karşılamaktır.

Tarikat ehlinden bazıları bu gibi durumlarda, kendinden rızâ halini ortaya çıkartmak için, zorlamalı bast halini izhâr ederler. Böyle bir davranış, ârife göre, edepsizliktir. Çünkü ârif, bu tecellîde Hakkın irâdesini ve kulun kabz halinin egemenliği altına girip, hükmüyle boyanmasından Hakkın gayesini gözler.

Allah’ın sınırlarını aşan, hiç kuşkusuz ki, kendisine zulmetmiş demektir.

***

Bu kaynaktan tadan kimse, taayyün eden şeyin hakikatinin Hakkın zâtından nasıl zuhûr edip, tekrar Hakka dürülmesini ve onun ilâhî iktidar ile mümkünün kabulü arasındaki hadisliğini kesin olarak öğrenir; mümkün, aydın bir göz ile kesif cisim arasında gölge gibidir, gölge ise, güneşin ışığının kesif cismin karanlığıyla birleşmesinden meydana geldiği için nûr ve karanlık arasında berzâhtır. Çünkü o, ışığı kesif cisimden daha parlak kabul eder. İşte bu aydınlanma, aynı anda nûrun kesif cisimle birleşmesi ve gölgenin ondan meydana gelmesidir.

Buna göre birleşme zamanı, hamd zamanı; hamd zamanı ise, doğum zamanıdır. Bunda, ne gecikme ve ne de öne geçmek söz konusudur. Buradaki öncelik ve sonralık, akıl düzeyinde söz konusu olabilir.

Aynı şey, gölgenin cisimde dürülmesinde de geçerlidir.

***

Bilinmelidir ki:

İlk kabz, mümkünün varlığını Haktan kabz etmesidir; bunun ardından ise, amellerde tasarruf gücünü kabz eder.

Daha sonra, Hakkın mümkünden kendisine dair ilmini kabz etmesi gelir; bunun ardından ise, Hakkın amel sâhibinden amel ve tasarruflarını kabz etmesi gelir.

Böylelikle kabz, kabz eden ile kabz edilen arasında gidip gelir.

***

el-Bâsıt

el-Bâsıt, belirli bir ölçüye göre rızıkları yayan demektir, çünkü haller, mahallin değişmesine göre farklılaşır.

Dünya, kayıtsız şartsız yaymanın yeri değildir, bunun nedeni dünyanın kapasitesinin olmayışıdır; bunun yanı sıra bastın çokluğu, insanın israfa gitmesine ve sınırları aşmasına neden olur.

Halbuki âhiret hayatı böyle değildir, çünkü âhiret hayatı, gayr-i mütenahidir. Binaenaleyh, kayıtsız şartsız bast, âhiret hayatında geçerli olduğu gibi, aynı şekilde kabz hükmünün genelliği de, dünya hayatında geçerlidir.

***

Kabz, daima önceki bir basttan meydana gelebilir; bast ise, bazen kendiliğinden olabilir, bunun nedeni, ilâhî rahmetin genişliğidir.

Şu halde, her kabzı bir bastın takip etmesi gerekir; ancak her bastı bir kabzın takip etmesi şart değildir. Buna örnek olarak, kendilerine azap ettikten sonra Hakkın kullarına kendisiyle merhamet edeceği rahmeti verebiliriz.

İşte bu, kabz'dan sonra gerçekleşen basttır. Binaenaleyh, bu rahmetin ardından elem verici bir kabzın gelmesi imkânsızdır.

Bu mertebenin hükümlerinin zuhûru, âhirettedir veya âhiret ehlinden fenâfillah mertebesine ulaşan kimselerin üzerinedir. Çünkü onlar, bast meydanında neşeyle dolaşırlar ve ilâhî kattan kendilerine ulaşan inâyet lütûflarının nefhalarıyla ve hidâyet nûrlarının meltemleriyle daima mutluluk içinde bulunurlar.

***

Bazı kullar vardır ki, Allah onların vasıtasıyla kulları ferahlatır: Bunların en düşük derecelisi, mubah işlerle insanları güldüren ve soytarı denilen

kimselerdir; kendisini bilmeyen, onunla alay eder ve ona güler, güldüğü kimsenin bir kıymetinin olduğunu bilmez.

Bu cahil kişi, Allah Teâlâ’nın kendisinin “güldüren ve ağlatan”[54] olduğunu belirten ifadesi karşısında ne yapar ki?

Buna karşın Hakkın varlıklardaki tecellîlerini gören ârif-murakıb ise, ilâhî özelliğin maskaranın hakikatinde zuhûr etmiş olduğunu görür ve onun değerini takdir eder. Bu bağlamda Ensar’dan Nuaym (ra.), Hz. Peygamber’in huzûruna gelir ve onu güldürürdü.

Hiç kuşkusuz ki, nübüvvet makâmında alay ve güldürme söz konusu olamaz. Hz. Peygamber, kendisini güldüren o şahsı ilâhî bir tecellîgâh olarak görmekte, bu ilâhî vasfı o zâtın maddesinde ve hakîkatinde müşâhede etmekteydi.

Söz konusu bu hal ise, sadece Allah’ı bilen kimselere keşf olunabilir.

***

Bilinmelidir ki:

Bast’ın bir kısmı da, bilinmeyen şeyin bast edilmesidir. Böyle bir bast, nadiren, gizli bir tuzaktan yoksun olabilir. Buna göre kul, nefsinde bast ve ferahlık bulup, bunun sebebini bilmediğinde, bunda herhangi bir tasarrufta bulunmaması gerekir. Çünkü o, işin sonunda bastın kendisine neyi izhâr edeceğini bilmemektedir, bu durumda kul, büyük bir tehlikede bulunmaktadır.

Düşüncenin doğruluğunun alâmeti, bazı halleri meydana getiren sebepler bilinmediğinde bunların neticeleri ortaya çıkıncaya kadar beklemektir. Akıl bu sebebi öğrendiğinde veya gördüğünde, bu durumda tasarrufu basîret üzerine olur. Bu tasarruf da, Allah’ın kendisini muvaffak kılması veya kılmamasına göre, lehinde veya aleyhinde olabilir.

***

Tuzakların en tehlikelisi, nimetlerin azaba maruz kalana gönderilmesidir. Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur: “İnkâr edenler zannetmesinler ki, kendilerine mühlet vermemiz onların hayrınadır. Biz onlara günahlarının artması için mühlet vermekteyiz. Onlar için pek şiddetli azap vardır.”[55]

***

el-Hafıd

Hafd, indirmek ve alçaltmak demektir. El-Hafıd ise, cezalandırmasıyla dilediği kimseleri alçaltan, dilediklerini ise, en üst derecelere yükseltendir.

O, şakilerinin nefislerini (: kendinden) uzaklaştırmakla alçaltır; velilerinin kalplerini ise, (: kendisine) yaklaştırmakla yükseltir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin tesirleri, mümkün hadislerde ve taayyünlerde ortaya çıkar, bunun nedeni hadisin varlığının Kadim'in mertebesinden sonra gelmesidir; Kadim, hiç bir kimse kendisine karşı koymaksızın ve kendisiyle çatışmaksızın, mertebe ve hazretlerde dilediği gibi tasarruf edebilir. Sonradan gelenin ise, böyle bir özelliği yoktur, o, tasarruf edeceği vakit, ancak daha önce Kadim'in tasarruf etmiş olduğu ve kendisine nispetle düşük olan şeyde tasarruf edebilir. Kadim'in tasarrufu ise, ona göre alçaltmaktır.

Buna göre tasarrufta en üst makâm, önce olana aittir. Bu nedenle Hak, münezzehlik ve mutlaklığının ardından kulunun hükümlerine nüzul eder. Sonra da kendisini bundan tenzîh etmiş, yüce katı, hadisliğin kirinden pek yüce olmuştur.

Binaenaleyh Hak, birinci itibar ile kendisini el-Azîz ve el-Cebbâr; ikinci itibar ile ise, el-Mütekebbir diye isimlendirmiştir.

***

Bu ismin kök harflerini oluşturan H-F-Dat harflerinde akıl sahipleri için bir işâret vardır, şöyle ki: İsimler, harflerden daha yüksektir, bununla beraber harfler, daha önce geldikleri için isimlere tesir etmişlerdir.

Nitekim sığınan kişi Euzu billahi/Allah'a sığınıyorum dediği vakit, burada Allah isminin başına gelen B harfi, âmil; bunun mamulü ise, gayb

hüviyetine işâret eden H harfidir.

Bu garip duruma bak ve ibret al!

***

Bilinmelidir ki:

Cer harfleri pek çoktur, örnek olarak, min/den, ila/e, fi/içinde, kabl/önce, ba’d/sonra gibi edatları verebiliriz.

Bunların özelliklerinden birisi, birbirlerine eklendiklerine cer özelliğinden kurtulmalarına neden olmaktır. Bu durumda hafz âmili kendilerinde gözükmez, çünkü bu harfler, asaletle cer eden harflerdir, binaenaleyh mecrur eden, mecrur (mahfud) olmaz: Buna örnek olarak şu ayette bu edatların kullanımını verebiliriz: “İşin başında/min kablu ve sonunda/min ba’du emir Allah’a aittir.”[56]

***

Bu mesele anlaşılınca bilinmelidir ki:

Bütün var olanların mertebeleri, hafd makâmındadır. Ehl-i keşfe göre mümkünlerin varlıklarının birbirlerine tesir etmeleri mümkün değildir. Çünkü bunların hepsini kaplayan hadislik, harfler için mebnilik mesabesindedir.

Binaenaleyh, Allah’tan başka müessir yoktur. Her şey, sadece Hakkın sûreti karşısında ve O’nun yaratıkların mazhârlarında sirâyet etmesi nedeniyle edilgen olur.

Şu halde yaratıktaki eser, hiçbir ortağı olmayan gerçek müessire aittir.

***

er-Rafi’

er-Rafi’, ulvîlik ve izhâr etmekle yüksek olan demektir.

Er-Rafi, Ebrâr’ı en üstün derecelere yükselten kimsedir. Aynı şekilde, kafirleri de en aşağı derecelere indirir.

***

Bilinmelidir ki:

Ref’, asalet yoluyla Hakka aittir, nitekim hafd de, asalet yoluyla kula aittir.

Bu ismin hükümlerinden birisi, ilâhî yüksekliğin, imkân mertebelerinin a’yânında sirâyet etmesi ve her şeyin yokluk düşüklüğünden hayâtın ve ilmin ulvî derecelerine yükselmesidir, çünkü her şey, Hakkı tespih eder ve sadece diri olup, kimi ve ney ile tespih ettiğini bilenler tespih edebilir.

Her şeyin kendi derece ve mertebesinde bir ilmi ve temyiz gücü vardır ki, bununla, kimin tesbih edileceğini ve edilmeyeceğini ayırt eder.

İlmin mertebesinden daha yüksek hiçbir mertebe yoktur.

***

Hak, kendisine hamd eden o şeyi tesbih ettiği şey ile kendi derecesinde konuşturandır. Binaenaleyh Hak, kendisini kendisiyle tesbih ve hamd edendir. Her derecede yükseklik Hakka aittir. Hak, her varlıkta, hatta her nefeste dereceleri yükseltendir.

Şöyle ki: Nefes, tekvin sûretlerinin heyulasıdır. Hakkın (cc.) nefeslerin varlığında kulun teneffüs halindeki haline göre bir takım şe’nleri vardır. Çünkü içeri giren nefes, kalbe yerleştiği vakit, kalbin hararetinin tesirinden dolayı başkalaşır, kalpte bulunan hatıraların sûreti başkalaşan bu nefeste şekillenir. Bunun neticesinde, diğer nefeslerin içeriye girebilmesi için akciğer nefesi dışarı çıkmaya zorlar.

Nefes dışarı çıktığında, sahibi bu nefes vasıtasıyla ya konuşur veya susar. Şâyet konuşursa, hava konuştuğu lafızla şekillenir, konuşmazsa, nefes kalpten kabul ettiği şeyin sûreti ile çıkar.

Bu durum, dünya ve âhirette sürekli devam eder.

***

Yaratıkların her nefeste bir oluşumu vardır. Buna göre onlar, her anda bir şe'nde bulunurlar.

Şu var ki, dünya yaratılışı çirkinin temiz ile karışmasını gerektirir, âhiret yaratılışı ise, sadece temiz olanı talep eder, böylece temiz çirkine galip olur. Böylelikle hüküm galip olana ait hale gelir ki, bu da, rahmete dönüştür.

***

Bu mertebenin hükümlerinden birisi de, ertes (boyun eğdirme)dir. Çünkü, meliklerin tebaalarını boyun eğdirmesi örneğinde olduğu gibi, yüksek mertebede olan düşük mertebede olanı boyun eğdirir: Tebaa, maslahatlarını yerine getirdiği için, hal fiiliyle melike boyun eğer.

Emir âlemi de böyledir. Çünkü Allah Teâlâ kullarına emirler vermiş, yasaklar koymuştur. Bunun ardından ise, Allah kullarına kendisine emir vermelerini ve sakındırmalarını emretmiştir. Bu bağlamda Allah, kullarına şöyle söylemelerini buyurmuştur: "Deyiniz ki: Bize acı, bizi bağışla, bizi cezalandırma, bize ağır yük yükleme."[57]

Böylelikle Allah, kendisini kullarının yerine getirdikleri bir şeyin sûretiyle kâim kılmıştır; halbuki Allah, büyüklük, azâmet ve ceberût sahibi, buna karşın kulları ise, eksik ve muhtaçtırlar. Gerçi, bu boyun eğdirme müstağnilikle birlikte bulunduğunda, emir ve nehiy; ihtiyaç ve zillet ile bulunduğunda ise, dua ve talep diye isimlendirilir.

***

el-Muiz

el-Muiz, kanaat, yakîn ve fâni diyarın metaına karşı züht ile dilediklerine izzet verendir.

El-Muiz’i bilen kimse, O’na hizmet ile kendisini, mârifet ile kalbini ve müşâhede etmekle de gözünü azîz kılmıştır.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin eserlerinden birisi, azîzlik hükmünün âleme sirâyet etmesidir. Bununla beraber bu hal, bazı durumlarda övülen, bazı yerlerde ise kötülenen bir şeydir.

Azîzlik, kulun Hakkın sûreti ile zuhûr etmesidir. Bu sûret, bir mutluluk meydana getirebileceği gibi, mutsuzluk da meydana getirebilir. Övülen izzet ile gururlanan kimse, bu gururlanmasıyla mutlu olan kimsedir. Bu kimse, tahkik sahibi, kâmil ve Hakkın hilafetteki özelliğinin kendisiyle kâim olduğu kuldur.

Binaenaleyh bu kul, güzel huylar ve de hakîkatleri, çeşitli bilgileri, Allah’a dair ilimleri idrâk etmek ve bütün bunlara vakıf olmakla Hakkın azîz kıldığı kimsedir. Böylece o, bunları en güzel şekilde Hakkın kullarına açıklayıp, kendilerini cehalet ve (: Hakka) muhalefet karanlıklarından çıkartır; onlardan kibirlenmeden kaynaklanan didişmeleri ve isyanları giderir. Böylece onlar, Hakkın izzet ve yüceliği altında zelilleşirler, O’nun emir ve yasaklarına kulak verirler.

Bu gibi bir kula el-Muiz isminden ve bu ismin payından övülen bir pay isabet eder. Çünkü o, Allah’ın kullarının kalplerini Hakkın katına yaraşmayan şeylerin onlarda yerleşmesinden sakındırır. Binaenaleyh bu özellikteki bir kul, Hak adına izzetlidir, Hak sayesinde azîzdir.

***

Zemmedilen gururlanmanın sahibi ise, perdelenmiş kimsedir. Bu gibi insanlara örnek olarak, Firavun ve benzerleri gibi, melik ve riyaset ve egemenliğiyle gururlanan hükümdar zorbaları verebiliriz.

Kendisi gibi bir insana karşı haksız ve zalimâne bir şekilde gururlanan kimse, amelleriyle hüsrana uğrayan insanlara katılır. Gerek insanların kendi nefislerinde, gerekse halk indinde ve gerekse Allah indinde bu gibi insanlardan daha zelil hiç kimse yoktur.

Halklık mertebesinde gururlanmanın en büyüğü, kulun bir ilâhî vasfın kendisiyle kâim olmasını engellemesidir; şâyet böyle bir vasıf, kul ile kâim olmuş olsaydı, mutlak kulluk makâmının hakkını vermiş olurdu.

Çünkü sıfatlar iki kısımdır: Bunların bir kısmı, sınırlıdır ki bunlar, esmâ-i hüsnadır; ikinci kısım ise, sınırsız sıfatlardır.

Esmâ-i hüsna, asalet yoluyla Hakka aittir; kul ise, bazen beşeriyet süflîliğinden (: Hakka) yakınlık makâmına yükselişinde bu sıfatlarla vasıflanabilir. Kul, beşerîliğinden nefsini arındırma, iyi huylarla bezenme ve nafile ibadetlere devam etmekle yakınlık makâmına yükselir. Bunun neticesinde Hak, bu kulun işiten kulağı, gören gözü vs. olur, nitekim bu durum kutsî bir hadiste dile getirilmiştir.

Esmâ-i hüsna kısmına girmeyen sıfatlar ise, sonsuzdur. Bunların hepsi, asalet yoluyla kula aittir, Hak da bazen bu sıfatlarla vasıflanır.

Buna göre isim ve sıfatlar meydanında kulun imkânı pek çoğun mertebelerine nispetle daha geniştir.

Ehl-i keşfe göre ise, kul kendileriyle vasıflanmış olsa bile, bütün sıfatlar Allah’a aittir.

***

el-Müzill

el-Müzil, bekâ diyarının nimetlerinden yüz çevirip, fenâ diyarının metaına tamah etmeleri nedeniyle, zorbaların boyunlarını zelil kılan demektir.

Hak, izzetlerinin âhirette kemâle erdirilmesi için, bazı müminleri de zelil yapar, böylece, zilletin miras kaldığı kimseler dünya hayatında zelil olurlar.

***

Bilinmelidir ki:

Allah Teâlâ, mümkünleri bu ismin hükümlerinin eserlerinden yaratmış, bu ismin saltanat mahallinde durdurmuştur. Buna göre zillet, ebedî olarak, mümkünün varlığında başkasına muhtaçlığını hissetmesidir.

Bununla beraber, Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yaratmış ve ona iki isimden pay vermiş, sahip olduğu kuşatıcılık özelliğiyle de iki sıfatı birleştirmiştir.

Hakkın Âdem'i azîz kılması, onun kuşatıcı sûretine göre yaratılmış olması, meleklerin kendisine secde etmesi, isimlerin ilminin onda zuhûr etmesi, Hak tarafından seçilme ve hidâyete ulaştırılma meziyetiyle şereflendirilmesidir.

İnsanın zelil kılınması ise, Âdem'in kendisine karşı zulüm yaptığını ve zelil olduğunu itiraf etmesidir. Hz. Âdem şöyle demiştir. "Ey Rabbimiz! Biz kendi nefislerimize zulmettik. Şayet sen bizlere mağfiret ve merhamet etmezsen hüsrana uğrayanlardan olacağız."[58]

***

Böylelikle bu iki sıfâtın eserleri Hz. Âdem'in evlatlarına da sirâyet etmiştir. Âdem'in evlatlarından bazıları zelillik sûretiyle zuhûr etmiş; yaratılışının gerektirdiği tarzda muhtaçlık ve zilleti şiar edinmiştir. Bunun neticesinde bu insanlar, zillet hükümlerinin altında kalmaktan hoşnut olmuş, felaha ve sââdete ulaşmışlardır.

Bazı insanlar ise, gururlanmış, kendisi gibi insanlara karşı sahip olmadığı şeyle böbürlenmiş, bu gururlanma da, kendisine zilleti miras bırakmıştır.

Şayet bu insan böbürlenmesinin nedeni olarak meleklerin babasına secde etmesini kabul ediyorsa, kendisinin cansız bir eve (: Ka'be) secde etmekle memur olduğunu hatırlamalıdır; gururlanmasının nedeni ilim ise, insanın ancak meleğin öğretmesi ve yardımıyla sââdet elde edebildiğini hatırlamalıdır.

Buna göre melek, insanın öğretmeni, insan türünün en hayırlısı olan büyüklerin bile öğretmenidir. İnsan türünün en hayırlısı olan büyükler, peygamberlerdir. Binaenaleyh insanın yapması gereken şey, sadece zelilliğini ve muhtaçlığını izhâr etmektir, zâten insanın mümkün yaratılışı ve kulluk makâmının özelliği bunu gerektirir.

***

Bilinmelidir ki.

Ehl-i keşf ve tahkîke göre şu husus kesindir: Varlıktaki her bir hükmün istinat ettiği ilâhî bir dayanağı vardır.

Bu dayanakların bazısı, isimlendirilir, bazısı bilinir ve bazısı söylenmez, bunun yerine -edeben- hakkında sükût edilir. Buna göre, zillet ve muhtaçlık, bu gibi ilâhî hakîkatlerden birisine istinat etmektedir:

(: Hak) Ebu Yezid el-Bestâmî'ye şöyle hitap etmiştir: "Bana ait olmayan bir şey ile bana yaklaş."

Bunlar, zillet ve muhtaçlıktır.

***

Bilinmelidir ki:

Hüküm sahibinin hükmünün bağlı olduğu kimsenin, o hükmü icra etmesi için onu talep etmesi gerekir; şâyet talep edilen mevcut bir şey olsaydı, talep edilmezdi.

İlâhî isimlerin hakîkatlerinin zuhûru, taayyün eden mazhârların varlığına bağlıdır. Buna örnek olarak, Rabb’ın rablığının merbûba; Kâdir’in kudretinin makdura; Alim’in ilminin bilinene bağlı olmasını verebiliriz.

Mazhârlar, bu isimlerin eserlerinden, hatta isimlerden başka bir şey değillerdir. Çünkü ilâhî isimlerden her birisi, yaratma veya yok etme gibi hükümlerde başka bir isme bağlıdır, böylece ilâhî isimler, ancak isimlere bağlı olmaktadırlar. İsimler ise, isimlendirilenin aynıdırlar.

Şu halde emir, Haktan yine Hakkadır.

***

es-Semi’

es-Semi’, işitilen şeyleri gizli ve açık olarak idrâk eden demektir.

O’nun bir şeyi işitmesi, başka şeyleri işitmesine engel değildir; işitilen hiçbir şey, O’na gizli kalmaz.

O, açık konuşmayı ve fısıltıyı, hatta bundan daha gizli ve kapalı şeyleri de işitir.

***

Bilinmelidir ki:

Hak (cc.), işiten herkesi işitmesinde onun istidadına göre bulunur, nitekim Hak, konuşan herkesin lisanında da bulunmaktadır. Konuşan herkes, aynı zamanda işitendir. Buna göre, işiten herkesin işitmesi, Hakka ait bu işitme mertebesinden olabilir.

Fakat, işiten kimselerin bazısı, işittiği şeyi bir çağrı ve nida olarak anlar. Böyle birisinin konuşanın sözünden payı, sadece sûrettir; yoksa konuşmanın ruhundan bir payı yoktur.

Çünkü kelâmın bir ruhu vardır ki, onun mânâsıdır; mânâ, kelâm ile kast edilen şeydir. Kelâmın bir de sûreti vardır ki, o da salt lafızdır.

İşte bu, haklarında “İşittik dediler, halbuki onlar işitmemişlerdir”[59] denilen kimselerdir. Çünkü hiçbir şey duymayan sağır ile duyup anlamayan arasında bir fark yoktur. “Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir.”[60]

Bazı insanlar ise, kelâm ile kast edilen şeyi anlayarak işitirler. Bu anlayışın nedeni, işitenin istidadının kemâlidir. Bu kişi, Hakkın işitmesi ve görmesi olduğu kuldur.

***

Kâmil anlamda işiten kimsenin alâmeti, işitmesinin anlaması olmasıdır. Çünkü işiten kişi, ya keşif sahibi âriftir; ya da keşif sahibi değildir.

Keşif sahibi olmayan, Hakkın kelâmını sadece peygamberin diliyle ilâhî haberden veya indirilmiş kitaptan veya rüya yoluyla işitebilir. Bunun ardından zâtını işittiği şeyin gereğine göre amel etmek ya da aksini yerine getirmek için hazırlar. İlâhî hitabı duyan kişinin hitabın gereğini yerine getirmesi veya bunun aksini yapması, Hakkın onu muvaffak kılması veya başarısızlığa uğratmasına bağlıdır.

Ârif ise, işitir ve âlemde konuşan herkesin kelâmından işittiği şeyde Hakkın hitabına bakar; böylece nefsini bu kelâm ile muhatap görür ve onu anlamak için gayret sarf eder. Ardından anladığı şeyin gereğine göre amel eder; bununla birlikte onun nefsi de, kainatın bir varlığıdır.

***

İnsan, genellikle nefsiyle konuşur; hatta kişinin amellerinin çoğunluğu nefsine imla ettirdiği ve konuştuğu şeylerin gereğine göre gerçekleşir. Herhangi bir sözü dile getiren şey ârifin nefsi ise, bu, Hakkın fısıltı mertebesindeki bildirmesidir. Bunun ardından ârif, nefsini murakabe eder, çünkü o, kendi nefsinde konuşan ve -nefsinin konuşan olması itibariyle- ondan işitendir.

Nefis, kulak sahibi olması itibariyle de nefsin söylediğini işitir. Çünkü bir şeyin kendi kelâmını işitmede sağırlık söz konusu olamaz.

Nefis, sadece anladığı şeyi konuşabilir. Binaenaleyh, bu mertebede işitmek anlamanın ta kendisidir.

Bu açıklamada, Hakkın işiten ve konuşan oluşuna bir işâret vardır; burada, ne mekân ve ne de oluş vardır: “O şimdi de olduğu hal üzeredir.”

***

el-Basîr

el-Basîr, kullarının işlerini gören demektir. El-Basîr, kendi zâtının sıfatlarını kendi dışında olmaksızın gören kimsedir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu mertebenin eserlerinden istimdat eden kişinin üç mertebesi vardır:

Bu kişi, ya Allah'ı görürcesine O'na ibâdet eder; ya da, Hakkın her şeyi gördüğünü bildiği için Allah'a ibâdet eder. Birinci ibâdet, teşbihe, ikinci ibâdet ise tenzîhe yakındır. Üçüncü mertebe ise, bunlardan daha üstündür. Bu da, tahkik sahibi kâmildir. O, Hakka Hak ile ibâdet eder; teşbihi söyler, tenzîhi müşâhede eder, tenzîhi söyler ve teşbihi müşâhede eder.

Bu kâmil, Hakka imân edenlerden birisi değildir; çünkü mümin, haber veren'in (: peygamber) sözü vasıtasıyla mümin olması cihetinden perdeli kimsedir. Mükâşif ise, müşâhede sahibidir; o, haber verenin doğruluğunu müşâhede gözüyle görür.

***

Bu makâm sahibinin iki gözü vardır: Bunlardan birisi (: baş gözü anlamındaki) basar, diğeri ise, basîret gözüdür. Her iki göz ârife göre terazinin iki kefesi mesabesindedir; bazen bunlardan birisi yükselir, bazen ise diğeri. Bunun nedeni, kâmil ârifin mertebeleri ve mertebelerin gerektirdiği hükümleri bilmesidir. Böylece ârif, hiçbir zaman bu mertebeleri aşmaz.

Binaenaleyh kâmil ârif, bir yerde insanlara merhamet eder ve onlara acır; Allah'ın bir hükmünün yerine getirilme vakti geldiğinde ise, insanlara acıma ortadan kalkar ve hükmü yerine getirir. Bunun nedeni, kâmilin ilâhî rahmetin genişliği ve kullarına acımak sıfatıyla tahakkuk etmiş olmasıdır, bununla beraber hadleri yerine getirir ve onları yerine getirmeyi emreder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah'ın dinini uygulamada onlara

acıyacağınız tutmasın."[61] Böylece Hak, bazı insanlara azap etmiş ve hikmetinin gereğine göre çeşitli azaplarla onları yok etmiştir.

Basîret sahibinin ise, daima şeriat mizânı elinde bulunur; gerçekleşmesinden önce fiillerini ve sözlerini bu mizân ile tartar. Bu fiil ve sözlerin sââdete ulaştıracaklarını anlarsa, onları işler; aksi halde işlemekten geri durur ve nefsini bu gibi fiillerden alı koyar.

***

Allah Teâlâ, insan için iki göz yarattığını bildirdiği gibi, kendisinin de gözleri olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbinin hükmüne karşı sabırlı ol! Çünkü sen bizim gözlerimizin önündesin."[62]

Hak, kullarının gözleridir, çünkü onlar farkında olmasalar bile, sadece Hak sayesinde görebilirler; sadece Allah'ın ibâdet nûruyla gözünü açtığı kimse Allah ile gördüğünü bilip, bunu müşâhede edebilir.

Bu müşâhedenin ehli olan bazı insanlar, gözlerini kapatmaktan kaçınırlar. Bunun nedeni bu davranışta idrâkte bir eksiklik görmeleridir.

Bazı insanlar ise, azâmet nûrlarının ışınlarında kendilerini yitirirler. Onların varlıklarının yazısı, takyit Levhasından silinir; bunun nedeni, müşâhede deryasının coşkunluğunda boğulmuş olmalarıdır. Böylece o, Hak ile olan işlerinin gemini bırakır, bunun nedeni, kudret mazhârının hükümleriyle Hakkı ayırt edemeyişidir. O, hakkında hüküm vermek yönünden değil, gerçekleşmesi açısından Hakkın onu görmesi gibi o şeyi görür. Farklılaşmanın ortadan kalkmasıyla da hakkında verdiği hüküm de ortadan kalkar.

Bu durum, kâmilin haline zarar vermez, çünkü, Allah'ta fâni olduğu için kâmilin hali ölçünün dışındadır.

Bu makâmda Hak kuluna şöyle hitap eder: "Dilediğini yap, senin günahlarını bağışladım."

***

Bu makâmın sahibi sadece Hakkın dilediği şeyleri diler; bununla beraber Hak çirkin şeyleri mubah yapmamıştır. Kötü amel, hakkında hüküm verilmiş ameldir; söz konusu bu hüküm bu şahıs hakkında ortadan kalkar ve amelin kendisi kalır. Bunun nedeni, bu şahıs ile hüküm arasında bir örtünün çekilmiş olmasıdır. Nitekim aynı örtü, affedilen fiil ile ceza arasında da bulunmaktadır.

Bu şahıs, Allah yolunda öldürülmüş kimse gibidir; ona dünya hayatında cenneti peşinen verilir.

Bununla beraber bu şahıs hakkında had cezası uygulanabilir, bunun nedeni hüküm verenin bu şahsın içinde bulunduğu makâmı bilmeyişidir.

***

el-Hakem

el-Hakem, kullarını haksızlık yapmaktan men etmek için, indirmiş olduğu meşru hükümlerle hüküm veren demektir.

Binaenaleyh O, vaadinde herhangi bir kuşku olmayan ve fiilinde hiçbir eksikliğin bulunmadığı el-Hakem'dir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu isim bir açıdan el-Alim ismine benzemektedir. Şöyle ki: Hüküm vermenin şartı, lehinde veya aleyhinde hüküm verileni değil, hükmü bilmektir. Bu nedenle de, tanıklık ve ikrâr lafzıyla hüküm vermek şarttır; bununla beraber, ikrâr yalan, şâhitlik de görmeden yapılmış olabilir.

Aynı şekilde, ilim malûmda bir şekilde müessir olmadığı gibi, hüküm de mahkum-ı aleyh'te (: hakkında hüküm verilen) herhangi bir şekilde müessir değildir; aksine, malûm alimi alim yaptığı gibi, hakkında hüküm verilen şey de hüküm sahibini hakim yapar, çünkü ilim malûma tabidir.

Bu isim, başka bir açıdan el-Alim isminden farklıdır. Şöyle ki: İlim malûma tâbi olduğu halde, hüküm lehinde veya aleyhinde hüküm verilen şeye tâbi değildir. Bunun yerine hüküm, hüküm şartına tabidir. Hüküm şartı ise, ya şâhittir veya ikrârdır.

Bunun yanı sıra hüküm sahibi zannı galibine göre hüküm verir. Şâyet bu hüküm, isabetli olmasa bile, şeriat açısından kötülenmez ve hüküm diye isimlendirilir. Halbuki ilim böyle değildir: alim, malûmu tam olarak bilmeden alim diye isimlendirilemez.

Binaenaleyh hakkında hüküm verilen şey, hüküm sahibinin kendisi hakkında bir hüküm vermesini temin eder. Buna göre bu hüküm, onun hakkında verilmiş bir hükümdür; çünkü hüküm veren, hakkında hüküm verilen sayesinde hüküm vermiştir.

İşte bu, kader sırrındandır, çünkü Allah Teâlâ eşya hakkında sadece eşya ile ve onların özelliklerinin ve kâbiliyetlerinin ve istidatlarının gerektirdiği şey ile hüküm vermiştir.

Şu halde eşyaya hariçten gelen şey, kendilerine dönen amelleridir.

***

el-Adl

Adl, meyil demektir. Bunun, isim yerine konulmuş bir mastar olduğu da ileri sürülmüştür.

Söz konusu isim, adaletinden korkulan ve ihsanından ümit kesilmeyen kimseye verilmiştir. Onun fiillerindeki adaleti, sözlerinin doğruluğunun delilidir.

***

Bilinmelidir ki:

Var olan şeylerin mertebelerinin işleri meyil ve dönmeye (udûl) dayandığı için Hak kendisini el-Adl diye isimlendirmiştir. Bunun nedeni Hakkın vâciplikten imkâna dönmesi; mümkünleri sâbitlik mertebesinden varlık mertebesine meylettirmesidir.

Binaenaleyh âlemdeki her şey, meyleder. Varlık da ancak adl ile zuhûr etmiştir. Nitekim mümin bâtıldan hakka döndüğü (udul) gibi, aynı şekilde kafir de haktan bâtıla dönmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Rablerini inkâr edenler dönerler.”[63]

***

Allah Teâlâ şunu bildirmiştir: Hakka veya bâtıla dönen her şey, sadece Hak ile ve Hakkın irâde ve meşiyetiyle dönmüştür, çünkü güç ve kudret Hakka aittir.

Hak onları kafirler diye isimlendirmiştir, bunun nedeni kendi sınırlılıklarıyla mutlaklık yönünü örtmüş olmalarıdır.

Bu insanlardan örtme fiilinin ortaya çıkmasının iki nedeni vardır: Birincisi, basîret gözlerinin doğru iş yapmaktan perdelenmiş olmasıdır. Bunun neticesinde, sadece kendilerine gözüken şeylerle sınırlı kalmışlar, işin hakîkatinin kendinde bulunduğu hal üzere onlara gözükmesi için görme

eylemine hakkını vermemişlerdir. Böylece onlar, bu kusurları sayesinde pek çok hayırdan mahrum kalmışlardır.

İkinci neden ise, şudur: Onlar, düşüncelerini derinleştirdikten sonra işin gerçeğini öğrenmişler ve müşâhede etmişlerdir; buna rağmen, inkâr etmişler ve gerçeği örtmüşlerdir. Bu inkârın nedeni ise, mal veya makâm gibi, elde etmiş oldukları herhangi bir menfaattir, nitekim Yahudi din adamları böyle hareket etmişlerdir.

***

Meyil, varlık mertebelerinde imkân âleminin her bir zâtı hakkında istikametin ta kendisidir. Gerçi meseleye bakan kimse bunun böyle olmadığı vehminde bulunabilir; o, ağaçların dallarının eğrilip, bükülmesini ve iç içe girmelerini görür, halbuki bütün bunlar, muhakkike göre, eğrilikte istikamettir. Çünkü bunlar, tabiâtın akışı hükmüyle, maddelerinin mecralarına meyletmişlerdir.

Aynı şey, oluş ağacının dalları için geçerlidir. Bunların cüzilik mertebelerine meyletmeleri, hallerinin farklılığı, nihâi varış yerlerine yönelmeleri ve kemâllerini ortaya çıkartmaları kendilerini Yaratan'ın hikmetinin ve onları icat edenin -el-Mucid- tasarrufunun hükmüyle gerçekleşir. "Hiçbir canlı yoktur ki Rabbim onun perçeminden tutmuş olmasın. Kuşkusuz ki benim Rabbim sırat-ı müstakim üzerinde bulunur."[64]

***

el-Latîf

el-Latîf, mevcutların fiillerine sirâyet eden ve hikmetinin sırlarını varlıkların mazhârlarında gizleyen demektir.

El-Latîf, zor olan her şeyi kolaylaştıran, kırılan her şeyi onaran demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hakîkatleri ve sırları, varlığın mertebelerine umûmî olarak yayılmıştır. El-Latîf, lütûf kelimesinden türetilmiştir ve anlamı, gizlilik ve gizli şeylerin en gizlisi demektir. Letâfet de, gölgenin uzayıp çekilmesi demektir. Çünkü göz, gölgenin peş peşe uzayıp, çekilmesinden başka bir şeyi idrâk edemez; gölgenin gerçek aslından çıkıp, tekrar oraya dönüşünün hakîkatini görmek bir tarafa, sürekli olan hissedilir hareketinin görülmesi de mümkün değildir.

Çünkü gölge, uzarken dikkate alındığında, şahsın zâtından çıkmaktadır; çekilirken de, çıktığı şeye çekilmektedir.

Bu gözün şâhitliğidir. Hak Teâla da şöyle demektedir. “Sonra onu kolayca kendimize çekeriz.”[65] Bu âyet ise, gölgenin çıktığı kaynağın bizzat Hak Teâlâ olduğuna işaret etmektedir. O, bazen açığa çıkmak ve bazen de gizlenmekle gölgenin yaratıldığı bir sûrette zuhûr etmektedir.

Hak, gölgenin çekilmesini kendi nefsine izâfe ettiği gibi, uzamasını da kendisine izâfe etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Görmez misin ki, Rabbin gölgeyi nasıl da uzatır?”[66]

***

Bu, en latîf işâretlerden birisidir. Çünkü göz, gölgenin kesif şeyin zâtından uzama ve çekilme hareketini görür ve idrâk eder; bu hareket, gerçekte el-Kavî ve el-Latîf’in tasarruflarının en latîflerinden birisidir.

Aynı şekilde, “Peygambere itaat eden kimse, Allah’a itaat etmiştir”[67] âyeti de, bu ilâhî latîfliğin sirâyetine işâret eder. Bu sirâyet, güneş ışınlarının havanın cüzlerine ve bu ikisinin karışımlarına sirâyet etmesi gibidir; bunlar birbirleriyle öyle karışmışlardır ki, bunlardan birisine işâret edilse, diğeri de o işârete ortak olur. Buna göre ışığa işâret, havaya; havaya işâret, ışığa işâret etmektir.

Aynı şekilde, Müteâl Zât’ın gizlenmesinin sebebi, zuhûrunun şiddetidir; idrâklerden perdelenmesi ise, nûrunun dalgalarıdır.

***

el-Habîr

el-Habîr, ilim ve hıbra sahibi demektir. El-Habîr, dilediği şeyden dilediği şey ile haber veren demektir. O’nun hükmünün değişmesi ve sözünün farklılaşması mümkün değildir.

***

Bilinmelidir ki:

Hıbra, özel bir şekilde konusuna ilişir; o, denenmeden sonra gerçekleşen ilimdir, şu âyette bu tarza işâret vardır: “Sizleri imtihan edeceğiz, ta ki bilelim.”[68]

Hak, olacak şeyi gerçekleşmeden önce bilir; çünkü o, o şeyi sâbitlik halinde bilmektedir. Var olan şeylerin mertebesinde sadece sübût mertebesindeki a’yân’da sâbit olanlar gerçekleşebilir. Fakat Hak, yaratıklarına karşı kesin delilini gerçekleştirmek için imtihan ve denemeyi gerekli kılmıştır.

***

Denemek, iddianın bir neticesi ve semeresidir; iddia da onun aslıdır. Buna göre, nerede iddia bulunursa, orada denenme de bulunur.

Bir insan kendisini herhangi bir şey ile nitelese (: iddiada bulunsa), hemen deneme ve imtihana maruz kalır. Bu bağlamda teklif de bir denemedir.

Kuşkusuz ki, teklif umûmî olmuştur, bununla birlikte iddia, gizli bir nedenden dolayı genel olmamıştır. Nitekim Allah, onun hakkında şöyle buyurmuştur: “Sizden sadece zalimlere isabet etmeyecek fitneden sakınınız. Biliniz ki, Allah cezalandırması pek şiddetli olandır.”[69]

Böylelikle rahmet umûmî olduğu gibi, deneme de umûmî olmuştur. Fakat belanın umûmîliği, rahmetin umûmîliğine karşı koyamaz. Çünkü bela, iki kolaylık arasında gerçekleşen bir zorluktur; onun yeri, imtinân rahmetiyle mağfiret rahmeti arasındadır.

Burada mağfiret rahmetini zikrettik, bunun nedeni müjdelemenin umûmîliğidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyeniz.”

Mutlak kerem, sadece aşırı gidenler ve günahkarlar vasıtasıyla zuhûr edebildiği için, mağfiretin umûmî olabilmesi için belanın da umûmî olması gerekmiştir.

***

el-Halîm

el-Halîm, isyan eden yaratıklarından aceleyle intikam almayan kimsedir.

O, (: isyanı) örttükten sonra mağfiret eder, gördükten sonra affeder, mühlet verir, ihmal etmez.

El-Halîm, amel işlemeyen kimseyi hemen cezalandırmaya kalkmaz.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin özelliği, iktidarı ispat etmektir, çünkü iktidarını gerçekleştirmekten aciz olan, halîm diye isimlendirilemez. Binaenaleyh hilim, sadece gerçekleştirmeye gücü yettiği halde mühlet vermekle olabilir.

Hilmin sözlük manası, ifsat etmek demektir. Bu nedenle uyku, mânâyı sûretinden ayırdığı için hulm diye isimlendirilmiştir. Ârif ise, bu sûreti sûretin getirdiği mânâya tabir eder, böylelikle sûreti aslına irca eder. Nitekim uyku, ilmi de ifsat eder ve onu süt sûretinde gösterir. Hz. Peygamber, rüyasını tevil ederek, onu aslına irca etmiştir ki, asıl, ilimdir.

Hulm, meleğin beşer sûretinde gözükmesinde olduğu gibi, uyanıkken de gerçekleşebilir. Bu durumda perdeli kimse, beşer görür, kâmil ise sadece meleğin hakîkatine bakar.

***

Bu ismin muhalifi el-Kâdir, cezalandırma ve intikam almayı gerektirdiği için, el-Halîm isminin hükmü, kendi mertebesinde mühlet vermekle el-Muntakim isminin saltanatını geçersiz kılmıştır. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. “Şâyet dilersek sizi gideririz.”

Bunun nedeni, kudretin mühlet vermek ve (: ifsat anlamındaki) hilim ile birleşmiş olmasıdır.

Hak, sadece işin kendinde bulunduğu hali diler; çünkü irâde ilme tabidir, ilim ise malûma, malûm ise zuhûr edene tabidir.

Binaenaleyh "Allah'ın kelimelerinde hiçbir değişiklik yoktur."[70]

***

el-Azîm

el-Azîm, işi/şe’n âriflerin kalplerine iliştiği için yüce olan demektir. O’nun izzetinin tecellilerini idrâkten âriflerin basîretleri aciz kalmış, kudretinin yüceliğini nitelemekten diller lâl kesilmiştir.

***

Bilinmelidir ki:

Azâmet makâmında duran kimse, ya mümindir veya müşâhede sahibidir. Şöyle ki:

Bir şey, kendisine nispet edilen iktidara tek başına sahip olması ve hükümlerinin yerine gelmesi ölçüsünde yücelir. Buna göre Hakkın büyüklüğü ve iktidarı, hükmünün hiç kimsenin reddedemeyeceği ve emrinin karşısında hiçbir şeyin duramayacağı ölçüde büyük olunca, bunun kalplerde gerçekleşmesi pek yüce olmuş, böylece bu, hayret ve dehşete neden olmuştur.

Böylelikle Hakkın büyüklüğü ile imân ehlinin kalplerinde zuhûr etmesi, onların ilâhî isimlerin eserlerini bilmelerine göre gerçekleşmiştir. Buna göre her kim, Hakkın sıfatlarını daha kâmil bilirse, azâmet tecellîlerinin o kimsenin kalbindeki parıldamaları daha yetkin olur. Bu nedenle Hz. Peygamber, şöyle demiştir: “Ben sizin aranızda Allah’ı en çok bilen ve O’ndan en çok korkanınızım.”

Bu noktada müşâhede sahibi için ise, azâmetin hamlesi celâl tecellîlerinden gerçekleşebilir. Bu esnada isimlerin tesirlerinden ya da ilâhî hükümlerden herhangi bir şey ona gelmez, aksine salt tecellî ile azâmet kendisini müşâhede eden kimsede gerçekleşir.

Bu azâmeti, Hakkın görmesi ve işitmesi olduğu kimse müşâhede edebilir; yoksa, Hakkı nefsi ile müşâhede eden onu müşâhede edemez. Çünkü müşâhede, herkesin inancına göre ve itikat sahibinin delilinin gerektirdiği tarzda gerçekleşir.

Binaenaleyh, Allah'a kendisinin bulunduğu hale göre asla ibâdet edilmemiştir; O'na sadece Hakkın âbidin nefsinde yaratılmış olması cihetinden ibâdet edilmiştir; bu yaratılma ise, o kişinin Allah'a dair itikadına göre gerçekleşir.

Bu nedenle Hak, şu âyetiyle kullarını mazur gördüğünü beyan etmiştir: "Hakkı kadriyle bilememişlerdir."[71] Bunun nedeni, bütün yaratıkların (: Hakkı nefislerinde) yaratmada müşterek olmaları ve tenzîh edenin veya etmeyenin sınırlılığıdır.

Buna göre, âriflerin kalplerinin bağlandıkları akidelerden daha büyük bir müşâhede yoktur. Onlar, Hakkı sınırlamaksızın müşâhede ederler. Bu nedenle onların azâmetleri, Hakkı tazim eden insanların azâmetine asla katılmaz.

***

el-Ğafûr

Bu isim, el-Ğaffâr isminin hakîkatlerini zikrederken açıklanmıştı.

***

eş-Şekûr

eş-Şekûr, kullarının kendisine şükretmesiyle şükredilen demektir. Bu şükrün nedeni, onların Hakka itaat etmeyi bilmeleri, onun sınırlarında durmalarıdır. Böylelikle onlar, şükrettikleri şeyleri fazlasıyla yerine getirmiş olurlar.

Eş-Şekûr, kullarını rızıklandıran ve onlar talep ettiklerinde -adeta üzerine bir borçmuş gibi- dilediklerini veren demektir. Onlar kendisinden bir şey talep ettiklerinde, Hak bunun bir borç olduğunu belirtmiştir.

***

Bilinmelidir ki:

Şükre neden olan şey, nimetlendirmedir.

Nimet, lezzetlenmeye neden olan şey demektir. Bu da, ya ilim, hikmet ve mârifet gibi bâtınîdır; ya da yiyecek, giyecek ve nikahlanacak şeyler gibi zâhirîdir.

Bunların en büyüğü nikahtır. Nikah, şükür yaygısı üzerinde şükredenleri artırmak için ya benzerleri meydana getirmek ve var etmek için yapılır veya sadece zevklenmek için yapılır. Bu nikah, en büyük zâhir nimetlerden birisidir. Bu nedenle Hak, çocuklarının sayısı az olmakla birlikte, kadınları kendisine sevdirmekle peygamberine ihsanda bulunmuştur.

Burada kast edilen şey, salt nikahın kendisidir. Nitekim cennet ehlinin evlenmesi de, üremek için değil salt zevklenmek içindir. Böylece Hz. Peygamber, saf cennet lezzetlerine delâlet eden bu lezzeti müşâhede etmekle evlenme nimetini ihsan mahallinde görmüştür.

***

Bilinmelidir ki:

Hak, kullarının şükretmesiyle kendisini eş-Şekûr diye niteleyince, O'nun sûreti üzerinde yaratıldıkları için, kendi sıfatıyla zuhûr etmeleri için onlardan şükür talep etmiştir.

Kul, bütün nimetleri Haktan görünceye kadar şükrün hakkını vermiş olamaz. Nitekim bir rivâyette Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya kendisine hakkıyla şükretmesini vahyettiğini, bunun üzerine Musa'nın "Rabbim, buna kimin gücü yetebilir ki" dediğini, Allah Teâlâ'nın ise şöyle buyurduğu belirtilmiştir: "Nimeti benden gördüğünde kuşkusuz ki bana şükretmiş olursun."

***

Bu rivâyette bir ikaz vardır, şöyle ki: Bâtınî-ilmî nimeti kuldan görmek Hakka ait olduğu gibi, aynı şekilde zâhirî nimeti Haktan görmek de kulun görevidir; çünkü ilim, malûma bağlıdır.

İlmin konularının fazlalığı, kulun hallerini çeşitlendirir. Bu, "Ta ki bilelim" âyetindeki sırdır. Gerçekte bu ilim, hüviyetin oluş mertebelerine sirâyet etmesiyle Hakkın kendi nefsini bilmesidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, "Sadaka Rahmân'ın eline düşer" buyurmuştur. Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: "Kuşkusuz ki Allah kullarından tövbelerini kabul eder."[72]

Sadakaları alan, Rahmân'ın elinden perdeli sûret yönünden, sadaka isteyenin elidir. Sadaka, sadaka isteyenin eline düşmeden Rahmân'ın eline düşer. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. "Acıktım beni doyurmadın." Bu rivâyet Sahih-i Müslim'de yer almıştır.

Bu sözü söylerken Hak, kulunun üzerinde perdedir; alırken ve verirken ise kul, Hakkı perdeleyen bir sûrettir.

***

Artık, ey nimetlenen talip! Şunu kesin olarak anla ki: Sadece Allah nimet vermiştir; nimeti kabul eden sadece O'dur; bu nimete karşı şükreden de sadece O'dur. Çünkü O, şükreden ve şükredilendir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.

el-Aliyy

El-Aliyy, hadislik alâmetlerinden ve yaratıklara layık özelliklerinden bizâtihî yüce olan demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Yücelik/uluvv, ya mekân veya mekânet yüceliği olabilir ya da, hem mekân ve hem de mekânet yüksekliği olabilir. Buna göre, bütün mevcutların içinde mekân ve mekânet yüksekliğiyle en ulvîsi, başkasına ihtiyaç duymadan bağımsızca varlığı vâcip kimsedir.

Böylelikle müstağnilik, Onun hakkında zâtî bir sıfat olur; O’nun dışındaki her şey ise, O’nun cömertliğinin feyzine muhtaç, sultanının egemenliğine boyun eğen, izzetinin katına iltica edendir.

Bu özelliğe sahip kimsenin âriflerin kalplerinde kadrinin ve mekân yüksekliğinin bulunması gerekir.Varlığı başkasından olan kevn mertebelerinin varlıklarından her birisi, bu el-Aliyy’in tasarruflarının yüceliğinin istiva-gahlarıdır.

Buna göre Hakkın dışındaki her şey, kendileri farkında olmasalar bile, Nefes-i Rahmânî’nin sirâyetinin hakîkatlerinin zuhûru ve onunla kâim olması için, Rahmân’ın Arş’ıdır.

***

Bu sır dolayısıyla yücelik, yeryüzünde ulvî olan veya ulvîliğin hakîkatini bilmediği için ulvîlik isteyen her şeyde zuhûr etmiştir. İnsanın hakîkatini bilemediği bu ulvîlik, kudret ve bekâ özelliğiyle biricik olup, varlığı her şeyi ihâta eden, cömertliğinin hazinelerinin her şeyi şâmil olduğu kimsenin katına layık olabilen bir rütbedir. Binaenaleyh bu anlamda el-Aliyy, birliğin çokluğu ve çokluğun birliği açısından el-Aliyy’dir; çokluğun birliği, çokluğun tekil fertleri açısından demek değildir.

Bu nedenle adı yüce olan şöyle buyurmuştur: “İşte burası âhiret diyarıdır. Biz onu yeryüzünde bozgunculuk ve fesat istemeyen kimselere vereceğiz.”[73]

Bu âyet, histe zuhûr etmese bile bir şeyin gerçekleşmesi için kulun kalbinin himmetine ve niyetinin odaklaşmasına işâret etmektedir, çünkü o, ilim mertebesinde gerçekleşmiştir.

***

Bu noktada yöneticilik taliplerine gelince: Bu arzu, herhangi bir engel dolayısıyla ortaya çıkmamış ise, kuşkusuz ki onlar, pek çok hayırdan mahrum kalırlar, çünkü onlar, bunu istemişler ve nefislerinde bu duygu gerçekleşmiştir; şu var ki yöneticilik, nefislerinde meydana gelmemiştir.

Efendisinin özelliğiyle bezenmiş kul ise, zâtının kabul etmediği bir yalan elbisesi giymiştir. Bu nedenle, hiçbir yaratılmış hakîkati müşâhede ederken, başka bir yaratılmışın üstünlüğünü kabul etmez. Hiç kimse hiç kimsenin zâtında başkasını yüceltmez; sadece sevilen sevenin aynında yüceltilebilir.

***

Bu, el-Aliyy’in ulvîliğinin hükümlerinden genelin payıdır.

Ârifin bu mertebeden payı ise, zâtını bilmesinin ve hadisliğinin gerektirdiği ulvîlik makâmından düşmek ve uzaklaşmak gibi özellikleri müşâhede; ilâhî inâyeti ve Hakkın kendilerini şereflendirmesini mütalaa etmektir. Hak, kulları kendisine izâfe etmekle onları şereflendirir. Hak da, o kullar vasıtasıyla “Alî” olmuştur, çünkü mümkün, düşmemiş olsaydı el-Alî’nin ulvîliğinin saltanatı ortaya çıkmazdı.

***

el-Kebîr

el-Kebîr, kibriya örtüsüyle idrâklerin kendisine ulaşmasından perdelenen demektir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Göklerde ve yerde büyüklenme O’na aittir.”[74] Bir kutsi hadiste ise, şöyle buyurmuştur: “Kibriya benim örtümdür.”

***

Rida/örtü, başkasından gizlenen kimsenin perdesidir. Ayrıca Allah Teâlâ, “Beni göğüm ve yerim sığdıramadı, mümin kulumun kalbi sığdırdı” demiştir. Bir şeyin kalbi, o şeyin bâtını demektir. Buna göre kulun zâhiri, Hakkın üzerinde perdedir, binaenaleyh kul, Hakkın sûreti üzerinde yaratılmış olduğu için, Hakkın örtüsüdür.

Yaratıkların sûreti Hakkın büyüklüğünün aynı ve O’nun zâtı ya da vechi üzerinde bir perde olduğuna göre, perde perdeleneni görebilir, fakat perde perdeleneni bâtın yüzüyle görür. Çünkü örtünün bir zâhiri ve bir de bâtını vardır, buna göre perde Hakkı bâtınıyla müşâhede eder.

Bu bağlamda, birisi şöyle demiştir: “Rabbimi kalbimin gözü ile gördüm. Bunun üzerine: Sen kimsin?” Dedim.

Dedi ki:

-Sen!

Perdenin zâhiri, değişmediği sürece, perdeleneni asla göremez; onun değişmesi de söz konusu değildir.

***

Bu müşâhede sahibine göre, iki gurubun görüşü de doğrudur. Bunlar (: Hakkın âhirette) görülmesini kabul eden Eşarîler ile bunu inkâr eden Mutezile’dir.

Ayrıca bu müşâhede sahibi bilir ki, âlemin zâhiri Hakkın ez-Zâhir isminden zâhirliğinin mazhârlarıdır. Binaenaleyh Hak, kuşatıcı tahkik sahibine göre, âlem cihetinden zâhir olandır. Âlem ise, özel bir cihet ile sınırlanmaksızın, Hak tarafından ihâta edilmiştir. “Her nereye yönelirseniz, Allah’ın vechi oradadır.”

Çünkü O, her şeyi ihâta eder. Buna göre perde, âlemin zâhiri ile kulun bâtını arasında bir engeldir. Hak, perde bunun farkında olmasa bile, daima perdenin bâtını için zâhir, “kevn”den ibaret olan zâhiri için ise bâtındır.

Buna göre, bu mertebede halkın bâtını Haktır; Hakkın zâhiri ise halktır; ilk mertebede bunun aksi geçerlidir.

***

el-Hafîz

el-Hafîz, kulu için “tevfik”ini muhafaza eden, teyidiyle nimetlerini üzerine yayan kimse demektir.

Bunun yanı sıra o, madûmun yokluğunu, mevcudun mevcutluğunu muhafaza edendir.

***

Bilinmelidir ki:

Hıfz, görmeyi gerektirir; görmek ise, korumayı gerektirir. Buna göre her ikisi de, varlığın etrafında döndüğü iki kutuptur.

Kevn, iki göz ile korunmuştur: bunlar, Hakkın gözü ve halkın gözüdür. Buna göre Hak, kendilerine varlığın sürekliliğini verip, ilmin sırrını almak için, halk hakkında onların varlıklarını korur. Çünkü malûm, âlim için ilmi korur, ilim ise, malûmunun hallerin özelliklerine göre halden hale girmesiyle başkalaşır.

***

Korumanın/hıfz var olanların mertebelerinde sirâyet edişinin hükümlerinden birisi de, “korumak” özelliğinin mümkünlerin fertlerine isim olarak verilmesidir. Binaenaleyh, kainâtın her bir varlığı ve bütün mevcutların şahısları, ehl-i keşfe göre Allah’ın hadlerini muhafaza ederler. Çünkü her şeyin varlıkta bir haddi vardır ve her şeyin bulunduğu yer, varlığın bir haddidir ki, bu had, o şeyin kendisinde bulunmasıyla korunmuş olur.

Buna göre her şey, Hakkın bir gözüdür, nitekim hükümdarların memurları için de “hükümdarın gözü” denilir, çünkü hükümdar memleketin maslahatını korur.

Bu nedenle Hak kendisini “gözler” ile nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: “Gözlerimizin önünde akar.”[75]

Böylelikle Hak, oluş gemisinin mümkünlerin gözleriyle varlık deryasında aktığına işâret etmiştir. Buna göre Hakkın varlığı korumada halkın bütünü; buna karşın Hak, her şeyi muhafaza ettiği gibi, her şey vasıtasıyla da korunandır.

***

el-Mukît

el-Mukît, rızıklanan her şeyin yiyeceğini belirli bir ölçüye göre takdir eden demektir.

Bu ismin iki anlamı vardır. Bunlardan birisi, iktidar, diğeri ise rızkı ulaştırmaktır. Buna göre el-Mukît, rızıkları yaratan ve onları her şeye o şeylerin ölçüsüne ve onlara göre ulaştıran demektir.

Bunlara örnek olarak, bedenlere yiyecekleri veya müşâhede ve imân ehlinin kalplerine de mârifeti ulaştırmayı verebiliriz.

***

Bilinmelidir ki:

Gıda/kût, gıdalanan kimsenin sûretinin ayakta durmasını temin eden şey demektir. Bu da, belirli bir ölçüye bağlıdır:

Gıda, ulvî olabileceği gibi, süflî de olabilir; gıdanın hazineleri vardır ki, oradan belirli bir ölçüye göre iner. Buna göre, gıdanın en ulvî hazinesi ilmî mertebedir; en düşüğü ise, beşerî fikirlerdir. Bunların arasında sûrî ve mânevî hazineler bulunmaktadır.

Bütün hazineler, Allah katındadır, çünkü o, varlığın aynıdır ve varlığın mertebesi/hazret, kıdem-hadislik, Halık-mahlûk, kâdir-makdûr ve melik-memluğu şâmil olduğu için, bütün mertebeleri kendinde toplar.

Bunların her birisi, sahibi adına bir gıdadır. Buna göre eserler, isimlerin gıdasıdır; çünkü her isim, kendi eserinin mazhârında zuhûr eder ve her birisi kendi hakikatini/ayn mazhârın levhasında taakkul etmekle birbirlerinden ayrışırlar.

***

Gıdanın üstünü, âlemlerden sema ehlinin gıdasıdır; düşüğü ise, arz ehlinden olan âriflerin gıdasıdır. “Biz ona sizlerden daha yakınız, fakat siz

görmezsiniz.”[76]

Birisi, Sehl b. Abdullah et-Tüsteri’ye (ks.) şöyle sormuştur:

-“Kût/gıda” nedir?

Şöyle cevap vermiştir:

-“Ölümsüz olanı zikretmektir.”

Soruyu soran şöyle demiştir:

-“Biz senden bedenlerin gıdasını sorduk?”

Bunun üzerine Sehl, şöyle cevap vermiştir:

-“Sana ne ondan, evi banisine bırak; dilerse imar etsin, dilerse tahrip etsin.”

***

Hak Teâlâ, ulvî ve süflî gıdaları muhtaçlık hastalıklarını gidermek için yaratmıştır. Her kul, efendisine muhtaçtır ve kavmin hizmetkarı onların efendisidir. Buna göre, kulun efendisinin hizmetinde olması, kulluk hakîkatinin kul üzerinde bâki kalması ve onun haklarını ifa etmek içindir; Efendi’nin kulun maslahatlarını yerine getirmesi ise, seyitlik isminin Hakta bâki kalması içindir.

Çünkü mülk âleminde efendilik isminin gölgesi bulunur. Buna göre hadim, muhdumun hadim olduğu cihetten hizmet edilendir.

“Bütün iş Allah’a aittir.”[77] Kafir ve hakîkatleri bu yaratılışta göremeyen perdeli kişi, âhiret diyarının kime ait olduğunu öğrenecektir. Çünkü, “Bu hayatta kör olan âhirette de kör kalacaktır.”[78]

***

el-Hasîb

el-Hasîb, yeterli olan demektir.

El-Hasîb ise, nimetin kendisinden olduğunu göstermek için, yaratıklarına nimetlerini sayan demektir. Ayrıca o, kulunun nefeslerini sayar ve ihsanıyla kulunun üzüntüsünü giderir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu isim ve bu ismin hükmü, ilim ve cehalet arasında bir berzâhtır. Buna göre bu berzâh, ilim derecesine ulaşamamış zan ve tahmin mertebesidir. Bu nedenle Hak, perdeli kimseleri "Onlar güzel işler yaptıklarını zannederler/hasebe"[79] âyetiyle nitelemiştir. Halbuki onlar, güzel işler yapmamışlardır; onların işi, bir delîl sûretiyle ortaya çıkmış kuşkudan ibarettir.

Bu ismin hükümlerinden birisi, kuşkulu şeylerin/müteşâbihat nazil olmasıdır; müteşâbihat, kendileriyle derinden uğraşan kimselerin eğriliğe/zeyğ[80] nispet edildiği şeylerdir. Çünkü iki şüpheli şeyden birisine meyl eden kimse, o şeyi kesin hale getirmiş, bunun neticesinde ise bu meyil ile o şeyin hakîkatinden sarf-ı nazar etmiş olur. Çünkü müteşâbih, iki tarafa da benzerliği eşit olduğu için, herhangi bir tarafa meyli kabul etmez.

Buna göre edepli-ârif, müteşâbih sınırında durup, hakkında herhangi bir şey ile hüküm vermeyen kimsedir. Şâyet ârif, müteşâbih hakkında keşif ile bir hüküm verecekse, -memur olduğu üzere- her şeye hakkını veren kimselerden olmak için kuşkulu şeyin iki yönüyle birlikte hüküm verir.

***

Bu ismin hükümlerinden birisi de, sayılanların mertebelerinin a'yân'ında ve mevcutların a'yân'ının mertebelerinde adedin ortaya çıkmasıdır; böylece, perdeli kimse, birlerin ve sayıların mertebelerinde çok farklılıklar

bulunduğunu vehim ve tahayyül eder; halbuki söz konusu bu farklılık, her sayı mertebesinde birin tekrarlanmasından başka bir şey değildir.

Buna göre, bir sayısının tekrarlanması ve ortaya çıkmasıyla sayı mertebeleri düzenlendiği, buna karşın bir düştüğü veya gizlendiğinde ise sayılar eksildiği gibi, aynı şekilde Hakkın halk mertebelerinde zuhûr etmesiyle de varlık mertebeleri düzenlenir ve süslenir.

A'yânın zerrelerinin silinip, mutlak hüviyet nûrlarının parıltısında sönmeleri ve de büyüklük örtüsüyle gizlenmeleriyle de varlık mertebeleri, sayı kisvelerinden soyutlanır ve mücerretleşirler.

Böylece, Bir ve Ehad olanın hakîkati zuhûr eder.

***

el-Celîl

el-Celîl, “celâl” kelimesinden türetilmiştir. El-Celîl, celâlini ortaya çıkartmakla ârifleri fâni kılan, sevenlerini ise, cemâl sıfatıyla ihya eden demektir.

Binaenaleyh ârif, Hakkın celâlinin ortaya çıkması nedeniyle kendisini kaybeden; buna karşın muhib ise, cemâlinin özelliğiyle neşelenen kimsedir.

***

Bilinmelidir ki:

Celâl, zât sıfatlarından birisidir, bu ismin saltanatı, dünya ve âhirette hükmünün devam etmesidir. Fakat bu ismin hükmünün genel eserleri, dünyevi hayatta bâtında zuhûr eder. Nitekim, insan hayalinde herhangi bir şeye “Ol” der, o da o kişinin hayal kuvvetinde oluverir; o kişi bunu görünür âlemde ortaya çıkartma gücüne sahip değildir. Bunun nedeni, hayal sahibinin gücünün zayıflığı ve bu gücü his mertebesinde tasarruf derecesine ulaştıramayışıdır.

Âhiret mertebesi ise, hayalî ve hissî sûretlerin kayıtlardan kurtarılmasını gerektirir. Bu sûretlerin kayıtlardan kurtarılmasının nedeni, tasarruf sahibinin gücü ve bulunulan mertebenin kayıttan azade olmasıdır. Bu nedenle âhiret hayatında kişi, dilediği bir şeye “ol” dediğinde, hem histe ve hem de hayalde o şey olu verir; böylece hayalin gücünün hükmü umûmîleşir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin ilâhî isimlerdeki celâli, eserlerinin sirâyet etmesi ve sırlarının ortaya çıkması açısından sâbittir; bu ismin hakîkatlerinin a’yânın kâbiliyet mertebelerinde yansıması ise, kevnî hakîkatlerde “yankı” mesabesindedir; çünkü yankı, sadece söylenen şeyi tekrarlar.

Aynı şekilde, varlık mertebelerinden her bir ayn, bu ismin kendisine sirâyet edişini terennüm eder, onunla zâhir olur ve onu niteler. Böylelikle bu isim, zıtları çokluğun hakîkatiyle birleştirmiş, bu ismin eserleri, ârif ve marûfu ihâta etmiş, büyük küçük her şeye sirâyet etmiştir.

Buna göre ârif, mârifet mertebesinde, buna karşın marûf ise, asalet mertebesinde celâl sahibidir.

Şu halde, azâmet azîm'in celâli olduğu gibi, aynı şekilde tam küçüklük de, küçüğün celâlidir. Binaenaleyh o şey, muhalin karanlıklarının gizliliklerinden sadece Celâl feleğinden varlık nûrlarının şualarının aydınlığıyla kurtulmuştur.

Şâyet, zelîl kulun küçüklüğü olmasaydı, el-Celîl'in celâlinin eserleri zuhûr etmezdi; kederli ve yönelen kimsenin yardım talebi olmasaydı, âlemde övgüye layık olanın övgüsü bilinmezdi.

El-Celîl, sadece el-Celîl ile bilinebilir.

***

el-Kerîm

el-Kerîm, kulun rızâsını elde etmek için herhangi bir vesileye muhtaç olmadığı kimse demektir.

El-Kerîm, cömertçe verir ve verdiği için de karşılık beklemez.

***

Bilinmelidir ki:

El-Kerîm ismi, iki açıdan el-Celîl ismine tabidir:

Bunlardan birisi, celâl mertebesinin gerektirdiği zıtları birleştirmek özelliğidir. Aynı şekilde, keremin eserleri de iyiyi ve günahkarı kuşatır.

İkincisi ise, el-Celîl isminin azâmetini işitip, kendisindeki küçüklük ve zilletten dolayı böylesine yüce birisine ulaşmanın imkânsızlığını tahayyül eden kimsenin ümitsizliğini bu ismin ortadan kaldırmasıdır. Binaenaleyh Hak, "celâl ve ikrâm sahibidir" ifadesiyle bu ümitsizliği kulundan gidermiştir. Böylelikle Hak Teâlâ, şânı azâmetli ve büyüklüğü yüce olmakla birlikte, kullarına inâyet nazarıyla ikrâm edici; engin cömertliği ve keremiyle onlara "rahîm ve raûf" olduğunu bildirmiştir. Nitekim daha önce de "mevcut" ve "mezkür" olarak var olmalarından önce kendilerine "varlık" ile ihsanda bulunmuştu.

Buna göre, kerem ve cömertlik sirâyet etmemiş olsaydı, mümkünler yokluk karanlıklarında kalmış olacaklardı. O halde, Hakkın mümkünlere varlık elbisesini vermedeki kerîmliği, kendilerini var ettikten sonra onlara diledikleri şeylere ulaşmayı nasip etmesinden daha yüce ve daha büyük bir cömertliktir.

***

"Faîl" kalıbındaki bu ve benzeri isimlerin yapısı, keşif ehline göre, fail ve mefulü aynı hükümde birleştirir. Buna göre, Allah saf hayır/hayr-ı mahz olup, saf kötülük/şerr-i mahz olan yokluk ile aralarına giren varlık ile

kullarına ikrâmda bulunmakla “el-Kerîm”dir; bunun yanı sıra, en değerli hibelerini ve bilinmeyen ikrâmlarını onlara bahşetmiştir. Aynı şekilde, kullarından borç ve sadaka talep edip, bunları kabul etmekle de “ikrâm edilen”dir.

Bu, bu sıfatın eserlerinin âlemin bütün mertebelerinin cüzlerinde bulunması ve hepsinin Hakkın müteâl mertebesine dönmelerinden kaynaklanmıştır; böylelikle iş, Haktan yine Hakka döner.

***

Bu ismin genel eserlerinden birisi de, hükümleri farklı ve cihetleri birbirine zıt olsa da, mukaddes Zât’ın bütün neredelik mertebelerini ve derecelerini ihâta etmesidir. Bunun nedeni, yaratıklardan zorluğu gidermek ve onları seçimlerinde, teveccühlerinde ve yönelişlerinde serbest bırakmaktır; böylece onlar, her nereye yönelirlerse yüzleri Hakka döner.

Şayet onlar, kendi hevalarına tabi olsalar bile, Hakkın vechinden hali kalmazlar, çünkü “Her nereye yönelirseniz Hakkın vechi oradadır.”

***

er-Rakîb

er-Rakîb, kullarının hallerine şâhit olan demektir. O’nun kullarının hallerine şâhit olması, yaratıklarını korumasının gerekliliğinden kaynaklanır, böylelikle kulları da, bütün vakitlerinde O’nu gözetirler.

***

Bilinmelidir ki:

“er-Rakîb”, “rukba” kelimesinden türetilmiştir; bunun anlamı, bir şeyi gözlemeye mâlik olmak demektir. Hak mümkün varlıkları murakabe ettiği için, bu isim ihâta özelliğine sahiptir.

Bu ismin hakîkatleriyle tam vasıflanan kimsenin ilmi ve müşâhedeye dayanan irfanı daima artar, bunun nedeni, bu kişinin halkın işlerini bu mertebenin gerektirdiği beraberlik ile gözetiyor olmasıdır.

Murakıbın halinin doğruluğunun bir alâmeti, tasarruf elinden şeriat mizânının eksik olmamasıdır. Binaenaleyh, bu makâm sahibi ya müşâhede gözüyle veya imân gözüyle şeriat mizânına bakar durur. Bu kişi, murakabesinde masum olabilmek için, herhangi bir şey aldığında adaletle alır; bir şey verdiğinde, ihsan ile verir. Çünkü en mutlu insan, bütün mertebe ve tecellîgâhlarda Hakkı sürekli murakabe ederek edebe riâyet eden kimsedir.

***

Bu ismin egemenliği, en fazla fiiller mertebesinde ortaya çıkar. Böylece, kul Hakkın bu mertebede kendisini murakabe ettiğini gözler ve bu müşâhede mahallinin gerektirdiği tarzda Hak ile beraber olur.

Şâyet, kula dünyevî veya dinî gayesine uygun bir şey zuhûr ederse, bu hükmün ortadan kalkmasını diler; aksi halde, en uygun olanı talep eder.

***

el-Mucîb

el-Mucîb, dua edene yakın olduğu ve kullarının duasını işittiği için icâbet eden demektir.

O, kendisine dua etmeden önce kulunun duasını kabul eder ve ona hak ettiğinden fazlasını verir.

***

Bilinmelidir ki:

İcâbet iki türlüdür: Bunlardan birincisi, bağlanma, diğeri ise, imtinân icâbetidir.

Birinci icâbet, kulun Hakkın emirlerine veya yaratıkların birbirlerine icâbet etmeleridir; ikinci tür ise, Hakkın yaratıkların duasına icâbet etmesidir.

Bu ikinci tür, çağırdığında insanın kendi kendisine karşılık vermesine benzer. Bu durumda, kişinin bu çağrıya karşılık vermesi arasında herhangi bir zaman yoktur; çağrı zamanı, icâbet zamanıdır.

Aynı şekilde, Hakkın kulun icâbetine yakınlığı, kulun bizzât kendisinin icâbetine yakınlığı gibidir. Nitekim Hak bu yakınlığı şu âyetiyle nitelemiştir: “Biz ona şah damarından daha yakınız.” Böylelikle Hak, kuluna yakınlığını kulun kendisine yakınlığına benzetmiştir.

***

Ayrıca, kulun nefsi, kendisine belirli bir ihtiyaç nedeniyle dua edildiğinde, bazen bunun gereğini yapar ve bazen de arızi bir sebep veya maslahatla duanın gereğini yerine getirmez; Hak da kulun talep ettiği şeyin gereğini bazen yapar, bazen yapmaz. Fakat bu isteğe karşılık vermekle ilgilidir, yoksa duaya karşılık vermekle ilgili değildir.

Çünkü dua, “Ey Allah” tarzında bir nidadan ibarettir. Fakat bu nidaya “Lebbeyk/Buyrun” diye karşılık verilmesi, dua eden herkes için öncelikle Hak tarafından gelir; bunun ardından olacak şeyler ise, duanın dışındadır.

Dua ve nidanın ardından kulun söylediği ihtiyaçlar ise, aklına gelen ve dua etmesine neden olan şeylerdir; duaya karşılık veren bu talep edilen şeyleri vermeyi taahhüt etmez, dilerse verir, dilerse vermez.

Duaya karşılık verenin kulun isteklerini yerine getirip getirmeyişi, dua eden ile icâbet arasındaki rabıtanın gücüne veya bu rabıtanın bulunmayışına göre değişir.

Şöyle ki: Dua ve icâbetin gerçekleşip gerçekleşmeyişi, (: kulun) ilâhî kat ile ilişkisinin doğruluğunun veya yanlışlığının alâmetidir. Çünkü Hakkın kulunun duasına icâbeti, kulun Rabbinin emirlerine icâbet etmesinin karşılığında gerçekleşir. Dolayısıyla, kul bütün emirlerinde Rabbine icâbet ederse, hiç kuşkusuz ki Hak da kendisinden dilediği veya olmasını arzu ettiği her şeyde kuluna icâbet eder.

Böylelikle kul ve Rab taraflarından muvafakat ve muhalefet ortaya çıkmıştır, çünkü kul Rabbinin sûreti üzerindedir.

***

Bazen kula hallerin, isimlerin, zamanların ve mekânların özelliklerinden ihtiyacını karşılayacak şeyler görünür; fakat o, işin hayırlı olup olmadığını keşf edemez. Bunun neticesinde kul, talep eder ve sorumluluk dünyada veya âhirette onun üzerinde kalır; böylece bu kişi, kendisine zulmeden kimselerden olur.

Bu nedenle, hallere mâlik olan ve sırların hakîkatlerini keşf eden velîlerin büyüklerinde mekânın, yakınlığın ve icâbetin hiçbir tesiri görülmez; üstelik, icâbette gördükleri tuzak ve yanıltma nedeniyle onlar ile avam arasında görünüşte hiçbir fark yoktur.

Hallerin egemen olduğu kimseler ise, olağan üstü şeyler gösterme özelliğine sahiptirler; halbuki bunun zararları, faydasını karşılamaya yetmez. Bu insanların bu gibi işlerde karşılaşabilecekleri en küçük afet,

olağanüstü işleri izhârda nefislerinin bir zevk duymasıdır; bu zevkin sahibi, hiçbir zaman felah bulamaz.

***

el-Vasi’

el-Vasi, ikrâmlarının bolluğu ve nimetlerinin çokluğu nedeniyle “geniş” olandır. Onun bağışlarının çokluğu sayılamaz, nimetlerinin sayısı zikre hesaba sığmaz.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin genel hükümlerinden birisi, bağışların yaygınlığıdır, bunların ilki ise, varlık kisvesidir. Bunun ardından ise, mevcudun bekâsı ve maslahatının bağlı olduğu şey verilmesi gelir; mevcut bu şey ile mesrur olabileceği gibi, kötülüğe de maruz kalabilir, bununla beraber sürur, talep edilen şeydir. Fakat bazen kendi başına gelebileceği gibi, bazen de kulu üzdükten sonra gelebilir. Bu üzmenin nedeni, terkip mizacı, ve mahallin arazları kabul edişidir.

Çünkü arazlar ve vakalar, varlık ve hakikatleri açısından tek hükümlüdür; a’yânda bunların eserleri, şahısların mizaçlarının farklılığına göre farklılaşır.

Buna örnek olarak, tat alma duyusuna safranın galip geldiği kimseyi verebiliriz. Bu kişi, balı acı hisseder. Şâyet bu kişi, “bal acıdır” derse, kendi zevkine ve bilgisine göre doğru; buna karşın acılığı bala izâfe ederken de yanlış söylemiş olur.

***

Nice mizaçlar vardır ki, bir şey ile lezzetlenirler, başka mizaçlar ise o şey ile elem duyarlar; halbuki her iki durumda da o şey, birdir, hükmü mahallerde, onların mizaç, özellik ve kâbiliyetlerine göre farklılaşmıştır. Buna göre Haktan olan şey, sadece hayırdır; lezzet ve elem ise, kâbiliyetlere göre, şahsa göre değişir.

Tek bir şahıs, bizzât faydalı bir şeyden zarar görebilir, nitekim sıcaklık ve soğukluktan da eza görebilir, biz biliyoruz ki, sıcaklık ve soğukluk

mevsimlerin yaratıkları rızıklandırmasını temin eden sebeplerdendir. Böylece şahıs, gelecekte faydalı olacak bir şeyden şimdiki zamanda eza görür. Bu durumda zarar, faydanın ta kendisidir. Fakat insanların geneli bunu bilmezler, bunun nedeni el-Vasi'in katında perde ve örtülerin fazlalığıdır. Çünkü Hak, mağfireti geniş olandır, mağfiret ise, örtüdür. Böylelikle, rahmet umûmî olduğu gibi, örtüler de umûmî olmuştur.

Sadece varlık ile örtünülür; aynı zamanda varlık, zuhûr ve izhâr edicidir; böylelikle o, zuhûr edilen şey ile örtülmüştür.

***

el-Hakîm

el-Hakîm, her şeyi menziline indiren ve yerli yerine yerleştiren demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Hikmet, ilimden daha özeldir, çünkü ilim hikmetin düzenlediği tarzıyla malûma ilişir. Binaenaleyh her hikmet sahibi alimdir; buna karşın her alim hakîm değildir.

Hikmet, muhakkike göre, rütbe olarak ilimden daha üstündür. Bu nedenle Hak Teâlâ, kendisine bolca verdiği nübüvvet ve kitap ilminin yanı sıra, hikmet ile ve kitabı ayırt etmekle[81] Davud (as.) peygambere ikrâmda bulunmuştur.

Faslü'l-hitap, anlayış sahibi için gereken yerde veciz söylemektir. Nice yer vardır ki, dinleyenin anlaması için kelâmın tekrarlanması gerekir. Bu nedenle Hz. Peygamber, en düşük derecede bulunan insanı gözetmek için, konuştuğunda sözlerini üç defa tekrarlardı.

Binaenaleyh, bir yerde veciz konuşmayı gerektiren hikmet, aynı şekilde başka bir yerde tekrarlamayı ve çokça söylemeyi gerektirebilir. Hakim, bir şeyin şöyle olmasına hükmeder; mertebeler ise, özellikleriyle hükmü kendilikleriyle gerektirirler. Böylelikle, o şeye dair hüküm mertebelere ait olduğu gibi, mertebeler hakkındaki hüküm de o şeye ait olur; neticede iş/emir, kendisinden yine kendisine döner.

***

Ehlullah'tan bazıları, tertip sırrını keşfederler ve bu onları korkuya ve hayrete sevk eder.

Bazıları ise, sadece hükmü varlıkta gerçekleştikten sonra bunu öğrenirler, böylece onlar, maslahatlarını bilmediklerini itiraf ederler. Ârifin himmet kuşunun varabildiği son nokta, cehaletiyle şunu öğrenmesidir: Varlıkta zâhir

ve vaki her şey, ilâhî hikmetin kabzasındadır ve o, el-Hakîm ve el-Kâdir'in mertebesinden sadır olmaktadır.

İşte bu bilgi, kişiyi sürekli ferahlatmak ve hoşnut etmenin yanı sıra, nimetleri hızlandıran âmildir. Tevekkül ve işleri Hakka havale etme de, buna dayanır; gayenin zail olmasıyla zorlama ve gazap da kişiden gider.

Çünkü cehalet ve niza, maksada uygun olmayan şeylerde ortaya çıkar. Müşâhede sahibinin ise, hiçbir şey maksadıyla çelişmez; onun gayesi, el-Hakîm'in sırlarını mütalaa etmede silinmiştir.

***

el-Vedûd

el-Vedûd, velîlerini seven, velîlerinin de kendisini sevdiği, onlara muhabbet eden ve onların da kendisine muhabbet ettiği kimse demektir.

Vüd, muhabbetin sâbit olmasıdır.

Dolayısıyla, muhabbet takdir edilmiş olduğu için günahlar bu muhabbete tesir edemez. Çünkü bu muhabbet, kendilerini uzaklaştırmak ve kovmak için değil, kaza ve kader hükmüyle kendilerine inmiştir.

***

Bilinmelidir ki:

"Vüd", muhabbetin bir mertebesidir. Çünkü muhabbetin dört hali vardır ve her halin bilinmesini temin eden bir ismi vardır.

Buna göre muhabbet, kalbe ilk düşüş halinde "heva" diye isimlendirilir; bunun ardından, kalpte yerleşmesi gelir, bu ise "vüd"dür; bunun ardından, bu muhabbetin başkaların ilgilerinden arındırılması ve temizlenmesi gelir, bu da "hub" diye isimlendirilir; son olarak, seveni sevdiğinden başka her şeyden habersiz kılacak şekilde kalbi bütünüyle kuşatması gelir ki, bu da "aşk"tır.

Buna göre, el-Vedûd, sevgisi sâbit olan demektir; şu halde Hakkın kullarına muhabbeti sâbittir, çünkü sanatkar, ürününü sever.

***

Seven, sevilenden rahmet talep eder; şu halde, ilâhî sevginin özlem makâmı, ilk merhamet edilen şeydir.

Özlem, sevilen ile kavuşmaya duyulan şevkin özüdür. Bu özlemden Hak, sevdiğini müşâhede ziynetiyle süsler, ona varlık kisvesini giydirir; müşâhede eden ve edilen arasında "ferahlatma" kaselerini döndürür. Bunun

ardından Hak, cemâl bakışlarının işâretleriyle onlara hitap eder; onlar da haller ve arzu lisanıyla O’na hitap ederler.

Bunun ardından Hak, meselenin seven ile sevilen arasında örtülü kalması için, “O, pek ğafûr/örten ve vedûd’dur”[82] demiştir. Binaenaleyh Hak, dilsizlik, körlük ve sağırlık perdesinin ardında bile olsa, sevdiğinin işitmesi, görmesi, lisanı ve bütün melekeleridir.

***

Halk mertebelerinden her bir fert, Hakkın tecellîlerinin kendilerine yansıdığı bir mazhârdır. Binaenaleyh, sevenlerden bazıları, sevdiğini dünyada müşâhede bilgisiyle tanır; böylelikle onun bakışlarından lezzetlenir, vakitlerinde ondan nimetlenir.

Bazı sevenlerin işi ise, perde ortadan kalkıncaya kadar, “irfan” halinde bekler. Bu insanlar, perdenin ortadan kalkmasının ardından görürler ki: Kendileri perdenin ta kendisiymiş.

Şu halde, âlem insandır, insan, onun gözüdür. İnsanlardan (: Hakkı) sevenler ise, göz bebeği mesabesindedir.

***

el-Mecîd

el-Mecîd, herkesin üzerinde sahip olduğu şeref ile övülen demektir. Çünkü “mecd”, sözlükte şeref demektir.

Binaenaleyh o, bir mal olmaksızın velîlerinin en zengininin kendisini övdüğü kimsedir; o da, kendi adına olmaksızın, onlara yeterli olmuştur, bir gurubun katkısı olmaksızın onları azîz kılmıştır.

***

Bilinmelidir ki:

Bu isim, “şeref”, “yücelik” ve niteleyen herkesin nitelemesinden, herkesin tespihinden ve tenzîh eden herkesin tenzîhinden daha “yüce olmak” anlamlarına sahiptir. Çünkü Hakkı niteleyen herkes, belirli bir özellik ile kalır; Hak ise, kendisini o özellikten tenzîh eder. Hakkın kendisini bu nitelikten tenzîh etmesi, bu özelliğin O’na ait olup olmaması cihetinden değil, aksine Hakkın sınırlanması ve hususileşmesi cihetinden yapılmış bir tenzîhtir.

Çünkü azâmeti yüce Hak, çokluğun birliğinin sahibidir; yoksa çokluktan her bir ferdin birliğinin sahibi değildir. Halbuki niteleyen kimse, Hakkı her bir ferdin birliği ile niteler; şu halde böyle yapan kimse, şu ilâhî hitapla muhataptır: “Onların nitelemelerinden izzet sahibi Rabbin pek münezzehtir.”[83]

Göklerde ve yerde Hakkı tespih eden herkes, O’nu başkasının O’na dair itikadından tenzîh ve tespih etmektedir. Çünkü bütün tespih edenlerin Hakka bakışı, cüzî bir bakıştır. Binaenaleyh, bir insanın Hakka dair ispat ettiği bir şey, başkasının Haktan nefyettiği şeydir. Halbuki her ikisi de, Hakkı tespih etmektedirler.

Böylece Hak, başkasının ispat etmek yerine nefy ettiği şeyi ispat etmiş; diğeri de birincinin Haktan nefyettiği şeyi ispat etmiştir.

Bunun nedeni, salt gerçeğin gerektirdiği durumu bilmede düşüncelerinin eksikliğidir.

***

(: Hakkı) kayıt ve mutlaklığı birleştiren tespih ile ve onun zıddıyla sadece kuşatıcı, kâmil ve (: a'yân-ı sâbite'nin birbirlerinden ayrışmadan ilâhî ilimde bulunmaları) "cem'" ve (: a'yân-ı sâbite'nin hükümlerinin mufassal olarak ortaya çıkması) "tafsîli" müşâhede eden kul yapabilir. Bir hadiste, şöyle denilmiştir: "Namaz kılan kimse, 'Din gününün sahibi' dediği vakit, Hak 'Kulum beni övdü' buyurur."

İşte bu, kâmil ârifin halidir. Çünkü o, sadece irfan ve müşâhede diliyle konuşur. Binaenaleyh ârif, şahitliğiyle ve Hakkın din gününün sahibi olduğunu itiraf etmesiyle Hakkı öven kimsedir.

Din günü, perdeli insanın vehmettiğinin aksine, dünya ve âhirette ceza mertebeleridir. Çünkü afetler, belâlar ve musibetler, insanların yaptıklarının karşılığında birer cezadırlar. Bu bağlamda dünya ve âhiret arasında herhangi bir fark yoktur.

Şu var ki, dünya mertebesindeki ceza, bazen ödüllendirilir ve affedilir, bazen ise affedilmez; buna karşın âhiret hayatındaki cezanın sahibi ise, ödüllendirilmez ve cezası silinmez.

***

Kulların amellerinin kendilerine döneceği sâbit olduğuna göre, bu durumda Hakkı övdükleri "mecd"in de kullara dönmesi gerekir. Buna göre kul, Hakkı takdis etmekle "mukaddes"; Hakkı tenzîh etmekle "münezzeh"; Hakkı "yüceltmek/temcid" ile kendisi de "mümecced/yüceltilmiş" olur.

"Subhanî" ve "Ene'l-Hak" diyen kimselerin bu ifadeleri, buradan kaynaklanmaktadır.

Gerçek fail ve amel sahibi, hiçbir ortağı bulunmayan Bir olan Hak olduğuna göre, iddialar ortaya çıktıktan sonra bütün işler Hakka çekilir ve bütün ameller O'na döner.

“Bütün iş O’na dönecektir.”[84]

***

el-Bâis

el-Bâis, genel anlamıyla, mümkünleri yokluktan varlığa; varlıktan uyku ve uyanıklık halinde berzâha; berzâhtan haşre gönderen demektir.

el-Bâis, özel anlamda ise, ümmetlere peygamberler gönderen kimse demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Allah Teâlâ, mümkünleri yokluktan varlığa gönderdiği vakit, yaratılış aslının gerektirdiği izâfetin şerefi nedeniyle insan türünü yeryüzündeki halifesi yapmıştır. Söz konusu bu izâfet, Hakkın insana ruh üflemesi ve insanların beden memleketlerinin idarecileri; zâhiri ve bâtını organlarının ve kuvvetlerinin reayası üzerinde hüküm sahibi olmalarıdır.

Böylece Allah, nefisleri melikler yapmış ve onlara âlemlerden hiç kimseye verilmemiş şeyleri vermiştir. Hiç kimseye verilmemiş olan şey, organlarının kendilerine itaat etmesini Allah’ın hüküm olarak koymasıdır. Çünkü nefislerin emir verme zamanları, organlarının bu emirleri yerine getirme zamanıdır.

Sonra, insanların bâtınlarına fikir elçilerini gönderdiği gibi, zâhirlerine de âyetlerini okuyan bir takım elçiler göndermiştir.

***

Risâlet, reaya arasında değil, melikler arasında olabilir. Buna göre cisimlere üflenmiş ruhlar, mukaddes bir asıldan olup, temizlik ve nezihlikle nitelenmiş olsalar bile, kir tatlı suya acılık ve sertlik vb. kazandırdığı gibi, cisimlerin kiri onlara tesir eder.

Ruh da esasta temizdir; ruhun bulunduğu mahal temiz ise, ruhun temizliği artar; mahal pis ise, mizacının tesiriyle ruhu başkalaştırır.

Yaratıkların en temizleri, resul ve velîlerdir, çünkü onlar, temizliklerini artırır dururlar. Bununla beraber resul ve velilerin mertebeleri ise, bu konuda farklılaşır.

Aynı şekilde, ruhları kirlenmiş ve (: madde ile) karışmış insanların mertebeleri de farklı farklıdır. Buna göre, onlardan bir kısmı mahallinin pisliğinden dolayı “niza” izhâr eder; bir kısmı, niza etmez, böylece peygamberlerinin kendilerine gönderilmeleri, kendilerine bir “rahmet” olur.

Fakat, fikir elçilerinin tasarruf edecekleri takdir edilmiş olduğu için, her düşünce sahibi kendi düşüncesini doğru bulur ve kendisine göre ‘Allah, şu hükme sahip olan kimsedir’ diye kesin bir fikri benimser. Bu kimse bilmez ki, gerçekte bu hüküm, kendisinin meydana getirdiği bir şeydir. Şu halde akılcı, sadece tasavvurunun nefsinde yarattığı şeye ibâdet etmiştir, bu tasavvur da, itikat diye isimlendirilir.

***

Hak (cc.), hüküm verendir, hükme konu olan değildir; O’nun mukaddes zâtının hakîkati akıl tarafından zabt altına alınamaz, aksine işin başında da sonunda emir, O’na aittir.

Herhangi bir itiraza maruz kalmaktan korunmuş başarıya ulaşan kimsenin fikrinin itikat ettiği şey, Hakkın peygamberlerinin getirdikleridir. Hak (cc.) bu kimselere peygamberlerini sadece onların kendisine “hal” elçilerini göndermeleri üzerine göndermiştir; bu kulların Hakka gönderdikleri haller, görevlendirildikleri şeyleri idare ederken kendilerini destekleyecek şeyi Haktan talep ederler. Şu halde iş, onlardan O’na olduğu gibi, aynı zamanda Haktan onlaradır.

Binaenaleyh, el-Melik melikü’l-mülktür.

***

eş-Şehîd

eş-Şehîd, kendisi hakkında “kendisinden başka ilâh olmadığına” şahit olan; yaratıkları hakkında ise, getirdikleri hayır ve şerleri gören demektir.

Böylece Hak, rahmet ve mağfiret ile yaratıklarına nimetlerin kendisinden olduğunu gösterir.

Şu halde O, sırları teftiş eden; haberlere ise, pek yakın olandır.

***

Bilinmelidir ki:

İlâhî emrin bir kısmı, kendisine hiç kimsenin isyan edemeyeceği; bir kısmı ise, karşı gelmenin mümkün olduğu kısımdır.

İsyan edilemeyen ilâhî emir, herhangi bir vasıta olmaksızın mümkünün “ayn”ına yönelik yaratma hitabıdır; bu da, ona “ol” demekle gerçekleşir, böylece o da, hemen olur.

Bu, muhatabın hiç bir şekilde karşı koyamayacağı ilâhî emirdir.

Karşı gelinebilen ilâhî emir ise, emrin hakîkati değil, onun bir sıfatıdır. Bu, gerçekleşmesini irâde etmeksizin herhangi bir fiilin işlenmesi veya terk edilmesiyle ilgili emirdir ki, gerçekte o, ruhsuz lafzî-sûrî bir emirdir. Çünkü emrin ruhu irâdedir. Bu emirle mükellef olan insan ise, Hakkın kendisinde onu yaratmasıyla, bu emrin ortaya çıkmasının mahallidir.

Hak şahitliğe “ol” der o da olu verir. Böylece şahitlik, sadece şâhidin lisanının mahallidir ki, şahit söyleyendir. Böylece şahitlik, kendisinde ortaya çıktığı şeye nispet edilmiştir; halbuki şahitliğin kendisinde ortaya çıktığı şeyin şahitlikte tekvin şeklinde herhangi bir tesiri söz konusu değildir. Şahitliğin yaratılması/tekvin, Hakka aittir.

Diğer fiiller de buna göre kıyas edilmelidir.

***

Muhakkik ise, eşyanın hem kendi zâtında ve hem de başkalarının zâtında Allah'ı tespih ve zikreden "a'yân" olarak tekvinini müşâhede eder. Şâyet bu fiillere "masiyet/günah" ismi verilse bile, keşif sahibi, fiili hakkında verilmiş hükümden soyut olarak müşâhede eder. Çünkü o bilir ki, masiyetin var olan bir hakîkati/ayn yoktur. Çünkü "masiyet" diye isimlendirilen şey, terktir; terk ise, herhangi bir şey ve bir "ayn" sahibi değildir, binaenaleyh o, yokluğun müsemması gibi bir şeydir.

Yokluk, altında varlığa ait bir şeyin bulunmadığı bir isimdir. Çünkü burada masiyetin nedeni, yapılmamış bir emir veya yerine getirilmemiş bir yasaktır, bundan başka bir şey söz konusu değildir.

Buna göre, "Namaz kılınız" denildiği vakit, kişi namaz kılmadıysa, bu durumda o sadece yok olan bir şeyi işlemiştir; bunun herhangi bir varlığı yoktur. Aynı şekilde, "yap" denilip de, kişi bunu yapmamış ise, bunun içeriği varlığı bulunmayan yok olan bir şeydir.

Kulun her nefeste bir işte/şe'n olması gerekir ve bu iş, ona ait değildir. Çünkü varlığında zuhûr eden iş, Hakkın hüviyetidir. "O her gün bir iştedir."

Böylece bu şe'nler zuhûr etmiştir ki, bizim varlıklarımız/a'yân da bu şe'nlerdendir.

"Allah, yaptıklarınızı görendir."[85]

***

el-Hak

el-Hak, mevcut demektir; el-Hak, önünden veya ardından bâtılın kendisine gelemediği el-Vücûd'dur.

Çünkü o, yokluktan meydana gelmemiş vücûd'dur; ayrıca kendisinden sonra da yokluk gelemez.

O, herhangi bir illet olmaksızın hakları vâcip kılandır ve kendilerinden uzaklaşmaksızın her şeyden uzaktır.

***

Bilinmelidir ki:

Hakkın kalbinden körlük perdesini kaldırıp, sûretlerde başkalaşmasının hakîkatini ve onlarda halden hale girmesini müşâhede eden kimse, şunu öğrenir ki: Âlem, her nefeste geceyi ve gündüzü değiştiren Hakkın şe'nleri nedeniyle bir "başkalaşma" ve "değişme" halindedir. Buna göre, Hakkın şe'nleri başkalaştığı ve işleri değiştiği için her şey başkalaşır. "Hakkın dışında delâletten başka ne vardır ki."[86]

Âyette zikredilen delâlet, hayret anlamındadır.

Haktan başka halkın dışında hiçbir şey yoktur; onların varlıklarıyla da hayret ortaya çıkmıştır; çünkü o, hükümler başkalaştığı için "halk" diye isimlendirilmiştir.

Ona varlığının vâcipliği açısından bakarsan, "Haktır" dersin; buna karşın, imkânı açısından bakılırsa, "halktır" denilir. Seyri sülûk eden saliğin hali de böyledir. O da, bazen "Ben benim, O da O'dur" der, bazen ise, "Ben O'yum, O da ben'dir", bazen ise "Ben de değilim O da değil" der.

Bu, saliğin "Attığında sen atmadın, fakat Allah attı"[87] âyetinin anlamını keşf ettiğinde böyledir.

Böylece Allah âyette önce nefy, sonra ispat etmiştir. Bu ise, hayretin sebeplerinden birisidir. Hak, tek başına varlığı vâcip olmakla, Hakkı bâtıl üzerine salar ve onu yok eder; bir de bakarsın ki bâtıl eriyip gitmiştir.

***

Bunlar, Hakkın ezelî ve ebedî olarak her gün kendisinde bulunduğu şe'nlerdir. Ya hayalde veya histe varlığa ait bir hakîkati/ayn olan şeyler yok olabilir. Yok olan ve sûreti ortadan kalkan her hangi bir şey, asla geri dönemez, çünkü geri dönmek, tekrardır ve Hakkın tecellîlerinin bir nihâyeti olmadığı için varlığın a'yân'ının tekrarı da söz konusu olamaz.

Hak ise, yok edip, zâhir varlık sınırından kaldırdığı şeyin yerine başka bir sûret yerleştirir. Buna göre, bâtıl bir sûret, gerçek bir sûretin gelmesiyle ortadan kalkabilir. Binaenaleyh sûret, gelişi açısından "hak", yok oluşu açısından ise, "bâtıl"dır.

Buna göre sûret, yok eden ve edilendir. Bu sırrın ortaya çıkması halinde, birisi "Ene'l-Hak" diyebilmiştir.

Çünkü veli, sadece hal lisanıyla konuşabilir.

***

el-Vekîl

el-Vekîl, yeterli demektir. Bunun anlamı, kullarının maslahatlarına kendisini vekîl edinip, buna yeterli gelen ve menfaatleri bulunan şeylerle onları zengin kılan demektir.

O da, kullarını belirli bir süreliğine kendi menfaatleri uğruna tasarruf etmeye vekîl kılmıştır.

Binaenaleyh bu menfaatler, kendilerinde menfaat elde etmiş olmaları cihetinden kullara; Hakkın hamdini tespih etmeleri itibariyle de Hakka ait şeylerdir.

***

Bilinmelidir ki.

Vekalet, hayat gibi, var olanların/ekvan mertebelerine sirâyet eden ilâhî bir rütbedir. Buna göre, kevnde olan her şey canlı olduğu gibi, her şey aynı zamanda "vekîl"dir. Sözüne ve ikrârına Hakkın vekîl olduğu kimse, doğruya isabet eder; kim bilmez ve gafil olursa, hal ona vekîl olur. Hal lisanı, söz lisanından daha konuşkandır/entak.

Vekîl, müvekkilinin hükmüyle, sadece kendisine izin verilen hususlarda tasarruf edebilir ve kendisine emânet edilen şeylerde sınırı aşmaz; şu halde o, kesin delîl sahibidir.

Vekîline "şunu niçin yaptın" diyen kimseye işin hakîkati keşf olunur ve görür ki: O, kendi istidat ve özelliğiyle tepki gösterdiği şeyi vekîline yaptırmıştır.

***

"Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter"[88] âyeti, şuna işâret etmektedir: İnsanî varlık varlık dairesinin son mertebelerinde zuhûr edip, ilâhî varlık sûreti onunla kemâle erdiği için, insan -hiç kuşkusuz ki- kenz-i mahfi/gizli hazine hakîkatlerini müşâhede etmiştir. Binaenaleyh insan, son

mevcut ve ilk maksattır. Şu halde Allah insana yettiği gibi, insan da O’na yeter.

Şöyle ki. Mümkün kendisini sadece Hak ile bilebilir. Binaenaleyh Hak, insanın işinin nihâyette kendisine varacağı gayesidir. O halde Hak, insana yeter.

İlâhî sıfatların zuhûru mümkünün varlığına bağlı olup, ortada da kendisinden başka bir varlık mertebesi bulunmayınca –ki, mümkün mutlak varlık/Vücûd-ı Mutlak ile mutlak yokluk arasında bir perdedir- bu durumda mümkün iki hükmü taşıyan ve iki tarafı kendinde birleştiren şeydir.

Buna göre varlık mümküne nispet edilirse, varlık nûrunun zuhûru kendi üzerinde gerçekleştiği için, bu doğrudur; yokluk mümküne nispet edilirse, yokluk karanlığının kendisindeki kalıntısı nedeniyle, bu da doğrudur.

Mümkünün varlığıyla madûm mevcuddan ayrılır. Şu halde mümkün, iki deniz arasında bir berzâhtır; zâtıyla her iki tarafı da kabul edicidir.

Şâyet, madûmun bir lisanı olsaydı, kuşkusuz ki, onun sûreti üzerinde bulunduğunu dile getirirdi; nitekim varlık da onun sûreti üzerinde bulunduğuna şâhittir.

Bu nedenle de ona kafi olmuştur.

***

el-Kavî

el-Kavî, kâdir demektir. el-Kavî, sahip olduğu izzet ve zıtları birleştirmek gücüyle güçlü olandır.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin eserlerinin hakîkati, sadece kuşatıcı/cami kul üzerinde zuhûr eder, söz konusu kul, insân-ı kâmildir. Bu nedenle, Âdem yaratılmadan önce "Güç ve kudret sadece Allah'a aittir" ifadesi işitilmemiştir.

Bir rivâyette, şu bildirilmiştir: Cebrail (as.), Âdem'e Beytullah'ı tavaf etmenin rükünlerini öğretirken kendisine şöyle söylemiştir.

- "Biz, sen yaratılmazdan binlerce küsur sene Beyt'i şu şekilde tavaf ederdik."

Bunun üzerine Âdem, şöyle demiş:

-"Peki Beyt'i tavaf ederken ne okurdunuz"

Cebrail:

-Subhanellahi ve'l-hamdü lillahi, vela ilâhe illellahu vallahu ekber/Allah'ı tenzîh ederîm, hamd O'na mahsustur, kendisinden başka ilâh yoktur ve Allah en büyüktür, derdik.

Bunun üzerine Âdem şöyle demiştir:

-Ben bu söylediklerinize "Vela havle vela kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azîm" ifadesini ekleyeceğim.

Bunun üzerine bu zikir, Âdem'e tahsis edilmiştir.

***

İlâhî sıfatlardan hiçbir sıfat kalmamıştır ki, dinde Âdem’in vârisleri olan kâmillerin varlık aynalarında zuhûr etmiş olmasın.

Mümkün, ilâhî iktidarın zuhûr mahalli olduğu için, vücûdun gücüyle kendi zayıflığını telafi etmiş, böylelikle, bazılarında iddia ve çekişme ortaya çıkmış, talep edilen şeyin eserleri kimi insanlarda zuhûr etmiştir. Bunun ardından, ilimden sonra bir şey daha öğrenmeleri için, ikinci zayıflık kendilerine iâde edilmiştir.

Şöyle ki. Dünya, doğum anından itibaren insanı yaşlılığa taşır, böylece onu bâtınlıktan berzâha ulaştırır; âhiret yaratılışında niza ve iddialardan kaynaklanan kuşkularından arınmış bir kuvvete istidat kazanmak için, berzâh beşiğinde onu terbiye eder.

Bu, ismin bâtınının hükmüdür, zâhirinin eserlerinin hükmü ise, bu kuvvetten ibaret olan zayıflığa varıncaya kadar kevn mertebelerinin cüzlerine sirâyet etmiştir. Zayıf hakkında “zayıflığı güçlendi” ve “ona karşı zayıflığı güçlendi” denilir. Zayıflık, harekete karşı güçlü bir engeldir; böylece kuvvet, zayıflığa nispet edilmiş ve zıddıyla nitelenmiştir.

İşte bu, kuvvetin bütün eşyaya sirâyet etmesi durumudur, bunda anlayan kimseler için işâret vardır.

***

İnsanların çoğunluğu bu hükmün sırrının genelliğinden habersizdirler, bu nedenle Hak güçlü olduklarında kendisinden yardım dilemelerini emrettiği gibi, bu yardımı kabulde de kendisinden yardım dilemelerini emretmiştir. Buna göre, mümkünün Hakkın kendisine teklif ettiği amelleri yerine getirme gücü olmadığı gibi, sadece kabilin kabulüyle zuhûr edebilecek herhangi bir şeydeki Hakkın iktidarı da mümkün kâbilin varlığıyla gerçekleşebilir.

Şu halde, bölünmemiş mutlak bir kuvvet söz konusu değildir. İşte bu, Hakkın (: kutsi hadisteki) “Ben namazı benim ile kulum arasında taksim ettim” ifadesindeki sırdır, çünkü namaz, ancak kabul ve iktidar ile tamamlanır.

el-Metîn

el-Metîn, şiddet ve metânet sahibi demektir. O, askere ve yardıma muhtaç değildir, fiillerini yaparken kimseden yardım istemez.

***

Bilinmelidir ki:

Mânâlardaki metânet, cisimlerdeki kesiflik gibidir. Hakkın metânetinin bir yönü, O'nun "Allah" ismini lafızda veya yazıda başka birisinin kendisiyle isimlenmesinden korumuş olmasıdır. Böylece, bu isimden ebedî olarak sadece Hakkın hüviyeti anlaşılır. Binaenaleyh, Hakka bu isimden daha iyi başka bir delîl yoktur; bunun yegane istisnası insân-ı kâmildir. Çünkü insân-ı kâmil, Allah'a bu kelimeden daha iyi delâlet eder.

Bu nedenle Hak, insân-ı kâmili "kelime" diye isimlendirmiştir. Buna göre, Allah'ın kelimesi ancak insân-ı kâmil ile konuşur/natık; buna karşın insan kelimesi ise, kendiliğiyle konuşur. Şu halde insan kelimesi, Hakkın hüviyetine delâlet eden en güçlü delîldir.

Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Allah'ın velîleri, görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir."

***

Metânet hükümleri, sadece insanın aynasında zuhûr eder, bu ayna, his derecelerinin sonuncusu olan muhayyile gücüdür.

Şöyle ki: Hayal âlemi, imkânsızı mümküne ilhak etmesi ve iki zıddı birleştirmesiyle, Hakkın varlığına en çok benzeyen şeydir. Çünkü bir şahsın nispetleri çoğaltılıp, aynı anda baba, oğul, kul, efendi olabilir; o ise, bizâtihî değişmez.

Hayal âleminin imkânsızı mümküne ilhak etmesine de şöyle bir örnek verebiliriz. Bir insan uykusunda varlığı imkânsız bir şeyi mevcut olarak görür. Bu durum, hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir husustur.

Bütün bunları hayal mertebesi mümkün kılar.

***

Bu ismin hükmü en çok keşif ehlinde ortaya çıkar: Hakka nazarî delîl ile inanan kişi, kendisine bir şüphe geldiğinde bu şüphe inancına zarar verir ve onu bu kuşkuyu gidermeye veya daha güçlü bir delil ile inancını pekiştirmeye sevk eder. Şâyet metânet, bu kişinin itikadının özelliklerinden birisi olsa, gelen kuşku kendisine tesir etmezdi.

Şu halde metânet, “nazar” kaynaklı itikattan münezzeh Hakka aittir. O, muhakkik-ârifin kendisine dayandığı kimsedir.

Ârif, metanetinin kadri nazar ve idrâk tavrından yüksek olması nedeniyle O’nun mahiyetini de bilemez. Nitekim (: Ebu Bekir) Sıddîk şöyle demiştir: “İdrâkin yetersizliğini idrâk de bir idrâktir.”

Buna göre, onun bilinemeyeceğini bilmekle birlikte istinat edileni bilmek, onun bilinemeyeceğini söylemenin aynıdır. Şu halde Hakkın metinliği, onun perdesidir, binaenaleyh o da bilinemez.

***

el-Veli

el-Veli, yardım eden demektir. O, dostlarına yardım eden ve düşmanlarını kahreden kimsedir.

Buna göre veli, Hakkın hükümlerine güzelce riayet etmesiyle, yardım edilmiş/mansur; düşman ise, şakiliğinin hükmüyle kahredilmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah imân edenlerin velisidir, onları karanlıklardan nûra çıkartır. İnkâr edenler ise, tağutun dostlarıdır. Tağut onları nûrdan karanlıklara çıkartır.”[89]

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükmü, müminlere yardımla ilgili olarak, iki türlüdür: Bunlardan birincisi, onları yokluk karanlığından varlık nûruna çıkartmakla genel anlamda yardım etmesidir; ikincisi ise, kendilerine ait ilmin darlığından Allah’a dair ilmin genişliğine özel anlamda çıkartmakla yardım etmektir.

Bu, ârifin perde karanlıklarından müşâhede aydınlığına çıkmasıdır. Böylelikle kendisinden gizli olan şeyi müşâhede eder.

Buna göre, birinciye göre kulun varlığı Hakkın varlığının feri; ikinciye göre ise, Hakkın ilmi kulun ilminin feri olur. Çünkü kulun Hakka dair ilmi, kendisine dair ilminin feridir. Nitekim Hz. Peygamber (as.), şöyle buyurmuştur: “Nefsini bilen Rabbini bilir.”

Şu halde o, delîlin ta kendisidir.

***

Tağutun kendi dostlarına yardım etmesi ise, çeşitli şekillerde olabilir. Bunlardan birisi, cennet nimetlerinden zarar görecek bir mizaçta olmaları

nedeniyle, onları cennete girmekten alı koymasıdır; nitekim pislik böceği, gül kokusundan zarar görür.

“Müminlere yardım etmek üzerimizdeki bir haktır”[90] âyetinde belirtildiği tarzda Hakkın dünya hayatında müminlere yardım etmesine gelince: Burada “müminler” kelimesinin başına gelen mârifelik takısı cins ifade ediyorsa, bu durumda “imân” ile nitelenen herkes yardıma mazhâr olmuştur.

Bu nedenle, bâtıla inanan kimseler, bazen hakka imân eden kimselere galip gelebilirler. Onların müminlere galip gelmeleri, bâtıla inanmış olmalarından kaynaklanmaz; aksine bunun nedeni, imânlarının kesin olması ve inançlarının gücüdür. Onlar, bâtıl olsa da ona inanmışlar, inanırken de onun “hak” olduğunu düşünmüşlerdir.

Burada bir sır vardır: İmân sahibinde güçlendiğinde, bu durumda imân o kişiye zayıfa karşı zafer kazandırır. Müşrik de, tevhide ya da risâletin bir kısmına inanmasa bile Allah’ın varlığına inanır. Şu halde o, bir açıdan hakka imân etmiş kimselerdendir. Fakat onun imânı, birliği cihetinden Hakka imân eden müminin imânının gücüne ulaşamaz.

Bu, Hakkın bâtıl ehlini “mümin” diye isimlendirmesinin sırrıdır. Onların pek çoğu, şirk koştuğu halde Allah’a imân etmişlerdir.

***

el-Hamîd

el-Hamîd, öven/hamid demektir. O, küçük bir itaati bile över, pek çok sevapla ödüllendirir.

El-Hamîd, kendisini kendisiyle icmâlî olarak; bütün hamd sahiplerinin hamdiyle de tafsîlî olarak över. Böylece o, mahmûd/övülen olmakla, bütün senâ sahipleri ona övgüde bulunurlar. Çünkü senânın neticeleri, kendisine döner.

Hakkın “faîl” kalıbındaki bütün isimleri, vadî delâletle hem ism-i fail ve hem de ism-i meful anlamı taşır. Şu halde bu ismi itibariyle Hak, hem hamd eden/hamîd ve hem de hamd edilendir/mahmûd.

Hamdin sırrına sadece bu makâmın sahibi muttali olabilir. Şu halde, ilâhî isimlerin ilmini Hz. Âdem’e tahsis ettiği gibi, senâ ilmine de sadece Muhammed (sav.) tahsis edilmiştir.

***

Bilinmelidir ki.

İnsan, lezzet ve elemleri ayırt eden bir mizaç üzerinde yaratılmıştır; elemler ile zarar görür ve hüzünlenir, buna karşın lezzetler ile faydalanır ve mutlu olur. Bunlar, kevnin hallerinden iki haldir. Bu durumda, insanın faydalanması “şükür” ve bu konudaki ibâdeti de “hamd” diye isimlendirilir. Bunlar da, Hakkın şe’nleridir.

Şe’nler, vücûdî tecellîlerdir. Vücûd ise, sırf hayırdan ibarettir, şu var ki, hükümleri kâbiliyetlerde farklılaşır. Buna göre nice şey vardır ki, bir insan kendisiyle lezzetlenir, buna karşın başka bir insan aynı şey ile elem duyar. Halbuki her iki durumda da elem veya lezzet meydana getiren şey, tektir ve onda herhangi bir bölünme söz konusu değildir; sadece kâbiliyetlerine ve istidatlarına göre mümkünlerde o şeyin hükmü farklılaşmaktadır.

Aynı şekilde Hz. Peygamber, sevindiğinde şöyle derdi: “Hamd nimet veren ve ihsanda bulunan Allah’a mahsustur.” Böylece peygamber, hamdi

hüküm ve eserinin sınırlılığıyla sınırlardı. Sıkıntıdayken ise şöyle derdi: “Her halde Allah’a hamd olsun.”

Bu hamd, mutlaklığı ve her şeyi içermesi itibariyle, sevinç halindeki hamdden daha büyüktür. Çünkü Hakkın nimet vermesinin bir yönü de, sıkıntı halinde bulunan kimseye övgüyü ilham etmesi ve onu kendine hamd ettirmesidir. Böylece onu aşırılıktan ve azaptan korur. Böylece, Hak kendisine ilham ettiği hamd ile bâtınına afiyet verir, bunun ardından da, sıkıntısını gidererek afiyetini daha da artırır.

***

Bilinmelidir ki:

Keşif tavrına göre âlemdeki her lafızda bir senâ bulunur; keşif ehli, bunu müşâhede eder.

Sena, Allah’a döner. Senânın zemme dönük bir vechi olsa bile, ehl-i hakka göre bu senânın da övülen bir yönünün olması gerekir; bununla beraber, işiten ve söyleyen buna muttali olamayabilir.

Buna göre zemmedilmiş olması cihetinden senânın herhangi bir dayanağı yoktur ve hakkında hüküm verilemez. Çünkü zemmin dayanağı, yokluktur, bu nedenle zem, kendisine ilişecek bir şey bulamaz. Böylece ortadan kalkar ve geriye “Hamd Allah’a mahsustur” kalır.

***

Hamd edenin maksadı Hak veya başkası olabilir. Şâyet kişinin hamdindeki maksadı Hak olursa, hiç kuşkusuz, ehline hamd etmiştir; Hakkın dışındaki birisine hamd etmiş ise, sadece kendisinde gördüğü kemâl sıfatları ve güzel niteliklerle ona hamd etmiştir. Bu özellikler ise, ya yaratılışında bulunmaları veya ahlak olarak edinirken kazanması itibariyle, rubûbiyet mertebesinden kendisine ikrâm ve bağışlanmışlardır. Bu sıfat ve özellikler, Hakka dönerler.

Şu halde senâ, işin sonunda Hakka döner.

***

Hamdin üç mertebesi vardır: Bunların birincisi, hamd edenin kendisini hamd etmesidir; ikincisi, başkasını hamd etmesidir. Bu iki kısım şüpheye maruz kalır ve şüphenin ortadan kalkması için hal karinesine muhtaçtırlar. Üçüncüsü ise, hamd lisanının hamdidir. Bu, ihtimalin kendisine sirâyet edemeyeceği hamddir. Çünkü bu, sıfâtın sıfat sahibiyle bulunmasının ta kendisidir.

Buna göre, sıfat sıfat sahibinin ve niteleyenin kendisi olursa, bu durumda hamd, hamd edenin ve edilenin kendisi olmaktadır.

***

el-Muhsî

el-Muhsî, malûmları bilen demektir. O, zâhirlerde olan şeyleri gören, gizliliklerde bulunan şeylerden haberdar olandır.

***

Bilinmelidir ki:

"İhsa", ihâtadan daha dar anlamdadır. Çünkü ihâta, madûm ve mevcudu kuşatan genel hükümlü bir kelimedir, buna karşın ihsa ise, sadece mevcut hakkında olabilir. "İhsa edilen" her şey, aynı zamanda ihâta edilmiş iken, ihâta edilen her şey "ihsa" edilmiş değildir.

"İhsa", nefeslere varıncaya kadar varlık mertebelerine sirâyet etmiştir. Şu halde bu ismin hükmü, kulun nefeslerini ve amellerini de sayar; kulun küçük ve büyük bütün amelleri göz ardı edilmeksizin hepsi sayılır.

***

İhsa iki türlüdür: Birincisi, bir vasıtayla ihsa, ikincisi ise, vasıtasız ihsadır.

Buradaki vasıta, kulun lafzını yazan koruyucu melektir; söz konusu bu lafız, kulun amelinin ruhu değil, sûretidir. Buna göre, kul bir laf söyleyip, onu ifade ederse melek o kula bu lafzı söyletenin kim olduğuna bakar ki, hiç kuşkusuz bunu söyleten Haktır. Bunun üzerine melek, "beraberlik" nûrunun bu lafzı söyleyene söylettiğini görür ve Hak karşısındaki edebin gereği bu lafzı korumaya alır.

Şâyet kişi herhangi bir amel işlerse, melek kişinin bu ameli işlediğini bilir, fakat sadece telaffuz ettiği şeyi yazar. Şu halde melek, ikrârın şâhididir, yoksa amellerin şâhidi değildir, çünkü o, amelde kulun niyetlerine muttali olamaz.

***

Bu nedenle meleklerin hoş karşıladığı bir takım ameller alınır ve sahibinin yüzüne çarpılır, nitekim bir rivâyette böyle olacağı bildirilmiştir.

Şu halde melek, kulu gözetler ve dilinin hareketini Allah'ın izni ile yazar. Allah ise, kulun maksadını, gönlündekini ve bu ameli yapmadaki niyetini görür, bu niyete karşı kıskançlığından melekten onu gizler. Nitekim Allah, insan türünden gizli kimseleri de sakınır. Bu insanlar, âlemde bilinmeyen kimselerdir, böylece tanınmalarını temin edecek herhangi bir şey onlardan veya onların hakkında sadır olmaz.

Onlar, âlemde Allah'tan başkasını görmezler ve Hak sayesinde âlemden habersiz kaldıkları için âlemin ne olduğunu dahi bilmezler. Onların sırlarının eserleri, kevn mertebelerini şâmildir.

Hak (cc.), kulunun niyeti ile meleğin onu görmesi arasına girer, kendisi o niyeti üstlenir, kulun ihmalkarlığından veya kusurundan dolayı eksik bıraktığı şeyi tamamlar. Nitekim Hak, bir rivâyette yer aldığı gibi, dağlardan daha büyük oluncaya kadar artırmak üzere sadakaları kabul eder.

***

İhsa, Hakkın şe'nlerinin aynısıdır, Hakkın şe'nlerinin ise herhangi bir sonu yoktur. Şâyet dünya hayatının hükmü sona ererse, hiç kuşkusuz ki, Hak âhiret hayatının şe'nlerine başlayacaktır; bunların ise, nihâyeti söz konusu değildir.

Binaenaleyh, ilâhî şe'nler bitiş kabul etmedikleri gibi, ihsa da bir nihâyete varmaz.

***

el-Mübdi

el-Mübdi, izhâr ve inşa eden/el-Münşi demektir. el-Mübdi, icat etmekle yaratmayı/halk ortaya çıkartandır.

Buna göre “mebde” olmak ilk rütbedir. Bu, el-Mucid’in rütbesidir; ikinci rütbe ise, mümküne ait son rütbedir.

Mümkünün varlığı açısından asla birinci rütbeden payı olamaz; sadece diğer rütbe kendisine ait olabilir, Hak ise, onunla beraberdir. Buna göre, mümkünlerden varlıkta önce olan ve sonra gelen, rütbe açısından eşittir, çünkü sonralık, bütün mümkünleri kuşatır.

El-Mübdi, mümkünleri kendi mertebelerinde izhâr edendir; el-Mübdi, başlangıçta ve sonra imkân türünün a’yânından her birisinde “mebde” hükmüne sahiptir. Şu halde el-Mübdi, daima bu özelliktedir, çünkü o, sürekli a’yânını yaratmakla varlık mertebelerinin hadlerini korur.

***

Bilinmelidir ki:

Bütün ilâhî isimlerin el-Mübdi isminin icat ettiği şeylerde bir hükmü bulunduğu gibi, bu ismin de bütün ilâhî isimlerde bir hükmü vardır.

Yaratığı her şeyden müteâl olan El-Mübdi, dünya ve âhirette Yaratıcı’dır.

***

el-Muîd

el-Muîd, Yaratan olması cihetinden fiilin aynını iâde eden demektir. Çünkü âlemde tekrarlanan hiçbir şey yoktur: Her şey, meydana gelen misâller, var olan a'yân, ve yeni yaratmadan/halk-ı cedit ibarettir.

Hak, bir şeyi yaratmayı bitirdiğinde, başka bir yaratmaya döner, yoksa varlıktan giden şeyin aynını iâde etmez, çünkü Hak böyle bir şeye gerek duymaz. Nitekim bu durum, şu âyet-i kerîmede belirtilmiştir: "O, halkı meydana getirir ve sonra onu iâde eder."[91]

Burada Hak, yaratılanı değil, fiili kast etmektedir, çünkü yaratılanın "ayn"ı, varlıktan zail olmuş değildir ki, Hak onu yenilesin.

***

Zâhir ehlinin âhiret hayatında nefislerin ve cisimlerin yenilenmesiyle ilgili benimsediği görüş, ehl-i keşfe göre bu yenileme değildir; o, sadece dünya hayatından berzâha, berzâhtan mahşere, mahşerden cennete ve cehenneme intikalden ibarettir.

Hak, sürekli yaratır ve yaratmaya döner. Binaenaleyh Hak, el-Mübdi ve el-Muîd'dir; her şeyi yaratan ve kendi şe'nini yenileyendir. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Bir vâli, herhangi bir konuda bir hüküm verir, hakkında hüküm verilen şeyde bu hüküm sona erince, vâli bu işi bırakır ve başka bir şey hakkında hüküm vermeye geçer.

Binaenaleyh, yenileme hükmü, hakkında hüküm verilen şeyde değil, hakimin fiilinde ve hükmünde bâkidir.

***

el-Muhyi

el-Muhyi, yaratılışı kabul istidadı olan her “ayn”ı varlık ile ihya eden demektir.

***

Bilinmelidir ki:

İlâhî hayat sırrı, bütün mevcutlara sirâyet etmiş, böylece bütün mevcutlar, Hakkın hayatıyla canlı olmuşlardır.

Buna göre bazı mevcutların canlılığı, bakan kimselere görünürken, bazılarının hayatı ise, dünya hayatında peygamberlerin ve bazı velîlerin dışındaki sıradan insanlara gözükmez; söz konusu velîler, her şeyde bulunan “hayat” sırrının kendilerine keşf edildiği kimselerdir.

Her şeye hayatın sirâyet etmesi sayesinde her şey, Yaratıcılarının senâsını tesbih ederek “natık”tırlar; sadece canlı tespih edebilir.

***

Fakat, mevcutlarda iddia ortaya çıkmış ve böylece her canlı, hayatının kendisinden kaynaklandığını zannetmiştir; kalbinden gaflet ve cehalet örtüsü kalktığında ise, işin inandığının aksine olduğunu müşâhede etmiştir. Böylece öğrenmiştir ki, her şeyin hayatı Hakkın hayatından gelen bir “feyiz”dir.

O, Haktır ve bir şeye hulûl etmekten ve mahalden yüce olan el-Âli ve el-Kebir’dir; sadece nispetler ve izâfetler vardır. Nitekim Allah Teâlâ (: kutsi hadiste) şöyle buyurmaktadır: “Ben onun işitmesi ve görmesi olurum.”

Aynı şekilde hayat ve ilim de birer nispettir.

***

el-Mümît

el-Mümit, varlıkları/a'yân, dünya yaratılışından berzâha, berzâhtan âhiret diyarına intikal ettirmekle öldüren demektir. Çünkü müşâhede ehline göre ölüm, perdeli insanların vehmettikleri gibi, gerçekte/nefsü'l-emir hayâtın izale edilmesi değildir. Nitekim şehit, ilâhî nasla bildirildiği üzere, diridir; halbuki o, perdeli insana göre ölüdür.

Şu halde ölüm, ayn'ın dünya mertebesinden başka bir mertebeye intikal etmesi; ruh vâlisinin Hakkın bu âlemdeki vâlilik döneminde kendisini idare etmekle görevlendirdiği bu cismânî şehirden azl edilip, intikal ettiği âlemden başka bir vâlinin onun üzerinde görevlendirilmesidir. Çünkü şehir, maslahatlarını gözetecek bir vâliden yoksun kalamaz.

***

Ölü, bir şeyi kabul etmek veya hareket gibi tasarrufları ortadan kalkmış olsa bile, kendiliğinde diridir. Çünkü ölü, hal ile dirilerde tasarruf eder; bu tasarruf, dirilerin onu kefenleme ve defin işlemlerini yerine getirmeleridir.

Gerçek ölü, Hakkın hayatının müşâhedesinin ve feyzinin sirâyetinin kendisine eşlik etmediği kimsedir. Bu müşâhede olmayınca o, hayatı kendisine nispet eder, çünkü Hak, böyle bir perdeli kişi için ölmüştür. Şu halde böyle bir insan, gerçek anlamda ölüdür.

Binaenaleyh, cahil ve perdeli kimse, gerçekte ölüdür; ölü ise, muhakkike göre diridir.

***

el-Hay

el-Hay, sadece hayat sahiplerinin vasıflanabilecekleri özelliklerin kendisine nispet edilmesinin kesinliği nedeniyle el-Hay'dır.

***

Bilinmelidir ki:

Kadim ve Hay'ın hayatı, karşısında duran herkesi aydınlatan güneş için güneş ışığı gibidir; bizâtihî Hay'ı da kim görürse canlanır ve hiçbir şey ondan gizli kalmaz.

Her şey canlıdır. Eşyanın hayatı mutlak el-Hay'ın hayatının onların üzerindeki bir feyzi olduğuna göre, a'yân-ı sâbite, sâbitlikleri halinde canlıdırlar. Şâyet onlar canlı olmasalardı, Hakkın celâline layık bir kelâm ile "Kün/Ol" sözünü duyamazlardı.

Binaenaleyh a'yân-ı sâbitenin bu kavli işittikleri ve Hakkın emrine icâbet ettikleri sâbit olduğuna göre, onların hayat sahibi oldukları da kesinleşmiştir; onların hayatlarını ise, sadece kâmillerden muhakkik olanlar idrâk edebilir.

***

Ârif, bu müşâhede ile daima temiz bir hayat içinde bulunur. Bu, ehl-i keşfin en büyük nimetlerinden birisidir ve en lezzetli yaşamadır.

Şâyet sıradan hayâtın elemleri onlarda tezâhür ederse bile, bu onların hayatlarının temizliğine ve yaşamlarının lezzetine bir zarar vermez. Çünkü cismânî elemler, ruhânî nimetlere karşı koyamaz, aksine ruhânî nimetlerin darbesi karşısında silinip giderler; bunun nedeni, mânânın sûrete üstün gelmesidir.

Perdeli insan velide bir sıkıntı gördüğünde, bunu, sıkıntı, gam ve hüzün gibi bir bela kendisine geldiğinde kendindeki haline yorar; halbuki belanın velinin nefsindeki hükmü, bu perdeli insanın vehmettiğinden farklıdır.

Çünkü veliye gelen şeyin sûreti, bela, fakat mânâsı ise, sadece ehlinin anlayabileceği bir afiyet ve nimettir.

***

el-Kayyûm

el-Kayyûm, her nefsin elde ettiği şey üzerinde kâim oluşu nedeniyle “kayyûm’dur.

***

Bilinmelidir ki.

Tarikat erbabının bir kısmı, “kayyûmluk” özelliğini ahlak edinmeyi men edip, bu özelliğin Hakka mahsus şeylerden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ehl-i keşfe göre ise, bu sıfat ahlak edinilmek ve vasıflanmak noktasında en hak sahibi niteliktir. Bunun nedeni, bu sıfâtın her şeye sirâyet etmesi ve kevni hakîkatlerin ve ilâhî isimlerin bununla kâim olmalarıdır.

Kayyûmluk, lizâtihî Hay’ın bir sıfatı ve na’tı olduğuna göre, el-Kayyûm her durumda el-Hayy’a eşlik etmiştir. Hiç kuşkusuz, el-Hay ismi kendilerine sirâyet ettiği için her şeyde hayat bulunduğu sâbit olmuştur. Şu halde, her şey “hay/diri” olduğu gibi, aynı şekilde her şey, kendilerine kayyûmluk sirâyet ettiği için “kâimdir.”

Şâyet söz konusu bu sirâyet olmasaydı, mümkünlerin a’yânı “Allah için ibadet edenler olarak ayağa kalkınız” ifadesi için “kâim” olmazlardı. Şu halde, kayyûmluk hükümleri ve bunların eserleri, önce mânevî hakîkatlerde ve gaybî şe’nlerin mertebelerine, nûrânî ruhların basîtliklerine ve ilâhî isimlerin tecellîlerine; ikinci olarak insanî-kemâlî kuşatıcı ve birleştirici nefislere ve nefeslere; üçüncü olarak da mânevî hakîkatlere delâlet eden lafzî ve zihnî harflerin hakîkatlerine sirâyet etmiştir.

Şâyet, bu özellik mânevî-ulvî hakîkatlere sirâyet etmemiş olsaydı, vücûdî varlıklar/a’yân sâbitlik hallerinden harice çıkamazlardı.

Şâyet kayyûmluğun nefeslerdeki eserleri olmasaydı, basît harflerin sûretleri zuhûr etmezdi. Delâlet ve işâret eden harfler birleşmemiş olsaydı, vücûdî kelimelerin zuhûru söz konusu olmazdı.

***

el-Vâcid

el-Vâcid, talep ettiği şeyi bulan demektir.

Bunun anlamı, her şey kendisine muhtaç olduğu halde, kendisi her şeyden müstağni kalan Zengin/el-Gani demektir.

Şu halde, ne birisi ona yardım edebilir ve ne de bir talip kendisine katılabilir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin eserlerinin zuhûru, seçkinlere egemen olur. Bunun nedeni şudur: Allah Teâlâ emrinin her şeye işlediğini ve hükmünün her şeye ulaştığını gördüğü gibi, aynı şekilde ârifler de, her şeyde Hakkı bulurlar ve görürler. Bununla beraber, ârifler, herhangi bir ayrım olmaksızın vücûdun hakîkat birliğini/ahadiyyetü ayni'l-vücûd görürler. Nitekim herhangi bir insanın –söz gelişi Ahmet'in- hakîkatinin birliği de müşâhede edilir. Buna göre, varlıkta sadece Ahmet'in bulunduğu takdir edilmiş olsaydı, o, hiçbir şeyden ayırt edilmezdi. Çünkü (: bu takdire göre) ondan başka hiçbir şey yoktur.

Fakat söz konusu şahsın âzâlarının ve cüzlerinin mertebeleri birbirlerinden farklılaşırlar. Buna göre Ahmet'in ayağı elinden, başı göğsünden ve kulağı gözünden ayrılmıştır. Aynı şekilde, bâtınî kuvvetlerinden de her birisi başkasının sahip olmadığı bir hükme tahsis edilmiştir.

Böylelikle sûretler, kendisinde farklılaşmanın söz konusu olmadığı bir tek ayn'da birbirlerinden farklılaşırlar. Aynı şekilde, mümkünlerin mertebelerinin a'yân'ı da Vücûd-ı Mutlak için mümkünlerden birisine ait azalar gibidir.

“Şâyet Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, hiç kuşkusuz fesat çıkartırlardı.”[92]

***

Şari’nin “isimler” diye ifade ettiği nispetlerin her birisinin başkasının sahip olmadığı bir mânâsı vardır ki, bu mânâ, Hakkın zâtına mensuptur. Bu mânâ, kelâm ehline göre “sıfat”, tasavvuf ehlinden olan muhakkiklere göre ise “nispet” diye isimlendirilir.

Nispetler ise, birbirlerinden farklı farklıdır. Buna göre, er-Rahmân farklıdır el-Kahhar farklıdır; kelâm farklıdır, hayat farklıdır.

***

Nispetler, vücûdî olmayan makul hakîkatlerdir. Zât ise, tektir/vahidetü’l-ayn, kendisinde çoğalma söz konusu değildir. Çünkü herhangi bir şey, nispet ve izâfetlerin hükümleriyle değil, sadece vücûdî a’yân ile çoğalabilir.

Hak Teâlâ ise, zâtının mutlak ve mukaddes birliğinde, çoğalma ve başkalaşmadan münezzehtir; bununla beraber Hak, isim ve sıfatların hükümlerinin çokluğunu görür.

***

el-Vâcid’in herhangi bir şeyi talep edip de o şeyin meydana gelmemesi mümkün değildir. Bu bağlamda, Hakkın imân etmemiş kafirlere “imân” etmeleriyle ilgili hitabı hakkında perdeli kimselerin zannettiği şey ile muhakkikin anladığı şey farklıdır: Muhakkike göre bu hitaba rağmen onların imân etmeyişlerinin sebebi, Hak’tır, çünkü Allah, onlara tevfik ihsan etmemiştir. Şâyet Allah Teâlâ, onların mahallerinde imâna “ol” diye hitap etmiş olsaydı, hiç kuşkusuz ki imân kendisine emredilmiş yerde gerçekleşirdi.

Halbuki el-Vâcid’in irâdesinin konusu, sadece emretmektir, yoksa kafirin varlığında imânı meydana getirmek bu irâdenin konusu değildir. Hiç kuşkusuz, el-Vâcid’in irâde ettiği şey de gerçekleşmiştir.

***

el-Mâcid

Bu ismin hükümleriyle ilgili açıklanması gereken hususlar el-Mecîd isminden bahs edilirken belirtilmiştir.

***

el-Vahid, el-Ehad

El-Vahid-el-Ehad, ulûhiyeti cihetinden bölünmeyen demektir. Onun varlığı hiç kimseye bağlı değildir ve hiç kimsenin hükmü ona işlemez.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin içeriğinde genel için bir ümit, seçkinler için ise “fetih” vardır. Bu, Hakkın herkese dönük hitabıdır: “Sizin ilâhınız tek olan ilâhtır. Kendisinden başka ilâh yoktur.”[93]

Haktan başkasına ibâdet edenler ise, şöyle demişlerdir: “Biz onlara sadece bizleri Allah’a yaklaştırmaları için ibâdet etmekteyiz.”[94]

Binaenaleyh şirk koşan sadece onun sebebiyle şirk koşmuştur. Şâyet hata gerçekleşirse, bu onların sayesinde gerçekleşmiştir. Kim bir gayeyle onu maksat edinirse, bu şey, gerçekte onun maksadıdır. Seni bir şey nedeniyle seven kimse, gayesinin tamamlanmasıyla senden yüz çevirir.

Bu nedenle Hak, müşriklerin taptıkları şeylerin kendilerinden uzaklaşacaklarını bildirmiştir. Onların cezalandırılmalarının nedeni, bunu kendiliklerinden yapmış olmalarıdır. Yoksa, Hakkın kadrini bilemedikleri için cezalandırılmış değillerdir. “Şâyet onlara gökleri ve yeri kim yaratmıştır diye sorsan, kuşkusuz ki Allah diyeceklerdir.”[95]

Ayrıca, şu âyet-i kerîmeye bakınız: “Her nereye yönelirseniz Allah’ın vechi oradadır.” Buna göre Hakkın vechi, kulun kendisine yöneldiği her yönde bulunmaktadır. Bununla beraber, kul yönü bildiği halde namazında Kabe’nin dışında başka bir yere yönelmiş olsa, namazı makbul değildir, çünkü Allah Teâlâ kendisine namaz esnasında özel olarak Kabe’ye yönelmeyi farz kılmıştır. Şâyet kul namazdan başka bir ibâdette dilediği herhangi bir yöne yönelirse, bu ibâdeti makbuldür.

Kevnin özelliklerinden birisi, kendi ayn’ının birliği cihetinden, zıtları kabul etmektir; zıtlar, birbiriyle çelişen ilâhî isimlerin âlemde kendileriyle

zuhûr ettikleri mümkünlerin a'yânının hükümleridir.

Müşâhede ehlinden bazıları, isimlerin çokluğunun zuhûru nedeniyle, "hükümlerin çokluğu"nu kabul ederler. Bazıları ise, hükümlerin çokluğunun Hakkın hakikatinin birliğinde zuhûr etmesi için isimlerin çokluğunu görürler.

***

Bunu öğrendiğinde, şunu da bilmelisin ki:

Allah Teâlâ, bütün şeriatlarda "ayn" olarak birdir, fakat akli delîller, Allah hakkındaki görüş ayrılıklarından dolayı inançları artırmıştır. Bunların hepsi haktır ve hepsinin delâlet ettikleri şey doğrudur.

Aynı şekilde, kalp erbabının ve ehl-i keşfin zevk meşrepleri de birbirinden farklı farklıdır. Bunun nedeni, hakîkati bir olmakla birlikte, sûrî, mânevî, tabiî, ruhânî ve nûrânî tecellîlerin farklılığının çokluğudur.

***

Binaenaleyh, iş bu anlatıldığı tarzda olunca muhakkikin, nazar ve müşâhede ehlinden görüş belirtenleri suçlaması mümkün değildir: Hata sadece ortak ispat etmededir.

Müşrik, varlığı olmayan bir şeyi dile getirmektedir, bu nedenle de Hak, ona mağfiret etmez; çünkü mağfiret örter, bir şeyin örtülebilmesi için de onun varlığının olması gerekir. Şirk ise, ademdir, bu durumda ne örtülecektir ki? Çünkü ortada mağfiretin konusu olabilecek bir varlık/ayn yoktur.

***

Bilinmelidir ki:

El-Ehad, zâtında hiç kimsenin ortağı olmadığı bir ferdin ismidir. El-Vahid ise, sıfatlarında ortağı bulunmayan ferdin ismidir. Binaenaleyh ismi azîz olan Hakkın vahdeti, herhangi bir muvahhidin birlemesi/tevhit veya Hakkın kendisi için birlemesi değildir ki, Hakkın birliği meydana getirilmiş/mecul

bir şey olsun; çünkü Hakkın künhü, kendiliğiyle ve kendisi için birdir, mutlak birliği de kendi zâtından kaynaklanır.

Hakkın mutlak birliği, ortağı bulunmayan Ulûhiyet rütbesine tek başına sahip olmasıdır.

***

es-Samed

Samed, dayanak demektir; ihtiyaç ve sıkıntı hallerinde kendisine baş vurulur ve yönelinir.

Şu halde Hakkın “samed” olması, “Hiçbir şey yoktur ki hazineleri O’nun katındadır”[96] (: âyetinde ifade edildiği) cihettendir.

***

Bilinmelidir ki:

Hazineler, sonsuzdur; fakat küllî kısımları, ulvî hazineler, süflî hazineler, gayb hazineleri, şehâdet mertebesindeki hazineler, sübût âlemindeki hazineler ve vücûd mertebesindeki hazineler olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılır. Bütün bunlar Hakkın katındadır ve bunların anahtarları Hakkın elindedir. Hak, bunları dilediği vakit dilediği kimseler için dilediği şekilde açar.

Allah, sübût halinde bulunan hakikatlere ve vücûdî a’yâna “muhtaçlık” özelliği tahsis etmiştir. Çünkü bu hakîkatler, kendiliklerinde, varlığı kabulü tercih etmeleri nedeniyle bulundukları hazinelerden varlığa çıkmak isterler.

Aynı şekilde, bunlardan mevcut olan şeylere de, Yaratıcı’dan yaratılmamış şeyin kendi yerine yaratılmasını talep arzusu ve Hakka muhtaç olduğu için, “muhtaçlık” özelliği ilka edilmiştir. Buna göre mevcut, bu talebiyle hazinede bulunan şeyin harice çıkışını belirlemektedir.

***

Varlığa ait hazineler ise, mümkünlerin varlıklarıdır/a’yân. Bunlardan her birisi, kendi dışında bulunmayan bir hazineye tahsis edilmiş, bu nedenle bunların bir kısmı diğerlerine muhtaç olmuşlardır. Bu muhtaçlık, her birisinin başkasının katında bulunan şeyi talep etmesidir. Buna örnek olarak, Ahmet’in Mehmet’in elinde bulunan şeyi talep etmesini verebiliriz.

Binaenaleyh Ahmet, Mehmet’in sahip olduğu şeye muhtaç olmakla gerçekte Allah’a muhtaçtır. Bunun üzerine Hak, herhangi bir şekilde, Ahmet’in ihtiyacını karşılaması için Mehmet’in kalbini harekete geçirir.

***

Buna göre bütün var olanlar birbirleri için bir hazine, aynı zamanda bütünü de bir açıdan hazinede olan şeydir. Hazinede olan şey, sürekli, bir hazineden diğerine intikal içinde bulunur ve hiçbir şey mensup olmadığı başka bir hazineye intikal etmez.

Bunların hepsi, Allah katında bulunur ve hepsi O’nun tasarrufundadır, dolayısıyla Allah, işlerde kendisine baş vurulan ve her daim iltica edilen es-Samed’dir.

Yeterlilikler ve muhtaçlık, varlık hazinelerinin şahıslarının her bireyine tevzi edildiğine göre, bu durumda varlıklardan her birisinin sadece kendisiyle zuhûr edebilen “sametlik”ten bir payı vardır.

Bu nedenle, namazlarımızda sütreyi tam önümüze koymamız yasaklanmıştır. Binaenaleyh bu yasaklama, ilâhî gayrete işâret eder ve kulun mutlak anlamda sadece ve sadece Mutlak es-Samed’e yönelmesi gereğini ifade eder.

***

el-Kâdir

el-Kâdir, iktidarının kâbiliyetlere nüfuz etmesiyle muktedir olan demektir; bu kâbiliyetler, el-Kâdir'in iktidarının zuhûrlarını irâde ettiği kâbiliyetlerdir.

Ayrıca el-Kâdir, kendi ellerimizle yaptıklarımız vasıtasıyla da muktedir olandır. Bu durumda iktidar O'na ait, amel ise bizim ellerimizden ortaya çıkar.

Şu halde iş yapan her el, Hak ile muktedir olması cihetinden Hakkın elidir.

***

Bilinmelidir ki:

El-Kâdir isminin bir takım eserleri vardır ki, Hak bu eserleri "Kün/Ol" diye hitap ederken mümkünlere varlık vermesinde gizlemiştir. Bu söz üzerine mümkün, ilâhî iktidardan tekvine süratle icâbet etmiştir. Böylelikle emre bağlanmak ilk yaratılışında kendisinden olmuş ve ondan ortaya çıkmıştır.

Bu, itaatin ruhudur.

Böylece itaat, mümkün için "zâtî" özellik olmuştur. İtaat, asıldır, günah ise, mümküne ârız bir şeydir. Nitekim rahmet ve gazap da ilâhî nispetlerden iki niteliktir, fakat öncelik rahmete aittir.

Devrî harekette son, başlangıca dönmektir. Aynı şekilde, sonda olan baştakinin hükmüne sahiptir, çünkü varlığın hareketi devrîdir. Binaenaleyh öncelik rahmete ait olduğuna göre, aynı şekilde bitişin de rahmete varması gerekir. Çünkü arızî olan, hiçbir zaman asıl'a karşı duramaz.

Nasıl böyle bir şey olabilsin ki? Kulun doğumunun itaati, aslın üzerinde bir ilavedir. Nitekim Allah'a tercüman olan (sav.) bunu şöyle bildirmiştir: "Bütün çocuklar fıtrat üzerinde doğar." Fıtrat, Allah'ı kulluk ile ikrâr

etmektir. Böylece, doğan çocuk için nûrunun üzerinde bir nûr daha meydana gelmiştir.

Şu halde hangi günah, bu iki nûra denk olabilir ki?

***

İktidar işin ruhu ve sırrı olduğuna göre, söz zuhûr etmiş ve iktidar onda gizlenmiştir. Bu nedenle mümkün, Hakkın kendisini sâbitlik hazinesinden varlık mertebesine/hazret çıkartmakla Hakkın kendi üzerindeki iktidarına muttali olamamış, sudurunu görmesi de mümkün olamamıştır; bunun nedeni, mümkünün iktidarı kabul edici olmasıdır, böylece iktidar mümkünde ancak mümkün (: hariçte) var olduktan sonra zuhûr etmiştir.

Bu nedenle ehl-i ilim, mümkünün herhangi bir iktidara sahip olmadığı görüşüne varmışlardır.

Sonra Hak (cc.), mümkünün emre bağlanma zilletiyle vasıflanması için emir sıfatını “kavil”de izhâr etmiştir; bu imtisâl, ilâhî rahmet nazarlarını ve tasarrufların onun adına zuhûr etmesine neden olur. Ondaki melek ve şeytan, yaratılışının ve meydana getirilişinin aslına yerleştirilmiş emre bağlanmadır/imtisâl.

***

Bilinmelidir ki:

Kudretin konusu sadece makdûrdur, şu halde, makdûrdan başka bir şeye karşı kudretin bulunmayışı, “acizlik” diye isimlendirilemez. Çünkü acizlik, makdûr mesabesindeki bir şeyden kudretin yoksunluğudur.

Şâyet ortada makdûr bulunmuyorsa, bu durumda kudret neye ilişebilir ki?

Bu, zevke ait bir sırdır ki, kudretin sırlarından birisine işâret etmektedir. Bu sır ise, sadece mârifet ehline keşf olunur.

***

Bu, el-Kâdir'in hükmüdür; muktedirin ise başka bir hükmü vardır. Bu, şu âyette ifade edilmiştir: "Dikkat ediniz, yaratma ve emir O'na aittir."[97]

Buna göre herhangi bir sebep vasıtasıyla veya sebepsiz veya bir sebep vesilesiyle veya bir emirle ya da sebepsiz meydana gelen her şeyde Hak, emir cihetinden kâdir; halk cihetinden ise muktedirdir. "Dikkat ediniz, yaratma ve emir O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir."[98]

***

el-Mukaddim, el-Muahhir

el-Mukaddim, bazı fiilleri bazısının önüne geçiren; el-Muahhir ise, bazı filleri bazısının gerisinde bırakan demektir.

O, sevdiklerine kendisine hizmette öne geçirmiş ve onları günah işlemekten geri bırakmıştır.

O, dilediği kimseyi dilediği kimsenin önüne geçirir; dilediği kimseyi dilediği kimsenin ardına bırakır.

***

Bilinmelidir ki:

Vücûdun iki rütbesi vardır: Bunlardan birincisi, fiil ve tesir rütbesi; ikincisi ise, kabul rütbesidir.

Buna göre, mümkünler ikinci rütbenin sahipleridir ki, bu ikinci rütbe kabuldür.

Kevn mertebelerinin a'yânı, yaratılıp yaratılmamada eşittirler. Buna göre bazı mümkünler, yaratılma nispetinde eşit oldukları halde, bazılarının önüne geçerlerse, bu durum kendilerindeki bir özellikten kaynaklanır; bu özellik, o şeyin diğerine karşı ortaya çıkmasına neden olur. Buna örnek olarak, nübüvvet, velâyet ve emirlik gibi özellikleri verebiliriz.

Çünkü her insan bu özellikleri kabul edicidir. Halbuki Hak, kendilerinden bildiği bir özellik sayesinde dilediklerini bunlarda öne geçirmiştir; buna karşın diğerleri ise, bu esnada geride kalırlar.

Bu takdim ve tehir, bazen, sübût mertebesinde âyân-ı sâbitenin lütûf ve kahır tecellîlerinin eserlerini kabul etmedeki istidatlarının noksanlık ve tamlığına göre gerçekleşebilir. Çünkü celâl tecellîleri, heybet sahibidirler; var olanların bu tecellîlerinin parıltısına mukâvemet edebilmeye takatleri yetmez. Bu nedenle, o tecellîlerin sırlarına ulaşmaktan geri kalır ve azâmetini gördüğü için varlık kisvesini giymekten imtina ederler. Nitekim

dağlar, gökler ve yeryüzü de, emâneti kabul etmekten imtina etmiş ve onu kabul etmekten geri durmuşlardır.

Buna karşın başkaları, kemâl özelliğindeki cemâl ve lütûf tecellîlerinin tecellîgâhlarında öne geçmiştir. Bunun nedeni tatmış oldukları gaybî lütûfların eserleri; arzu duydukları nûrânî meltemlerin temiz kokularıdır.

Onlar, varlık kisvesine arzu ve müşâhede alanına şevk duyarlar.

***

Vücûd mertebesindeki takdim ve tehir ise, halis ve muhlise ait iki mertebedir. Buna göre halis, üzerinde bulunduğu fıtrat temizliği halini yitirmemiş kimsedir. Binaenaleyh o, bizâtihî halistir; nefis veya şeytan ona mâlik olmamıştır ki, ihlas elde etmeye muhtaç olsun. Aksine o, bizâtihî halis olmaya, temiz ve temizleyici kalmaya devam etmektedir.

Bu nedenle halisin ahdi, aslı üzerinde kalır. Bu, halis dindir ve kendisine hiçbir kuşku karışmamıştır.[99] Bu ahdin sahibi de hiçbir zaman şaki olmaz, halbuki dinini halis kılmak isteyen ve bu uğurda gayret sarf eden kişi, şaki olabilir; o, ahdini nefis ve şeytanın tasarruflarının kuşkularından halis kılması istenilen muhlistir.

Muhlis, sââdet mertebesinden ikinci rütbenin sahibidir, ilk rütbe ise, halis din sahibine aitti. Onlar, dünyada bilinmeseler bile, toplanma günü peygamberlerin kendilerine gıpta edecekleri kimselerdir.

Onlar, el-Mukaddim isminin mertebesinden yardım alan kimselerdir; buna karşın muhlisler, el-Muahhir isminin mertebesinden yardım alan kimselerdir.

***

el-Evvel, el-Âhir

el-Evvel, vâcipliği ve ihsan ile başlaması itibariyle el-Evvel/İlk; mağfiret ile işin kendisine döndüğü kimse olması itibariyle de el-Âhir'dir.

Buna göre Hak, her şeyin yaratıcısı olması itibariyle evveldir; bütün işin kendisine dönmesi itibariyle de âhirdir.

Bütün ilâhî isimler, evvellik ve âhirlik arasında zuhûr ederler.

Bu durum, Vücûd hükmünün mutlaklığı cihetindendir.

***

İkinci rütbeye gelince: Hak, el-Evvel olduğunda, insan el-Âhir olur, çünkü insan, vücûd mertebelerinin sonuncusunda bulunmaktadır.

Ayrıca insan, âlemlerin işinin kendisine dönmesi itibariyle de el-Âhir'dir, bu dönmenin nedeni, âlemlerin nizamının zuhûr etmesi ve insanın varlığıyla onların mamur olmasıdır; bu nedenle insanın âlemden ayrılıp, âhirete intikal etmesiyle dünya işleri bozulur ve iş âhiret diyarına intikal eder. Bunun nedeni, emrin maksadın bulunduğu yerde bulunmasıdır.

Bu nedenle, yokluk/adem kendisine ulaşmasın diye korumak maksadıyla Hak insanı ardından ihâta etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah artlarından kendilerini ihâta eder."[100]

Hakkın insanları artlarından ihâta etmesi, Haktan sadır olması itibariyle, onun evvel olması ve gayede bulunmasıdır: "Varış ancak Rabbinedir."

Şu halde Hak, kulun önü olduğu gibi, aynı zamanda ardıdır. Şâyet durum böyle olmamış olsaydı, hiç kuşkusuz ki, insanın nihaî varışı yokluğa olacak ve böylece yokluk kendisini kuşatacaktı.

***

Binaenaleyh Hak, daima, kul ile yokluk arasında bir engeldir. Vücûd devrî olduğu için, son başlangıcın aynı olmuştur. Kevn mertebelerinin varlıkları/a'yân, varlık mertebesinde seyahat edip dururlar; seyri sülûk sahibinin yüzü müşâhede menzillerinde daima el-Evvel'e, sırtı ise, el-Âhir ismine bakar.

Bu nedenle âhiret diyarında nûrdan yoksun kalan kimselere "Ardınıza dönünüz ve nûr arayınız"[101] denilecektir. Çünkü Hak artlarındadır ve Hak nûrdur. Binaenaleyh şâyet bu insanların artlarına –ki bu, dünyadır- dönmeleri mümkün olsaydı, bir nûr bulacaklardı, çünkü dünya hayatı, mârifet nûrlarının kazanılma yeridir. Fakat onlar ile dünya hayatı arasında engelleyici bir sur çekilmiştir.

Bu nedenle, sonunda el-Evvel'e dönmeleri gerekir.

***

ez-Zâhir, el-Bâtın

ez-Zâhir, kendisi için zuhûr edendir, bu nedenle o, daima zâhirdir.

El-Bâtın ise, yaratıklarından bâtın kalandır, bu nedenle de sürekli bâtındır. Binaenaleyh o, yeterli olmasıyla zâhir, inâyeti ile de bâtındır.

***

Bilinmelidir ki:

İnâyet ehlinin keşifte iki dereceleri vardır: Bunların birincisi, ikinciden daha üstündür.

Buna göre kâmil, Hak için Hak ile olur; böylece o, “önde gidendir/sabık.” Ârif ise, Hak için kendisiyle olur; bu nedenle o, “ortada olan/muktesit”, kulluk hakîkatlerini kendinde gerçekleştiren; fenâ, bekâ, mahv, ispat, gaybet, huzûr, fark, cem gibi bütün hallerle vasıflanan; tevekkül, züht, vera, muhabbet, mârifet, sabır, şükür, rızâ, teslim vb. gibi bütün makâmların tavırlarında halden hale giren kimsedir.

Ârifin böyle olmasının nedeni, ortanın hakîkatinin iki tarafın hallerinden de etkilenmeyi gerektirmesi itibariyle, nefsinin başkalaşmayı kabul edici olmasıdır. Ortada duran/muktesit, kemâl ve nakıslık arasında bir berzâhtır. O, gerçek mükelleftir; Hakkın kendisini Şari lisanıyla davet ettiği bütün makâmlara, inanç ve ilim yoluyla değil, zevk ederek ve hallenerek girer. Şekilci alimlerin geneli, bu durumları bilirler, fakat onların buralardan payları yoktur.

***

Böyle bir ârif, Hak kendisine ez-Zâhir isminden tecellî ettiğinde, bu tecellîye karşı sâbit duramaz, çünkü o kendiliğiyle, haklarını yerine getirmektedir. Hadis ise, kendisine zuhûr ederse, eserini siler. Şu halde, el-Kadim’i görmeye kim takat getirebilir ki? Hakkın zuhûru karşısında sadece Hakkın “görmesi ve işitmesi” olduğu kimse sâbit durabilir.

Kelim’in (: Musa) (as.) halini görmez misin ki?[102] Hak onun işitmesi olduğu vakit, Hakkın kelâmını işitmek için sâbit durabilmiştir, halbuki tecellî gerçekleşip de, Hak onun görmesi olmadığında bayılmıştı. Böylece görme, ne kendisi ve ne de dağ için gerçekleşmemiş, bu nedenle de (: Musa için) bayılma ve (: dağ için) parçalanma meydana gelmiştir.

Şâyet görme olayı gerçekleşmiş olsaydı, bunlar olmazdı, çünkü o vücûddur ve vücûd bütünüyle hayırdır; hayır ise, sadece hayır getirir ve Vücûd sadece vücûd verir.

***

Bu bağlamda kâmil ise, nefsiyle değil, Hak ile Hakka aittir. Bu nedenle kâmil, zâtına sirâyet etmiş ilâhî kuvvet ile bütün mertebelerde sebat sahibi, bütün müşâhede mahallerinde ve mazhârlarda müşâhede sahibidir. Hiçbir makâm ve hal yoktur ki, kâmil onunla zuhûr etmiş ve onda tasarrufta bulunmuş olmasın.

Binaenaleyh kâmil, hallerin ve makâmların maliğidir, çünkü Hak onun işitmesi, görmesi ve bütün kuvvetleri olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Biz onunla ve Ona aidiz.”

***

Muktesit, halinin gerektirdiği saf kulluk nedeniyle, kâmile tepki gösterir/inkâr, halbuki kâmil, Hakka mensup olmuş/hakkanî vücûduyla bütün makâmlara muttali olduğu için ona tepki göstermez.

Binaenaleyh kâmil, Hak ile Hakta ve Hak için tasarruf eder; ârif ise, halk ile halkta ve Hak için tasarrufta bulunur.

Harikulade olaylar, ârife aittir; bu nedenle muktesit, kerâmet sahibidir, hem halk ve hem de Hak katında bilinir, tuzak ve istidraca maruz kalır.

Kâmil ise, Hak katında bilinen, halk katında ise bilinmeyen bir menzil sahibidir; tuzak ve istidraca maruz kalmaz, çünkü o, Rabbinden bir “açık delil/beyyine”[103] üzerindedir.

“Rahmân Arş’ın üstünde istiva etti”[104] ifadesiyle veya Şari’nin buyurduğu “Aşağıya bir ip sarkıtsaydınız Allah’ın üzerine düşerdi” ifadesiyle ilâhî haberin gerçeği ortaya çıktığında, muktesit hayrete düşer; Hakkın kapısının önünde bekleyen kâmil ise, dikkat eder ve bilir ki: Yükselmek ve inmek nispetleri, Hakkın zâhirliğinde, Müteâl zât’ın mekânsızlığında, hüviyet alanının mutlaklık ve sınırlanmadan münezzeh oluşunda eşittir.

Yükselmek ve inmek, iki na’tttır, binaenaleyh, varlık dairesinin gayb hüviyeti cihetinden Hakkın zuhûrunda bir yükselme veya inme söz konusu değildir; dairede yükselen inenin aynıdır.

Varlık dairesi, sadece mevhum bir çizgi ile bölünmüştür ki, bu çizginin varlığı söz konusu değildir. Bu çizgi, sınırlamanın ta kendisidir. Hak, sınırlayanın işitmesi ve görmesi olduğunda, sınırlama ve çizgi ortadan kalkar, geriye sadece daire kalır.

Binaenaleyh o, kendisi için kendisiyle zâhir, başkasını ise izhâr edendir. Hakkın zuhûrunun kemâli ve tebarüz edişinin celâli nedeniyle, zuhûrunun şiddeti gizlenmesine sebep olmuştur.

Şu halde, nûrunun parlamasıyla perdeleneni ve zuhûrunun şiddetiyle akıl ve gözlerden gizleneni tenzîh ederim!

***

Hakkın el-Bâtın isminden bâtınlık sırrına gelince:

Bir şeyi görmek, onu bilmeyi gerektirir. Bu bilgi, görenin herhangi bir şey gördüğü bilgisidir ve gördüğü şeyi ilim olarak ihâta eder.

Ehl-i Hakka göre ise, Hakkın görülmesi zabt edilemez; zabt edilemeyen bir şey hakkında ise, görüldü veya bilindi denilemez.

Ayrıca, müşâhede tecellîlerinde de sûretler keşif sahibine göre çeşitlenir. Bununla beraber, gerçekte hepsinin hakîkati birdir. Binaenaleyh Hakkı sadece O’nu görmediğini bilen kimse görmüştür; sadece O’nu bilmediğini bilen kimse bilmiştir.

Bunun için Allah Teâlâ Kelim’e (: Musa (as.)) şöyle hitap etmiştir: “Sen beni göremeyeceksin.” Çünkü görmekten kasıt, görülen şeye dair ilmin meydana gelmesidir, böyle bir şey ise, mümkün için imkânsızdır.

Şâyet mümkün, her nefeste hallerinin değişmesinin sırlarını teftiş etmiş olsa idi, hiç kuşkusuz ki, Hakkın hallerinin aynı olduğunu öğrenirdi; ayrıca, bütün bunların aynı olmakla birlikte, Hakkın varlığı cihetinden hepsinin ardında bulunduğunu da öğrenirdi. Bu nedenle Musa (a.s.), “Sana tövbe ettim” dedi, yani: Daha önce talep ettiğim tarzda artık seni görmeyi istemiyorum, çünkü ben, daha önce bilmediğim şeyleri senden öğrenmiş bulunmaktayım.

***

Şu halde ilâhî perdeler, daima Hak ile yaratıkları arasında engel teşkil etmektedir. Şâyet bu perdeler ortadan kalkmış olsaydı, vechinin parıltıları gözün gördüğü bütün yaratıkları yakardı.

Şâyet, perdeler yaratılmamış iseler, bu durumda ne perde vardır ve ne de perdelenmek; şâyet bunlar yaratılmış iseler, nasıl olur da Hakkın vechinin parıltıları bunları yakmaz? Binaenaleyh, bunun doğrusu perdenin Hakkın yaratıklarından gizlediği bir sır olduğudur ki, bu gizleme ise, “perde” diye isimlendirilmiştir.

Bunlardan nûrânî olanlar, kendisiyle perdelendiği nazarî bilgilerdir; zulmânî perdeler ise, Hakkın kendileriyle gizlendiği tabiî ve şeklî şeylerdir.

Sözü edilen yakma ise, yıldızların ışıklarının güneşin şualarına derc edilmeleri gibi, aşağıdaki nûrun ulvî olana derc edilmesinden ibarettir.

Bu müşâhede mahallinde bazı insanlardan “şatah” zuhûr eder.

***

Eşya hadlerle korunduğu ve bir şey haddini aştığı vakit aksine döndüğü gibi, aynı şekilde Hakkın zuhûru akıl ve idrâklerin sınırını aştığı vakit genelden gizlenir ve bâtın kalır. Böylece iş, kendinde bulunduğu hal üzere onlara gözükmez.

Bu nedenle insanlar, aralarında görüş ayrılıklarına düşmüşler, keşif sahipleri ise, hikmet ehli olmayanın eline düşmesin diye, sırrı saklamışlardır. Çünkü perdeli insanların kalpleri, Hakka dair ilmin mahalli olmaları itibariyle, Hakkın defnedildiği yerlerdir. Onlarda hüküm, defin yerine aittir, yoksa defn edilene ait değildir. Bunun nedeni o insanların Hakkın hadlerine vakıf olmayışları, onun huzûrunu gözetmeyişleridir. Binaenaleyh, hevalarının hükümlerinin baskın olması nedeniyle, onlarda Hakka ait hiçbir hüküm bulunmaz.

Şu halde Hak, hüküm ve mânâ olarak onlarda daima bâtındır; herhangi bir şekilde zuhûr ederse, bilinmek için zuhûr etmiştir.

***

Âriflerin Hakkı bilmedeki tavırları şudur: Onlar, Hakkın bilinemez olduğunu bilirler/mârifet. Çünkü Hak bilinmiş olsaydı, bâtın olmazdı, halbuki Hak el-Bâtın'dır.

Bâtınlık, zuhûr Vücûda mahsus olduğu gibi, mümkünlere mahsustur.

Hakkın kendisini nitelediği bâtınlık, mümkün hakkındadır; buna göre mümkünler, Hakkın bâtını, halk ise zâhiridir. Çünkü Hakkın bâtınlığından kevn zuhûr etmiş, zuhûr ettiği şey ile perdelenmiş, bâtın olduğu şeyde ise zuhûr etmiştir.

Şu halde, son ilkin aynı olduğu gibi, zuhûr da bâtınlığın aynı olmuştur.

***

el-Vâli, el-Müteâlî

el-Vâli, hüküm veren demektir. O, hüküm verir, hükmünde adil olur ve ikrâm eder; böylece ihsanda bulunur, dilediğini ihsanıyla öne geçirir, dilediğini adaletiyle geri bırakır.

El-Müteâli, yeryüzünde büyüklenmek isteyenlere ve sahip olmadığı şeyi iddia edenlere karşı üstün olan demektir.

Buna göre, el-Aliyy ismine karşı el-Müteâli, el-Kebir'e karşı el-Mütekebbir gibidir.

***

Bilinmelidir ki:

Vâli, hüküm veren ve vâliliğe atanmış imamdır. Bu görevin sınırsız mertebeleri vardır.

Buna göre bunun en üstünü, imâmet-i kübra/büyük imamlık ve velâyet-i uzmâ'dır/büyük velîlik. Bu, her şeyin idaresinin/melekût elinde bulunduğu kimsenin rütbesidir.

Bunun en düşük mertebesi ise, kulun kendi organlarına ve melekelerine vâli olmasıdır. Bu iki derece arasında sınırsız dereceler bulunmaktadır. Buna göre her vâlinin mülkü, halinin gereğine göre, genişler veya daralır.

Vâlilik ve emirlikte başarılı sait kişi, nefesleriyle birlikte, (: beden) memleketinin hallerini murakabe edip, Hakkın kendisini idareci yaptığı şeyin kadrini bilen ve reayasının haklarını adalet ve ihsan ile yerine getirmek için gayret gösteren kimse demektir.

Şâyet lezzetlerden faydalanmak ve arzulara ulaşmak kendisini meşgul ederse, hiç kuşkusuz ki bu fiiliyle kendisini azletmiştir, Hak da onu vâlilik ve seyitlik mertebesinin hayrından mahrum bırakır, böylece başarısızlığa, hüsrana, azaba ve hiçbir fayda vermeyen pişmanlığa duçar eder.

***

Hiçbir insan yoktur ki, bir açıdan memlukluk, bir açıdan ise mâliklik yönüne sahip olmasın. Ayrıca "insanların bir kısmı diğerlerinden üstün kılınmıştır ki, birbirlerine hizmet etsinler."[105]

Mutlak ve kuşatıcı vilâyet, dereceleri yükselten Hakka aittir. Bu insan türündeki velâyet mertebelerinin en kâmili ise, ilâhî isimler arasında ahlaklanmak ve vasıflanmakla vâli olandır; bu ahlaklanmak ve vasıflanmak, hükümlerini ve eserlerinin varlığını müşâhede ederken had ve edepleri korumakla Hak ehlinin yoluna göre yapılmalıdır; bu ise, nefsi tezkiye, kalbi arındırma ve de işlerini yaparken, neticelerini ortaya çıkartırken ve kemâllerini izhâr ederken ruhu süslemeyle gerçekleşir.

Vâli'nin işi, hadleri uygularken bir cezalandırma ve ibret olduğu için, görünüşte bela ve kötülük sûretinde gözükse bile, her zaman hayırlıdır. Çünkü haddin uygulanması da, bir temizleme olması cihetinden hayırdır. Bu nedenle Hz. Peygamber, her zaman şöyle söylerdi: "Hayır senin elindedir, kötülük ise sana ulaşamaz."

***

Yükseklik, tekebbür, böbürlenme ve övünme bu mertebenin gereklerinden, bu özellikler ise, tedavisi imkânsız hastalıklar oldukları için, Hak bu hastalıklara şifalı bir ilaç indirmiştir; bu ilaç, Hakkın Kabe'ye secde etmeyi emretmesidir.

Binaenaleyh her kim bu ilacı özenle içmeye devam ederse, hastalığından kurtulur ve öğrenir ki: Vâliliğinin yuları, dilediğini yapan hikmet sahibi el-Vâli'nin elindedir.

***

el-Birr, el-Muhsin

Hak, muhtaç oldukları için yaratıklarına bahşettiği ihsanı, ikrâmı ve nimetleriyle el-Bir'dir.

***

Bilinmelidir ki:

El-Bir, iyiliğinin/birr ve ihsanının genelliği, rahmet ve minnetinin kapsayıcılığından mümkünleri yokluk karanlığından çıkartmış, onlara varlık kisvesini giydirmiş, kevn mertebelerinin varlıklarına/a'yân sirâyet etmiştir. Şâyet bu sıfat bütün varlık mertebelerine sirâyet etmemiş olsaydı, baba oğluna koşmazdı. Yaratıkların en merhametlisi, Rahmân'a en yakın olanıdır

Allah Teâlâ, iyiliğini ve rahmetini yaratıklarına karşı merhametli kullarına ulaştırır. Binaenaleyh onların yaratıklara merhamet etmesiyle de Allah onlara merhamet eder. Çünkü, onların amelleri kendilerine döner.

***

İhsan da, aynı şekilde Hak ile hâzır olmaktır. Bu da, Hz. Peygamber'in hadisine göre, iyiliğin/bir eseridir. Hz. Peygamber, bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "İhsan Allah'ı görürcesine ibâdet etmektir."

İşte bu, "huzûr"dur.

Çünkü kul, kendisinin Rabbini veya Rabbinin amel işlerken onu gördüğünü gönlünde düşünürse, müşâhede nûruyla basîreti açılır. Böylece amel eden, kendi hüviyetini değil Hakkın hüviyetini görür.

Kul ise, bu amelin ortaya çıktığı mahaldir. Buna göre ihsan, amellerin ruhudur. Amel, ancak huzûr ile hayat bulabilir. Sahibi kendilerine "huzûr" kisvesini giydirdiği vakit ameller süreklilik özelliği kazanırlar, bunun neticesinde de sahipleri adına sürekli bağışlanma talep ederler. Amel bir günah olsa bile, her günahkar mümin, işlediği şeyin günah olduğunu bildiği

için kendinde günahın ezikliğini duyar. İlmî “huzûr”dan daha şerefli bir huzûr olabilir mi?

Bu ilmî ruhun da, günahı iyiliğe çevirmesi gerekir.

Kul amelinde huzûr ruhunu bulundurmazsa, bu durumda da Hak böyle yaptığı ibâdetini zayi etmez, çünkü o da yaratıklarından birisidir: Hakkın bu ibadete de ilâhî bir ruh üfleyip, onun da Hakkı tespih etmesi gerekir.

Üfleme kuldan olursa, amel onun hamdini tespih eder. Böylece iki amel farklılaşır.

***

Bilinmelidir ki:

İhsan huzûrunun sûreti, mertebelere/mevtın, itikatlara ve mertebelerden kaynaklanan hallerin değişmesine göre farklılaşır. Buna göre her kulun bir hali vardır, her halin de bir mertebesi vardır. Kul, kendi haline göre, inancında bulduğu şeyi Hak için dile getirir; bu hale göre de, Hak itikadının sûretinde o kula tecellî eder.

Hak, odur ve bunun ötesindedir. Böylece Hak, bazen bilinmez/inkâr ve bazen bilinir.

Bilmeme perdesinden sadece kâmil ihsan sahibi kurtulabilir; onun müşâhedesi bütün müşâhede mertebelerine yayılmış, o, mazhâr ve mevtınlerde sürekli “huzûr” elde etmiştir.

***

et-Tevvâb

et-Tevvâb, iyiliğiyle kuluna dönen demektir.

et-Tevvâb, duayı vermekle, özür dilemeyi bağışlamakla, tövbeyi ise mağfiretle kabul edendir.

***

Bilinmelidir ki:

Hakkın kullarına rahmetinin umûmîliğinin bir yönü, kullarının günahlarını değil, tövbe ve itaatlerini kabul etmesidir. Şöyle ki: Kabul edilen şey görülen şeydir ve Hak kullarından sadece kendi katında güzel, kabul edilir, sevimli olan şeyleri görür. Bu nedenle kabul edilen iyi ameller, Hakkın divanında; buna karşın günahlar ise, meleklerin divanında bulunurlar.

Çünkü Hak, temizdir ve sadece temiz şeyleri kabul edebilir. Ayrıca, her kulun iyi ahlaklardan birisine sahip olması gerekir. Bu da, kabul edilen temiz iştir ve meleklerin divanında hesabı görüldükten sonra bu güzel ahlak, Allah katında o kula şefaatçi olacaktır. Buna göre melek kulun hesap işini bitirdiği vakit, işini Allah'a yükseltir; kul Hakka dönüşünde bir şefaatçi bulur, bu şefaatçi, kulun sahip olduğu güzel ahlaktır.

Çünkü, bu güzel ahlak sayesinde kul, kendi nefsinde daimî bir nimet sahibidir; bununla beraber başka bir kulda bu ahlaktan başka bir güzel ahlak ortaya çıkabilir. Çünkü et-Tevvâb, el-Kerîm'in kapı bekçisidir; el-Kerîm ise, kötülüğe iyilikle karşılık verir.

Allah'ın fazlı, hiç kimsenin sınırlayamayacağı kadar geniştir ve ilâhî fazıl, sadece günahkarlar ve masiyet sahiplerinde büyür. Çünkü ihsan sahipleri bu bahiste söz konusu olmaz.

***

el-Muntakim

el-Muntakim, kendisine karşı geleni “temizlemek” için ondan intikam alan demektir.

el-Muntakim’in kendisine isyan edeni temizlemek için ondan intikam alması, dünyada hadleri, cezalandırmayı ve elemleri uygulamakla gerçekleşir.

Âhirette ise, dilediği gibi intikam alır.

***

Bilinmelidir ki:

Hak ile âlem arasındaki nispetler er-Rahmân isminden olunca –ki bizzât rahmet, her şeyi kuşatmış ve var etmiştir-, intikam da rahmetin kuşattığı şeylerden birisidir. Böylelikle intikam alan da, Rahmân’ın bir parçası olur ve intikam sahibi, bir yönden rahmetten hali kalamaz.

Çünkü herhangi bir mümkün öfkelenip, intikam aldığında, bu intikam ile kendi nefsine merhamet etmiş, böylece öfkenin eleminden hissetmiş olduğu sıkıntıya karşı kendisi için “şifa” meydana gelmiştir.

Binaenaleyh her intikamcı, bir açıdan merhamet edilen, başka bir açıdan ise merhamet edendir. Aynı şekilde ilâhî isimler de, mümkün için mütekâbildirler, buna göre, fazıl ve ihsan isimleri kuvvet ve sayı olarak intikam ve alet isimlerinden daha üstündür.

İsimlerdeki mütekâbiliyet, her şeyi kuşatan rahmet alanındadır.

Buna göre Hakkın rahmeti, cezalandırması pek şiddetli olmakla beraber, intikamından farklı olarak genel ve mutlaktır. Çünkü Allah Teâlâ, intikamıyla beraber bir rahmet bulunmaksızın kulundan intikam almaz. İntikamın varlığı bile, bir rahmettir, bu varlık sayesinde Hak onu yokluktan varlığa çıkartmıştır. Nitekim bir yaratık da kölesinden intikam aldığı vakit,

bu intikam, kölenin üzerinde onun efendiliğini sürdürdüğü için merhametten hali değildir.

Halbuki, kendisi ile intikam sahibi arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı yabancıdan intikam almak böyle değildir. İnsan bu özellikteki birisinden intikam almış olsa, bu intikam merhamet ile karışık olmaz.

Bu nedenle Ebu Yezid el-Bestâmî, hafızın “Hiç kuşkusuz ki Rabbinin tutuşu pek şiddetlidir”[106] âyetini okuduğunu işitince, şöyle demiştir: Benim tutuşum Hakkın tutuşundan daha güçlüdür. Gerçi bu tutuş Hak tarafından yaratılmıştır, fakat Hak bu mahalde onu yarattığında mahal ona tesir etmiş ve mahal sûretiyle zuhûr etmiştir.

Yabancı yaratığın mahalli ise, kalbinde merhamet bulunurken hiç kimseden intikam talep etmez.

***

el-Afuvv

El-Afuvv, nefislerden zillet karanlıklarını rahmetiyle; kalplerden ise, gaflet paslarını kerametiyle izale eden demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükmü, az ya da çok ve iki zıddı hükümde birleştirmede, her şeye sirâyet etmiştir. Az veya çoğu hükümde birleştirmenin örneği, sakalları kısaltma hakkında rivâyet edilen bir haberde bulunmaktadır. Sakal, uzatılır, bıyıklar ise kısaltılır. Çünkü bıyıklar bulunduğu hal üzere bırakıldığında, çoğalırlar. Ayrıca konuyla ilgili rivayette, süslenmenin gerçekleşeceği ölçüde, bıyıklardan biraz alınmasını kast etmiş de olabilir. Hz. Peygamber'in de sakalının genişliğinden değil, uzunluğundan aldığı rivâyet edilmiştir.

Bunun az veya çoğu kuşatıcı olması ve az ile çoğu ihatada birleştirmesine gelince: Bu ismin hükmü, sadece ulvî himmetlerin sahiplerine sirâyet eder. Çünkü Allah (cc.), şu âyet-i kerîmesiyle kötülük yapan kişiyi kendisine yapıldığı ölçüde cezalandırmayı mubah kılmıştır: "Günahın karşılığı kendisi gibi bir günahtır."[107] Buna göre günah işleyen kimse, cezalandırılır. Ceza olarak verilen kötülük de, kısasta olduğu gibi, cezalandırılan kimseye bir kötülük yapılması cihetinden nas ile yapılan kötülüğün misli olmalıdır.

***

Ârif ise, himmetinin yüksekliği nedeniyle Hakkın "kötülük" diye isimlendirdiği bir şey ile vasıflanan bir mahal olmaktan uzak durur, böylece cezaya karşı yapılan kötülüğe karşı misliyle affı tercih eder. Çünkü kötülüğün varlığı gitmiş ve yok olmuştur. Her ne kadar kötülüğün bir eseri geri kalmış olsa bile, ne bu kötülük ve ne de geride kalan eseri herhangi bir cezayı kabul etmezler.

Buna örnek olarak, kötülük yapan kişinin eylemiyle meydana gelen yarayı verebiliriz. Bu durumda yaralanan kimse yaralayandan intikam alırsa,

yaralayan kimse yaralanmış olur ve birincinin yarası iyileşmiş olmaz. Şâyet kötülük veya eseri, bir ceza kabul etmiş olsalardı bile, bunlar artık faillerinden uzaklaşmışlardır.

Şu halde kötülük, kötülük yapanın fiilidir ve işlendiği esnada ortadan kalkmış, geride ise sadece kötülüğü yapan kalmıştır. Bu nedenle şeriat, kötülüğü yapan kişiyi kötülüğün yerine koymuş, cezayı kendisine izâfe etmiştir.

Şâyet insanlar affetmede neyin bulunduğunu bilmiş olsalardı, hiç kimse kendisine kötülük yapanı cezalandırmazdı. Fakat insanların gözlerindeki perdeler, bunu engeller ve kötülük yapanı cezalandırıp, gayesini gerçekleşmek ve hemen tatmin olmakla sakinleşir.

***

Cinâyetlerin en büyüğü, nispet edilen kötülükten uzak olduğunu bildiği halde, bir mümine iftira etmek ve ona kendisiyle ilgili olmayan bir şeyi nispet etmektir. Binaenaleyh, böyle bir iftiraya maruz kalan insanın iftiracıyı affetmesi güzel ahlakın kemâlindendir. İftiraya uğrayan kişi, iftiracıyla tartışmadan ve kendisi adına ondan intikam almayı tercih etmeden sırrını iftiracıdan gizler.

Böyle bir davranışın Allah katında hak ettiği ödül, -“O’nun ücreti Allah’a aittir”- mahiyeti idrâk edilebilecek derecede değildir.

Âyet-i kerîmedeki “Onun ücreti Allah’a aittir”[108] ifadesinde, düşünen kimseler için bir işâret vardır.

***

Hakkın özelliği pek çok şeyi affedip, sadece az şeyi cezalandırmak olduğuna göre, az şeyin de çoğun yanında silinip, ortadan kalkması gerekir. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey kendilerine haksızlık yapan kullarım, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz.”

Burada belirli bir sınıf zikredilmemiş, “haksızlık yapanlar” denilmiştir, bu ifade, herkesin nihaî varış yerinin rahmet olduğunu belirtmektedir.

***

er-Raûf

er-Raûf, re’fet kelimesinden türetilmiştir ki, re’fet, bir çeşit şefkat demektir.

er-Raûf, tövbeyle günahkarlara, korumakla kendisine yaklaşanlara şefkatlidir. Kalplerden ortaya çıkan re’fet, cezbeye benzer.

***

Cezbe, re’fet ve rifa’, bir gediği kapatıp, ıslah etmek demektir. Buna göre Hakkın re’feti, kullarına rahmetini bahşetmesidir. Bu rahmet, baştaki ve sondaki rahmettir, nitekim Fatiha Sûresinde şu âyet ile Hak buna işâret etmiştir: “Rahmân ve Rahîm Allah’ın adı ile:” Bu, her şeyden önce gelen yaratma rahmetine işâret eder. “Âlemlerin Rabbıdır, Rahmân ve rahîmdir” âyeti ise, nihaî rahmete işâret eder.

Böylelikle içlerinde mütekâbil isimlerin hükümlerinin de bulunduğu âlemin bütün işleri, iki rahmetin ihâtası arasında bulunmaktadır. Binaenaleyh, isimler hükümlerini ve mazhârlardaki saltanatlarını bitirdiklerinde, iş kuşatıcı rahmete varır.

***

Bu ismin hükmü de seçkinlerde geçerlidir. Bu nedenle Hak, peygamberini “müminlere karşı raûf”[109] diye nitelemiştir. Burada peygamberin kendilerine karşı “raûf” olduğu insanları “imân” ile sınırlaması, bu rahmetin müminlere mahsus bir rahmet olduğunu gösterir.

***

el-Muksit

el-Muksit, âdil demektir. O, hükmünde haksızlık bulunmayan ve velîlerinin hiçbir korkularının olmadığı kimsedir.

***

Bilinmelidir ki:

Hak (cc.), bu isimden her şeye yaratılışını vermiştir. Böylece ulvîliği yüce olana, süflîliği süflîye ve hepsini kendinde toplayana da birleştirme özelliğini vermiştir. Buna göre temiz olan, kendi özelliğiyle ve istidadıyla sürekli olarak ulvîleşir ve Haktan sadece ulvîlik talep eder. Ulvîliğin ise, Haktan gayri, herhangi bir nihâyeti yoktur. Çirkin ise, maksadını Haktan sadece bu cihetten talep eder, nihâyette işi Hakka varır.

Ârif kendi maksadını, bütün cihetleri ihâta ederken talep eder, çünkü o her şeyi ihâta etmektedir. Cihetler de sadece ârifin varlığıyla zuhûr ederler; böylelikle ârif, bütün sûretlerde zuhûr etme özelliğine sahiptir.

En kâmil olan ise, herhangi bir cihetin mahkumu olmayan kimse demektir; bu kâmilin altında ise, sadece ulvîlik cihetinin kendisinde hüküm sahibi olduğu kimse bulunmaktadır. Hevasına tabi olan ise, daha aşağıda bulunur.

el-Muksit ise, adalet ve ölçüsüyle, bütün bu insanlara her birisinin haline ve inancına göre ve bulundukları mertebelerde tecellî eder.

Bütün işler O’na dönecektir.

***

el-Câmi

el-Câmi’, varlığıyla bütün mevcutları kendinde toplayan demektir. O, âriflerin himmetlerini de kendilerine keşfettirdiği faziletleri üzerinde toplar.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin sürekli toplama özelliği vardır; sahip olduğu yegane hüküm de toplamadır.

Bu ismin hükmünün tezâhürü olarak, bütün var olanların mertebelerinin fertleri, Hakkın hamdini tespih üzere toplanmışlardır. Şâyet toplanmanın/cem’ otoritesi olmasaydı, isim ve sıfatların hükümlerinin çokluğu zuhûr etmezdi. “Üç kişilik bir gurup yoktur ki, dördüncüsü o olmasın, beş kişi yoktur ki altıncısı o olmasın, ya da daha az veya fazla.”[110]

Daha az, bir ve ikidir; fazla ise, sonsuza varıncaya kadar olan şeylerdir. Hak, beraberlik hükmüyle onların hepsiyle beraberdir.

Şu halde “câmi”, çokluğun birliğinin ismidir. Şu halde, birde de bir “cem”in, “cem”de de bir birliğin bulunması gerekir. Cem’, kevn mertebelerini ihâta ettiği için, vücûdun kendisidir. Kevn, başkasının gözünde tefrika halinde zuhûr etmiş olsa bile, cem’in ta kendisidir.

Burada delîl, beraberlik ve hüviyetin sirâyet etmesi hükmüyle, medlulün aynıdır. Şu halde, her talep sahibinin matlubu, talebinin aynıdır. Çünkü kavmin/sufiler talebi, sadece gerçekleşen şeye yöneliktir.

***

el-Ğani, el-Muğnî

el-Ğani, zenginliğiyle âlemden müstağni demektir; çünkü o, itaat edenlerin itaatine muhtaç değildir.

El-Muğni ise, kafi demektir; o, dilediği kimseyi ihsanıyla zenginleştirir.

***

Bilinmelidir ki:

“Gına/zenginlik” iki türlüdür: Birincisi Hakkın zenginliği, ikincisi ise, halkın zenginliği.

Halk mertebesinde zenginliğin ilk derecesi, kanaat ve elde olanla yetinmektir. Zenginlik, perdeli insanların vehmettikleri gibi, daha fazlasını talep etmekle birlikte mal fazlalığı demek değildir, çünkü böyle bir kişi, yoksulluğun mahkumudur.

Nice hırslı insan vardır ki, elinde kendisine ve evlatlarına ömür boyu yetecek mal vardır, fakat o, daha fazla mal elde etmek uğruna hırs ve tamahla kendisini helak eder. Bunun nedeni, insanın imkân mertebesinin gerektirdiği tarzda, bizzât “fakîr” yaratılmış olmasıdır. Bu nedenle birisi şöyle demiştir: “İnsanın hiçbir zaman Allah katında yüzü aydın olamaz. Çünkü muhtaçlık zilletin ta kendisidir ve zelîlin hiçbir zaman yüzü aydın olmaz.”

***

Bu hayvan-insanın hükmüdür. İnsan türünün kâmili ise, iki aydınlığa sahiptir: Bunlardan birisi, Hakka muhtaçlığı, ikincisi ise, kevne karşı zenginliğidir. Buna göre kâmil Hakka muhtaçtır ve onun sayesinde zengindir; kâmil, sadece bu zenginliğe ulaşmakla iftihar eder.

Buna göre ârifin iftiharı, muhtaçlığının aynıdır, çünkü o, ilâhî hüviyetin âlemin mertebelerinin varlıklarına sirâyet edişini gördüğü için, en yüksek makâma sahip olmuştur.

Şu halde her fakirin fakirliği el-Hamîd ve el-Ğani'ye yönelmez; hiçbir muhtacın ihtiyacı eş-Şehîd ve el-Basîr'in görüşünün ihâtasının dışında kalmaz. Binaenaleyh Hak ile zengin olan ârif, zenginlerin zenginidir. Bununla beraber o, fakirlikle karşı karşıya kalan kimselere yardım etmek ister ve bundan mahzun olur. Çünkü bu da, Allah'ın hadlerini bilmelerinin gücüyle, kâmillerin bir edebidir.

Kâmil, "mârifetinin nûrunu verasının nûrunun söndürmediği" kimsedir.

***

Hakkın mukaddes zâtı ve gerçek mutlaklığının sürekliliği cihetinden âlemlerden müstağni olması ise, sadece onlarla zuhûr eder, çünkü Hakkın zengin olması, onlardan müstağni olması demektir.

Şâyet burada âlemler bulunmasa idi, bu durumda kimden müstağni kalınacaktı? Şu halde, müstağniliğin Hak için bir sıfat/na't olarak sâbit olabilmesi için âleme gerek vardır.

***

el-Mu’tî

el-Mu’tî, her şeye yaratılışını veren ve sonra da onlara yol gösteren demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Tahkik ehlinin kullanımına göre ilâhî ikrâm, iki türlüdür: Bunlardan birincisi, imtinân, diğeri ise vâcip ikrâmlardır. Buna göre, imtinân ikrâmı, varlığı yaratmadır. Çünkü Hak, cömertliğinin kemâli ve rahmetinin umûmîliğiyle, âlemin varlıklarına/a’yân cömertliğinin gereğini ikrâm etmiş, onlara varlık kisvesini giydirmiştir.

Vâciplik ikrâmı ise, belirli bir guruba tahsis edilmiştir; bu gurup “ben o rahmeti takva sahiplerine ve zekatı verenlere yazacağım” âyetiyle işâret edilen kimselerdir.

Sonra, imtinân ikrâmı umûmîleşir; bu rahmet, mertebe ehline, derece ve dereke mizaçlarına layık tarzda nimetlendirme ile her şeyi kuşatan rahmettir.

Buna göre, her diyarın ehlinin ilâhî ikrâmdan bir nimeti vardır ki, bunu ehlinden başkası fark edemez. Bunun nedeni “şunlar ve bunlar Rabbinin rahmetinden uzak kalmasın” diyedir. “Rabbinin nimeti, bitecek değildir.”[111]Böylece ikrâm herkesi kapsamıştır; bununla beraber, aralarında meşrep ve zevk farklılıkları bulunmaktadır.

Kevnde hiçbir “ayn” yoktur ki, ikrâm kendisini ihâta etmiş olmasın; hatta o, ikrâmın ta kendisidir. Buna göre ikrâmlar, âlemin işlerini düzene koyarlar. Âlem ile de ikrâmların hükümleri ortaya çıkar.

Bu ikrâm hükümlerinin ilki yaratma/tekvin, sonu ise tamamlamadır; tekvinin ise hiçbir nihâyeti yoktur.

Dolayısıyla, tekvin devam ettiği el-Mu’tî isminin hükümleri sürece devam ederler.

***

el-Mâni’

el-Mâni’, adaletin kendisini men ettiği ve ikrâmı ihsan olan kimse demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükmü, imkân mertebesinde bulunur. Çünkü men’, istidat ve özelliğinin gerektirmediği şeyi kabul etmediği için mümkünün aynıdır. İlâhî mevhibe kapıları, açıktır ve cömert olanın feyzi süreklidir.

Buna göre nimetlenen kimse, sadece kendi kâbiliyeti ve özelliğiyle elde ettiği nimetle nimetlenmiş; elem duyan ise, sadece kendi nefsini kınamalıdır. Bununla beraber Hak “Men ettiği şeyi ise artık gönderecek kimse yoktur”[112] âyetinde olduğu gibi kendisini “imsak/men” ile nitelemiştir. Bu da, hüküm cihetinden ikrâmın ta kendisidir. Binaenaleyh ikrâm sûretinde nice bela bulunduğu gibi, men sûretinde tezâhür etmiş nice nimet ve koruma da vardır.

Çünkü Hak herhangi bir şeyi men ederse, bu sadece kulun muhtaçlığını izhâr etmesi içindir; bu ise, inâyet kapılarının anahtarıdır. Şu halde, men etmekle bu anahtarı kula vermiştir. Binaenaleyh, men etmesi bile ikrâm olan birisi, nasıl olur da “men” ile nitelenebilir ki?

Buna göre, el-Mani’ ismi, başkasını vermekle “men” hükmünü gerektirir. Buna örnek olarak beyaz bir mahaldeki beyazlığın varlığını verebiliriz. Hiç kuşkusuz ki bu varlık, ilâhî ikrâmdandır ve beyaz ikrâmının kendisi, kendisine zıt renkleri o mahalde bulunmaktan men eder. Binaenaleyh beyazın varlığı, vermede men’ eden, men ederken verendir.

***

ed-Dârr

ed-Darr, maksada uymayan şey ile zarar veren demektir. O, dilediği kimselere onları başarısız kılmakla zarar verir, dilediği kimseleri mahrumiyetle imtihan eder.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin sırlarının bir inceliği vardır, bunun nedeni bu ismin hükmünün iki mertebeyi içermesi ve kul ile Hak arasındaki ortaklığıdır. Bu ortaklığın Hak ile kul arasında olmasının nedeni, diğer yaratıkların aksine, insanın niza edici olmasıdır. Bu nedenle Rablık iddiası, sadece insan türünden ortaya çıkmıştır.

Bu ismin ilk zararı, bu tartışmacı türün kendi nefsinde bulduğu Rablık iddiası ve faillik rütbesidir. Şâyet fiili, kendisine izâfe etmekle ondan nefy ederse, bu durumda kendisini yokluğa ilhak etmekle kula zarar vermiş olur; şâyet fiili kendisi için ispat ederse, yine kendisine zarar vermiş olur.

Bu, nispet hükümlerinin umûmîliğinden kaynaklanır. Çünkü nispetler, kadimlik ve hadislik ile Rab ile merbub arasındaki hükmü ayırt ederler. Bu nedenle Hak (cc.), "Âhiret/sonuncusu ise senin için dünyadan daha hayırlıdır"[113] buyurmuştur. Çünkü ilki, Amâ' mertebesidir; Amâ', Allah'ın var olduğu ve kendisiyle birlikte başka bir şeyin olmadığı mertebedir; "âhiret" diye ifade edilen mertebe ise, vücûd alanında kulun var oluşunun/kevn zuhûr etmesidir. Vücûd ise, insan için yokluktan daha hayırlıdır ve dolayısıyla âhiret onun adına daha hayırlıdır.

Hakkın bu tartışmacıyı izhâr etmesinin nedeni, sadece gizli hazinenin/kenz-i mahfi zuhûr etmesidir. Bu ise, Hakkın bütün isim ve sıfatlarıyla kulun kâbiliyet aynasında zuhûr etmesidir ki, bu da faydanın ta kendisidir.

Şu halde Hak, fayda verirken ed-Dârr'dır.

***

en-Nâfi’

en-Nâfi’, gayeye uygun şey ile fayda verendir. O, dilediği kimseye dilediği şey ile ihsanından fayda vericidir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükmünün zuhûru, bazen sadece maksada uygun olmayan şeyin izale edilmesiyle gerçekleşebilir; bazen ise, talep sahibinin gayesine ulaşmasıyla gerçekleşir; bazen ise her ikisiyle birlikte olabilir.

Bu ismin hükmünün eserlerinin büyük kısmı, tabi olanlarda zuhûr eder; bu, ilâhî ikrâmı peygamberlerin elinden kabul etmektir. Çünkü ikrâm, ya peygamberlerin vasıtasıyla gelir veya doğrudan olur. Buna göre bu türde olan birinci ikrâm sahih bir mizâna muhtaç olan bir tehlike üzerinde bulunur, bu da, Hakkın peygamberlerin lisanı üzere ortaya koyduğu şeriattır.

Hakkın, herkesin farkında olmadığı, kulları hakkında bir takım hileleri vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Onlara bir tuzak kurduk, halbuki onlar bunun farkında değillerdi. Allah’ın tuzağından sadece hüsrana uğramış bir gurup emin olabilir.”[114]

Peygamberlerin “hile” özellikleri yoktur, çünkü onlar, açıklayıcı ve sââdet yoluna yönlendirici olarak gönderilmişlerdir. Şu halde, rütbeleri sınırlı olmakla birlikte mutlak anlamda kabul peygamberlere; mutlaklığıyla birlikte sınırlı kabul ise Hakka aittir.

Böylece mutlaklık ve sınırlılık, iki tarafta umûmî olmuştur.

Peygamberlerden almak, kula en faydalı ve en çok sââdet meydana getiren şeydir. Binaenaleyh peygamberler, bu ismin mazhârlarıdır.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükmünün konusu, sadece madûm olabilir, çünkü fayda, sadece gayenin meydana gelmesinden ibarettir.

Gayenin konusu ise, bazen sevilmeyen bir şeyin ortadan kaldırdığı bir durum olabilir; buna göre bu durumda gayenin konusu, o şeyi yokluğa katmak için sevilmeyen şeyi yok etmek olur.

Bazen de gaye, istenilen bir şeyin gerçekleşmesiyle ilgili olabilir. Bu durumda gaye, kendisini varlığa katmak için –ki bu o şeyin gerçekleşmesi demektir- o şeyin meydana gelmesiyle ilgili olur. Çünkü bu durumda irâde edilen şey, madûmdur ve adem ise şerdir; şer, zararın ta kendisidir.

***

en-Nûr

en-Nûr, kendisiyle zâhir, başkasını ise izhâr edendir.

En-Nûr, velîlerinin kalplerini mârifet ile aydınlatan; yeryüzünü ise, içinde bulunan velîlerinin nûruyla aydınlatandır.

***

Bilinmelidir ki:

Nurların pek çok derecesi vardır: Bir kısmı, katında/inde idrâkin gerçekleştiği kısımdır; bir kısmı, idrâkin kendisiyle gerçekleştiği kısımdır; bir kısmı kendisiyle idrâk edilen kısımdır; bir kısmı, parlaklığından dolayı idrâk edilemeyen kısımdır. Buna örnek olarak güneşi verebiliriz.

Nûr ışık kısımlarının en düşüğü olan mahsus ışıklardan olduğunda bile, idrâki engeller ve ona mani olur. Düşük dereceli ışık böyle ise, bu durumda, en büyük, mutlaklık ve sınırlanmaktan bile münezzeh olan mutlak nûrun büyüklüğü hakkında ne denilebilir ki?

Şâyet Mutlak Nûr, büyüklük ve celâl perdesiyle perdelenmiş olmasaydı, vechinin parıltıları kendisini idrâk eden her şeyi yakardı.

***

Rivayette zikredilen perdelerin sadece birisi nûr perdesi, geri kalanları ise zulmânî perdelerdir. Bu nedenle Hak, bunların belirtildiği yerde, nûru tekil zikretmiş, karanlıkları ise çoğul zikretmiştir. Böylece, zâtının mutlak birliğine, imkân hakîkatlerinin çokluğuna işâret etmiştir.

Perdelerin en büyüğü ve en azâmetlisi, nûr perdesidir ve Hak (cc.) da nûr'dur. Hak, nûrda ve nûr ile perdelenmiştir. Böylece Hak, kendisi için perdelenmiştir. Nûr, kuluna karşı perdenin ta kendisidir.

Nur, kendiliğiyle zuhûr eden ve başkasının da kendi vasıtasıyla zuhûr ettiği şey olup, kul için kendi varlığından daha açık bir şey olmayınca, bu

durumda kişinin varlığı nûrunun ta kendisi olmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Biz ona bir nûr verdik, onunla insanlar içinde yürür.”[115]

Halbuki insan sadece ayaklarıyla yürür ve ayak vücûdun bir parçasıdır. Vücûd da, vücûd nûrunun cömert olanın semasından yayılışı cihetinden hüviyetin aynıdır.

Şu halde kul, sadece kendi Rabbiyle yürümüştür.

***

Hak, nûruyla hadislik karanlığını izale edendir. Mümkünlerin ayn’ı/hakîkat ise, daima sâbitlik karanlığında bulunur; kendiliğinden sahip olduğu bir varlığı yoktur. Onlardan varlıkta zuhûr eden şey, Hakkın vücûd aynasında kâbiliyetinin hükmüne göre zuhûr eder. Buna göre mümkünlerden hükmü varlık aynasında zuhûr eden şey, nûr ile perdelenmeyi öğrenir ve ona katılır; sübût şeyliğinde kalan ise, hükmünün zuhûrunu öğreninceye kadar bu perdelenmeyi bilemez.

Bu bilme ise, mahsus nûrların derecelerinin farklılığına göre farklılaşır ki, mahsus nûrlara örnek olarak, güneş, ay, kandil, yıldızın ışığını verebiliriz; ya da makul nûrların derecelerine göre farklılaşır. Bunlara örnek olarak da, gözün, aklın ilmin ve keşfin nûrunu verebiliriz.

Bütün bunların anahtarı ise, iki nûrdur: Bunlar, akıl ve şeriat nûrudur.

***

el-Hâdî

el-Hâdî, hidâyet kelimesinden türetilmiştir. O, kalpleri mârifetine; nefisleri itaatine; sevdiklerini kendisine; alimleri ise, işin gerçeğini müşâhedeye ulaştırandır.

***

Bilinmelidir ki:

Hidâyet, ya tevfikîdir; bu, sââdet meydana getiren hidâyettir ve bunu nebi ve seçkin velîler ifa ederler. Ya da, açıklayıcıdır; bu da, indirilen şeriattır. Bu hidâyet, genel hakkında ilmi, seçkinlerde ise sââdeti meydana getirir.

Buna göre tevfikî hidâyet, seçmedir/ıstıfa; açıklayıcı olan ise, denemedir.

***

Bu ismin hükümlerinin özelliklerinden birisi, tevfik ve beyândır. Buna öre tevfik, peygamberlerin rehberliğini benimsemek ve ona bağlanmaktır; açıklamak ise, Hakkın gönderdiği şeyi nazarî aklın hükmüyle veya düşüncenin tevilinden hareket ederek zanla değil keşfe dayanarak şerh etmektir.

Beyan, ihtimalin bulaşmadığı şeydir ve hakîkati de sadece keşif ile veya nas ile ortaya çıkar, çünkü Hakkın açıklamasından daha açık bir beyan olamaz. Buna göre şeriat hakkında kendi aklının düşüncesiyle hüküm verip, nassın zâhirinin delâlet ettiği şeyi reddedip, onu kendi gayesiyle uygun bir anlama yorumlayan kimse, Hakkın kendisinden ilim bereketini çekip aldığı ve hüsranı katmerleşen kimsedir.

Böyle bir insanın “Sözü dinleyip, en güzeline uyanlar”[116] diye belirtilen kimseler arasında yeri yoktur.

Kelâm, varlık açısından bütünüyle güzeldir; en güzeli ise, maksada uygun olandır. Bunu ise, sadece üstün akıl sahipleri/ulû’l-elbab elde edebilir.

Onlar, zâhir ehlinin aksine, hakîkat çöllerinde dolaşırlar, lafız sedeflerinden kıymetli incileri çıkartmaya çalışırlar.

Zâhir ehli ise, sadece perdeye ve perdelenene bakar, böylece akılları bu konuda sınırlanıp kalır.

***

Takyit ehlinden bazıları ise, rüyeti kabul eder ve Hz. Peygamber'in "Rabbinizi dolunay halinde Hilal'i gördüğünüz gibi göreceksiniz" ifadesiyle belirttiği hususu dile getirmişlerdir. Onlardan bazıları ise, böyle bir şeyi reddetmekle haklıdırlar; onların delili, Hz. Peygamber, kendisine "Rabbini gördün mü?" diye sorduklarında "Nurani idi, nasıl görürüm" diye cevap verdiği hadistir. Böylelikle bir şeyi kabul eden ve reddeden iki ayrı kişi, akidelerinin sınırlılığı nedeniyle doğru söylemişlerdir.

Bu durum şuna benzer: Bir insan, Ahmet'in sûretini görür ve Ahmet'i gördüğüne hükmeder. Bu kişi bu hükmünde doğrudur.

Başka birisi ise, bu sûretin ardında sûretin kendisiyle bâki olduğu ve sûreti idare eden bir şey bulunduğunu bilir ve der ki: Ahmet, görünen bu sûretin aynısı değil, işte bu sûreti ayakta tutan şeydir. Bununla beraber, sûret ile perdelendiği için o şeyi de göremez ve onu görmediği hususunda da doğru söylemiştir.

Başka birisi ise, "Ahmet görünen bu sûret ve görünmeyen şeyin bir toplamıdır" der. Bu kişi de doğru söylemiştir.

Buna göre bir insan şunu ileri sürebilir: Hak zâhirdir; zâhir olanın görülmemesi söz konusu değildir, şu halde Hak görülür ve müşâhede edilir. Bu kişi doğru söylemiştir. Çünkü Hak, her şeyi ihâta etmiş ve her şeyi görmektedir.

Başka birisi de, Hak bâtındır ve bâtın ise, zuhûr etmez diye iddia ederse, o da doğru söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Gözler onu idrâk edemezler."[117] Binaenaleyh Hak bu açıdan müşâhede edilemez ve görülemez.

İlimde derinleşen ise, talim işini bizzât Hakkın üstlendiği kimsedir. Binaenaleyh onun payı, işi bulunduğu hal üzere müşâhede etmektir.

“Onlar ki Allah kendilerine hidâyet vermiştir; ve onlar, akıl sahipleridir.”[118]

***

el-Bedi’, el-Mübdi’

el-Bedi’, el-Mübdi’, önceki bir örneğe göre olmadan yaratan demektir. Yaratmada O’nun benzeri ve var etmede ortağı yoktur.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükümleri genellikle hayal mertebesinde zuhûr eder, çünkü bu kuvvetin özelliği, mânâları yaratmak/ibda ve onları, mânâ mahsus sûrete intikal etsin diye, lafız sûretlerine indirmektir. Bu kuvvetin bundan başka bir şeye gücü yoktur.

Şu halde yaratma/ibda, hayalî bir iştir, bununla beraber eseri kevnde zuhûr eder. Şu halde kevn, hayaldir. Çünkü insanlar uykudadır ve uyku bir hayaldir; uyuyan kişinin uykusu da hayal içinde hayaldir.

Bu açıdan birisi şöyle demiştir: Âlem Hakkın aynı değildir; o, sadece Hakkın vücûd aynasında zuhûr eden şeydir. Nitekim sûret aynaya bakan kimsenin bakışıyla aynada ortaya çıkar. Buna göre ne sûret bakan kişinin aynıdır ve ne de bakan kişi aynada zuhûr eden sûretten başka birisidir.

Aynı şey, âlemin varlığı ve Hak için söz konusudur. Buna göre a’yân/varlıklar, ya Hakkın tecellîlerinin eserlerinin tecellîgâhları ve mazhârları, Hak ise, kâbiliyet ve özelliklerine göre mazhârlarda zuhûr edendir; ya da Mutlak Vücûd, aynanın aynıdır. Bu durumda a’yân, vücûd aynasından varlıkta kendisine mukâbil olan şeyleri görür ve bulundukları hal üzere herhangi bir artma ve eksilme olmaksızın birbirlerine görünürler.

Binaenaleyh, nasıl bakılırsa bakılsın, âlem bir yaratmadan hali değildir. Buna göre varlıkta bulunan her şey önceki bir örnek olmadan yaratılmış/ibda’ şeylerdir, bununla beraber, âlemdeki şeyler, beyaz, siyah, hareket ve sükun gibi benzer şeylerdir.

***

Bilinmelidir ki:

Bütün hareketlilerde hareket, “hareket” diye isimlendirilir, böylece tahayyül sahibi zanneder ki, hareketler birbirlerine benzerdir, halbuki gerçek böyle değildir. Çünkü hareket ayn’ı açısından tek hakîkattir; bu hakîkatin hükmü de bütün hareketlilere sirâyet etmiştir. Binaenaleyh hareket kendiliğinde herhangi bir benzere sahip değildir.

Aynı şekilde, beyaz ve siyah da böyledir. Gerçek yaratma/ibda, Hak için her şeydeki “özel vecih”tir/vech-i has; bu şey sayesinde her şey, diğer şeylerden farklılaşır.

***

el-Bâkî

el-Bâkî, vücûd ve yaratmasıyla devamlı olandır. O’nun zâtı yok olmayı kabul etmez ve hadislik ve intikal hükümleri ona işlemez.

Binaenaleyh O (cc.), kendi bekâsıyla bâkidir; kul ise, Hakkın bâki kılmasıyla bâkidir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Sizin elinizde olan tükenir, Allah’ın katında olan ise tükenmez.”[119] Başka bir âyette ise, şöyle buyrulmuştur: “Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim katımızda olmasın.”

Buna göre kullar ve kulların sahip olduğu şeyler Allah katındadırlar. Çünkü kevn mertebelerinin varlıkları/a’yân, bütünüyle, Hakkın hazinelerinde korunmaktadırlar; onun hazineleri ise, Allah’ın katındadır. Allah katında olan şeyler bâkidir, şu halde onlar da, bir mertebeden diğerine intikal etseler bile bekâ özelliğine sahiptirler.

Kulların sahip olduğu şeyler surî olarak tükenseler bile, Hakkın katında kuldan bulunan şey tükenmez. “Hakkın katında olan şey daha hayırlı ve daha bâkidir.”[120]

Hakkın katında sadece kevn vardır; buna göre kevn, vücûd açısından hayır; mertebelerinin fertlerinin toplamından meydana geldiği ve de imkân mertebesinde ezelî olduğu için de bâkidir.

Varlığın kendisi hakkında hüküm ve emir Hakka ait olduğu için, kevn, Hakkın zâtının bekâsıyla bâkidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah ise daha hayırlı ve daha bâkidir.”[121] Binaenaleyh Allah, hayırlı ve bâki olandan daha hayırlı ve daha bâkidir.

***

Bilinmelidir ki:

Mertebeler, kendi özellikleriyle hüküm verirler ve kendilerinde zuhûr eden ve meydana gelen şeylerde hüküm sahibi olurlar. Buna göre herhangi

bir mertebeye uğrayan kimsenin, o mertebenin eserlerinin hükmüyle boyanması gerekir. Buna örnek olarak Hakkı uykuda gören kimseyi verebiliriz ki, burası hayal mertebesidir. Buna göre Hak bu mertebede sadece ve sadece belirli bir sûret içinde görülebilir.

Bu, mertebenin hükmüyle ilgilidir.

Sonra, kişi hayal mertebesinden aklî düşüncenin mertebesine intikal ettiğinde, bu mertebede Hakkı sadece misâl ve sûretten münezzeh iken idrâk edebilir.

Böylece şu husus ortaya çıkmıştır ki: Kul, her mertebede bir önceki mertebede verdiğinden farklı bir hüküm ile Hakka dair hüküm verecektir. Buna göre, bu esnada muhakkik kişi şunu öğrenir ki: O, Hakkı gerçek anlamda bilememiştir ve Hakkın hüviyetini olduğu hal üzere sadece Hakkın kendisi bilebilir.

***

İşte bu, Allah'ı bilmede kâmillerin nihaî mertebesidir. Şöyle ki: Herhangi bir mertebede sahip oldukları ilim, başka bir mertebede tükenir. Onların sahip olduğu şey tükenir, Allah'ın sahip olduğu ise, bâkidir. Çünkü Hakkın kendi nefsinde kendisi için çeşitlenme söz konusu değildir. Hakkın kendisini bilmesi de, başkalaşma ve değişme kabul etmez.

Binaenaleyh Hak, el-Bâkî ve el-Hâdî'dir.

***

el-Vâris

el-Vâris, berzâh’a intikal ettiklerinde yaratıklarının artlarına bıraktıkları şeylere vâris olan demektir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin hükümleri, mânevî ve sûrî bütün mertebelere sirâyet etmiştir. Buna göre sûrî mertebelere vâris olmak, herkesin dünya yaratılışından bütün olarak âhiret yaratılışına intikal ederlerken, Hakkın yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara vâris olması şeklindedir. Ayrıca, Hak dilediklerini ona vâris kılmak için, bu yaratılışa hüküm ve adalet yoluyla bazı kullar da vâris olabilir.

Mânevî mertebelere bu ismin hükmünün sirâyet etmesine örnek olarak ise, Hakkın deneyici ilminin iliştiği şeylere vâris olmasını verebiliriz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Sizi deneyeceğiz, ta ki sizlerden mücâhitleri ve sabredenleri bilelim.”

Vâris bırakan, bıraktığı şeyleri toplamada çektiği yorgunluğuyla vârisçiye hizmet eder. Şu var ki, mânevî vârislik –ki bu ilimdir-, vârise miras kalmakla miras sahibinden bir şey eksiltmez, altın ve gümüş ise, böyle değildir, çünkü bunlar, miras bırakandan bırakılana bir malın aktarılmasıdır.

***

Peygamberler, ilimden ve Hakkın kendilerini vâris kıldığı şeylerden başka bir miras bırakmamışlardır. Buna göre peygamberler, Hakkın vârisleridir. Alimler ise, peygamberlerin vârisleridir. O halde Hak bir açıdan vâris, bir açıdan ise, vâris kılandır; aynı şekilde halk da böyledir.

Buna göre bazı alimler, nübüvvetin zâhirinden hüküm ve şeriat ilimlerine vâris olurlar; bazı alimler, nübüvvetin bâtınından sır ve keşif ilmine vâris olurlar. Her ikisi de, vârislikte ikinci mertebede bulunur. Çünkü bu insanlar için ilim, belirli bir peygamber kendisini ortaya koyduktan sonra meydana

gelebilir. Şu halde bu insanlar, peygamberin mertebesinden -nazarî ilim gibi- şüpheye maruz kalmayan ilme vâris olmamışlardır. Bu ilmin şüpheye maruz kalmayışının nedeni, ilmin son derece açık bir ilim olmasıdır.

Buna göre, meşru bir iş ile amel edip, bu amelden kendisi için “Allah’a dair” ilim meydana gelen herkesin ilmi vâris olunan ilimdendir. Bunun ardından, bu meşru iş, belirli bir peygamber tarafından şeriat olarak ortaya konulmuş bir iştir ya da kendisinden önceki peygamberlerin şeriatıdır. Bu amel sahibinin peygamberi, bu işi ümmeti için tespit etmiştir.

Şu halde bu iş, bu amel sahibinin peygamberinin ortaya koyduğu bir şey ve o da bunun uygulayıcısı ise, başkasına nispet edilmez; kendisinden önceki bir peygamberin ibâdet ettiği bir iş ise, sonra da bu amel sahibinin peygamberi de onu onaylamışsa, bu kişi, özel olarak bu işin şeriatı olduğu peygamberin, daha sonra da onu onaylayan peygamberin vârisidir.

Böylece peygamber saflarında, bir işi hüküm olarak ortaya koyan kimse ile, sayıları bin bile olsa onu onaylayan peygamber birbirlerinin vârisi olurlar. Çünkü o peygamber, onların hepsiyle birlikte haşr edilir.

***

Bunun nedeni, âhiret ve berzâh yaratılışlarının hükmüdür. Çünkü burada bir şahıs, aynı andan kendisini pek çok sûrette ve birbirinden farklı mekânlarda görür; bütün bu durumlarda kendisi ise aynı kişidir. Kıyâmet mahallerinde insanların Hz. peygamberi talep etmeleri de böyledir. Böylece insanlar, talep ettikleri yerde peygamberi bulurlar. Buna göre bir insan peygamberi başka birisinin başka bir yerde bulduğu anda bulur.

İşte bu, vasıta yoluyla vârisliğin hükmüdür.

Kulun herhangi bir vasıta olmaksızın vâris olması ise, hüküm yönünden daha umûmîdir. Doğrudan verâset, hayat, kudret, irâde, semi, basar ve kelâm gibi sıfatlara vâris olmaktır.Çünkü kul Hakkın sıfatlarından ancak sahip olduğu şeyleri taakkul edebilir. Böylece Allah, kullarına öğretmek için, kendisini bir takım sıfatlarla ve celâlinin ve büyüklünün gerektirdiği özelliklerle nitelemiş, ardından şu ifadesiyle kendisini bunlardan tenzîh etmiştir: “İzzet sahibi Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir.”

Böylelikle tenzîh, onların vâris oldukları sıfatların yerini almıştır.

***

er-Reşîd

Rüşt, istikâmet demektir. er-Reşîd, bütün canlıların perçemlerinden tutarak, onları sırât-ı müstakim’e irşat edendir.

***

Bilinmelidir ki:

İnsan, emir ve irâdeyi ayırt edemeden önce cahil olduğu ve kendisinden meydana gelen şeyler, Hakkın ilmiyle meydana geldiği ve de Hakkın ilmi de malûma tabi olduğu için, emir ile irâde arasında herhangi bir çelişki olmaz. Çelişki, emir ile ilmin gerektirdiği şey arasındadır. Bu nedenle varlıklardan her birisinin, zâtının gerektirdiği tarzda belirli bir istikameti ve rüştü vardır.

Fakat bazen kemâle erdirici üç sıfâtın eserleri bir tek şahısta toplanabilir. Bunlar, ilim, irâde ve emirdir. Bu durumda bu şahıs, en üst istikamet ve rüşt derecesine sahiptir.

Bazen irâde, bir şahsa emir sıfatından soyut olarak ilişebilir; bu şahsın emir sıfatından mülahaza ettiği şey, sadece onun kalıbıdır, yoksa onunla amel etmek değildir. Çünkü ilim, bulunduğu hale taalluk etmiştir. Bu durumda kulun yapması gereken şey, sadece emrin geliş mahallini “murakabe” etmekle hazırlamaktır.

Buna göre ilâhî emir tekvin ile gelirse, kişi emrin eserini kalbinde murakabe eder: Acaba kalpte bir direnme veya kabul bulunmakta mıdır? Şâyet kalpte kabul bulunuyorsa, bu durumda yedi uzvundan hangisinde bunun serinin tezâhür ettiğine bakmalıdır. Böylece, bulunduğu hal kendisine gözüksün diye, ilmin ondaki eserini murakabe eder. Çünkü Hak kendisi hakkında ancak kendisiyle hüküm verir.

Buna göre, hali Hakkın şe’nlerini murakabe etmek olan birisi, tam sââdette bulunur; her ne kadar emredilen şeyden farklı bir iş kişiden sadır olsa bile, o, istikamet ve rüşt derecesini elde etmiş, Hakkı ve O’nunla “huzûr”u murakabe etmekle emredilmiştir.

Huzûr, ibâdetlerin en faziletlisi olan namazın ruhudur; buna göre hiçbir günah, namaza denk olamaz, aksine her çeşit günah, namazın saltanatı altında silinir ve ortadan kalkar.

***

Bu makâm sahibine kader sırrı keşf olunur. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav.) sürekli şöyle söylerdi: “Beni Hud sûresi ve kardeşleri yaşlandırdı.” Bu sûrelerde, doğru olmak emri ve ilmin emre uygun olup olmadığının bilinemeyeceği zikredilmiştir.

Hz. Peygamber, kader sırrının ortaya çıkmasıyla, belirlenmiş işin ne olduğunu anlayınca, artık yaşlanmamış, istikamet ve rüştün hakîkati gerçekleştiği için himmetini buna yöneltmemiştir.

***

es-Sabûr

es-Sabûr, kendisine edilen eziyete sabreden demektir. Buna göre es-Sabûr, günahların çokluğunun, buna gücü yettiği halde, kendisini aceleyle cezalandırmaya sevk etmediği kimsedir.

***

Bilinmelidir ki:

Bu ismin sirâyeti bütün mertebeleri kapsamıştır. Bu nedenle Hak kendisini “sabr” ile nitelemiş ve kullarını da “sabr” ile nitelemiş, onlara beraberliği, hidâyeti, selâmeti ve rahmeti tahsis etmiştir.

Buna göre Hakkın sabretmesi, muhalefet ve şirk koşmakla kendisine eziyet eden kimseye mühlet vermesi, bu günahı işlediğinde onu cezalandırmayışıdır; aksine onların bedenlerine afiyet verir, mallarını artırır, rahmet ve ihsanının umûmîliğiyle rızıklarını genişletir, kerem ve minnetinin kemâliyle onları belirli bir süreye kadar yaşatır.

Bunun ardından Hak, yaratıklarına öğretmek için kullarına kendisine eziyet eden kimsenin ne ile eziyet ettiğini şikâyet eder; bununla beraber O, es-Sabûr ismine sahip olmaya devam eder. Böylece kulları öğrenirler ki, onlar kendilerine inen belayı Hakka şikâyet ettiklerinde bu durum, sabrın kendilerine nispet edilmesine zarar vermez. Çünkü varlıkta olan her şeyde bir sır ve hikmet bulunur ki, bu sır ve hikmet, irâdenin akışıyla hareket eder.

Buna göre Hak, nimet verdiği şeyi kuluna onun şükretmesi ve kendisine bunun karşılığında hamd etmesi için verdiği gibi, aynı şekilde, belaya maruz kalan kimseye de bu belanın verilmesinin nedeni onu Hakka şikâyet edip, tazarru, muhtaçlık ve niyaz ile O’nun katına yönelmesidir. Bununla beraber, sabır makâmı tarîkat ehline göre, rabbânî hüküm karşısında sâbit olmayı gerektirir, bunun nedeni, her ne kadar kul bunun farkında olmasa da bundaki maslahattır.

***

Bu, mücâhede ve gayret eden ibâdet sahiplerinin hükmüdür. Onlar, nazarî tahayyüllere ve işitmeye dayanan taklitlere sahiptirler; yoksa onlar, müşâhede pınarlarının meşreplerinden tatmış ve konusu irfan olan müşâhedeyi elde etmiş değillerdir. Çünkü bu makâmda duran ârifin Hakkın şe'nlerinin farklılaşması nedeniyle hükümlerin değişmesinde daimî müşâhedesi vardır. Dolayısıyla, kendisine gelen beladan Hakka şikâyet etmesi müşâhedesine zarar vermez.

Hak, bu ârifin gayesiyle çelişen ve mizacına ters gelen bir hüküm yaratırsa, bunun nedeni sadece ârifin kendisine şikâyetini arz etmesi ve bu sıkıntıyı kendisinden kaldırmasını istemesidir.

Buna göre, bir bela hissettiğinde Hakka şikâyette bulunmayan kimse, hiç kuşkusuz ki, bilgisizliğiyle ilâhî kahra mukavemet etmiştir. Bu nedenle Ebu Yezid el-Bestâmî, acıkmış ve ağlamış, bunun sebebi kendisine sorulduğunda şöyle demiştir: “Kuşkusuz ki Hak, sırf ağlayayım diye beni acıktırmıştır.”

Binaenaleyh Hakka yakın olmuş insanların edebi, sıkıntı hallerinde sıkıntılarını başkasına değil sadece Allah'a arz eylemektir. Bu nedenle Eyyub (as.), peygamberlik makâmına sahip olduğu halde, şöyle derdi: “Ya Rabbi! Sıkıntı bana temas etti, ser merhamet edenlerin en merhametlisisin.”[122]

Böyle davranmasına rağmen Hak kendisini “sabr” ile nitelemiş ve onu övgü bağlamında zikretmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Biz onu sabredici olarak bulduk. Ne güzel kuldur! O çok sabredendir.”[123]

Yani: Beşerî zayıflığın muzdarip olmayı ve sebeplere yönelmeyi gerektirdiği bir vakitte, biz onu sabredici bulduk; binaenaleyh Eyyub, zorda kalmamış ve sadece bize teveccüh etmiştir.

İşte bu, gerçek kulluğun hakîkatidir; bu makâm, kendi ihtiyar ve irâdesini terk edip, Hakkın kendisi hakkında irâde ettiği tarzda oluncaya kadar kul için gerçekleşmez. Çünkü kul, ihtiyar sahibi olursa, Hakkın efendiliğinin tadını tadamaz. Böylece dilediği vakit Hakkı kendisine veli edinir ve dilediği vakit de onu velîlikten azl eder.

Böylece kul, ihtiyar halinde kendi nefsinin hükmüne bağlı olarak bulunur; nefis ise, Hak ile niza eder. Zorunluluk halinde ise kul, Rabbinin hükmüne bağlıdır. Buna göre ârifin durumu, belâlar geldiğinde bâtınının Hakka yönelmesi; ilâhî hüküm kendisinde icra edilirken zâhiriyle sâbit kalmaktır. Böylece ârif, sâkin dururken hareketli; hareket halinde ise sâkindir. Çünkü haller hükümrandır; hakkında hüküm verilenin ise, hükmünün kendisinde işlemesi için hüküm sahibinin egemenliğinde bulunması gerekir.

***

Bilinmelidir ki:

Sabrın dört derecesi vardır: Bunlardan birincisi, Allah için sabretmektir. Bu, tekliflerin ağırlıklarına tahammül etmektir ki, avamın sabrıdır.

İkincisi, Hakkın yasaklarından sakınırken ilâhî yardımın eşlik edişini görmek için “Allah ile” sabırdır ki, bu, müridin sabrıdır.

Üçüncüsü, sabreden kimsenin beşeriyetinin gidip, ilâhî ahlak ile ahlaklanmasıyla fenânın başlangıcına ulaşmak için “Allah’a karşı sabırdır.”

Bu, sübût sahibi, tövbekâr, Allah’ı bilmede özellik sahibi muhakkikin sabrıdır. O, sadece dünya hayatında temiz rızıkları tadan kimsenin bilebildiği hiçbir gözün görmediği ve kulağın işitmediği ve hiçbir insanın gönlüne gelmeyen şeyleri bilir.

O, Allah’ın inâyet ve tevfikiyle, mânevî muamelelere tahsis ettiği kimsedir; böylece o, ilâhî isimler ile, her bir ismin hakîkatinin gerektirdiği tarzda, onlarla ahlaklanmakla ilişki kurar. Böylece hiçbir ilâhî isim kalmaz ki, söz konusu ârif, sûretiyle, haliyle onda kâim olmasın ve onun sırlarına ve eserlerinin neticelerine muttali olmasın.

Bununla beraber isimlerin hükümleri, varlık bunu bilse de bilmese de, her varlığı şâmildir; fakat yakınlık rütbesini sadece ifânî ilim delîllerinin kaselerinden kavuşma şarabını tadanlar elde edebilirler.

Çünkü ilmin lezzetinin büyüklüğü, malûmun kıymetini belirler. Konusu Cenâb-ı Kibriya olan ilimden daha şerefli hangi ilim olabilir ki? Buna göre

ilâhî isimlerin hakîkatleri, bütün vücûd mertebelerini ihâta eden ferdaniyet/birlik memleketinin işlerinin tertibinin bilgisi ve Rubûbiyet hazinelerinin içeriklerinin sırlarına muttali olmak, mârifet kapılarının en üstünü ve kıymetlisi, en temizi ve en çok istenilenidir.

Göklerin ve yerin melekûtunun sınırları, ârifin meydanıdır ki o, bunların çevrelerinde dolaşır durur, dilediği yerde konaklar. Bu esnada herhangi bir hareket veya başkasının karşı koyması söz konusu değildir.

***

Perdenin ortadan kalktığı esnada en büyük hüsran, Hakkın kendisine dair ilimden mahrum bıraktığı kimseye aittir. Çünkü cehalet hüsranı, özellikle de Allah'ı bilmemek konusunda olmak üzere, en büyük hüsrandır.

Himmetinin konusu dünyada ilâhî sırların keşfi olan ve bunu elde eden kimse, hiç kuşkusuz ki, iki diyarda kazançlıdır ve iki derece elde etmiştir. Şâyet bu gaye dünya hayatında gerçekleşmezse, kişinin âhiret hayatında buna ulaşması kaçınılmazdır. Bu ikisi arasındaki yegane fark, ilâhî sırların kendisine keşf edildiği kimsenin sırları sürekli müşâhede etmekle dünya hayatında elde ettiği nimet lezzetidir.

Buna göre büsbütün mahrum olan ise, himmetinin konusu dünya hayatında derecelerin mânâlarını elde etmek olmayan kimselerdir.

***

Allah bizleri isim ve sıfatlarını müşâhede ederken edebe sarılan, zâtının sırlarının nûrlarının parıldayışları esnasında irfan nimetiyle mutlu olanlardan eylesin!

"Rabbimiz! Bize hidâyet ettikten ve katından bizlere rahmet verdikten sonra kalplerîmizi kaydırma. Rabbimiz! Sen çok vericisin."[124]

Senin rahmetin, ihsanın ve cömertliğin ile senden diliyoruz, Ey Kerîm, ey Tevvab!

Hamd, bir olan Allah’a mahsustur; selâm, hidâyete tabi olanların üzerinedir.

Bu tercümede, Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi 431 No’lu yazma esas alınmıştır.

[1] “Biz seni âlemlere rahmet diye gönderdik.” (Enbiya, 21/107.)

[2] Sure, Kasas, 28/68.

[3] Sure, Bakara, 2/282

[4] Sure, Araf, 7/180.

[5]Sure, Fat›r, 35/15

[6] Sure, Ali ‹mran, 3/54

[7] Sure, 2/15.

[8] Sure, Tar›k, 86/16

[9] Sure, Bakara, 2/196.

[10] Sure, Ali ‹mran, 3/150.

[11] Sure, Yusuf, 12/80.

[12] Sure, Hac, 22/58.

[13] Sure, Müminûn, 23/14.

[14] Sure, ‹hlas, 1

[15] Sure, Kasas, 28/88.

[16] Sure, ‹nsan, 76/1,

[17] Bkz. “Halk ve emir ona aittir.” Sure, Araf, 7/54.

[18]Sure, Hadid, 57/4.

[19] Sure, Kaf, 50/16.

[20]Sure, Taha, 20/6.

[21] Sure, Zümer, 42.

[22]Sure, Yasin, 36/71.

[23] Sure,⁄afir, 40/16.

[24] Sure, Kamer, 54/50.

[25] Sure, Araf, 7/180.

[26] Konevî, Fatiha Tefsiri’nde bu ismin kökeni hakk›nda flu bilgileri vermektedir: “Bu yüce ismin köklerinden birisi, birisi “Elihe” filidir: “elihe er-raculü ile’r-racüli-ye’lehu, ilâhen”, yani adam, adama s›€›nd›. “Fe-alehehu” Yani, o da, onu güven alt›na ald› ve emin k›ld›.

‹kinci kök ise, “Velihe-yulehu”’dan al›nm›flt›r. Bu kelimenin asl›, “Vellahu”dur. Burada “Vav” harfi, “hemze” ile de€iflmifltir; nitekim ayn› durum, “vesad-isad”, “veflah-iflah” kelimelerinde de söz konusudur. “Veleh”, fliddetli muhabbet demektir. Asl›nda, “me’lûh” denilmesi gerekirdi, fakat Araplar, âlem isim olmas› için yap›s›na muhalefet edip, “ilâh” demifllerdir. Nitekim hesap edilen ve yaz›lan fleye de, “hesap” ve “kitap” demifllerdir.

Bu ismin baflka bir kökü ise, bir fley perdelendi€i vakit söylenen “Lahe-yeluhu”’; veya bir fley ortadan kalkt›€›nda söylenen, “Lahe-yelihû” kelimeleridir. Bu ismin baflka bir kökü ise, bir yere ikamet edildi€inde kullan›lan “elihtü bi’l-mekân/mekâna yerlefltim”den gelir. Bir di€eri ise, “ilâhîyet”ten türemifl olmas›d›r; ilâhîyet, yaratmaya kâdir olmak demektir.

Bu ismin ifltikak› hakk›ndaki di€er görüflle ilgili olarak Dilciler, flunu ileri sürmüfllerdir: “Allah” deyiflimizdeki as›l, gaipten kinâye olan “He” harfidir. fiöyle ki: Onlar, ak›llar›nda bir mevcut ispat etmifller ve ona kinâye harfi olan “He” ile iflâret etmifllerdir. Bunun ard›ndan da, o varl›€›n eflyan›n yarat›c›s› ve mâliki oldu€unu ö€rendikten sonra, bu harfe mülkiyet “Lam”’›n› eklemifllerdir. Böylece “Lehu”ya dönüflmüfltür. Bunun ard›ndan ise, tazîm niyetiyle bu kelimeye “Elif” ve “Lam”’› ilave etmifller, böylelikle bu anlam› pekifltirmifllerdir. Böylece kelime, bütün bu tasarruflardan sonra, “Allah” sözümüzdeki flekline dönüflmüfltür.

Bir di€er görüfl fludur: ‹nsan›n, bir fleyde flafl›p kald›€› ve ona ulaflamad›€›ndaki durumu, “Ye’lehu” diye ifâde edilir. “Veleh”, akl›n gitmesidir.

Bu ismin baflka bir kökü ise, deve yavrusunun annesine düflkünlü€ünü ifâde etmek için kullan›lan “velihe el-fasîlu”dur. Bunun anlam›, kullar›n bütün hallerde Allah’a yalvar›rken istekli ve tutkulu olmalar› demektir. Bir di€er görüfl ise, bu lafz›n abede-ya’bedu-ibâdeten kelimesinde oldu€u gibi, elihe-ye’lehu-ilâhun’dan türetilmesidir. ‹bn-i Abbas (r.a) “Seni ve ilâh›n› terk eder” âyetindeki “ilâh” kelimesini “ibâdet” diye yorumlam›flt›r.
fiu da ileri sürülmüfltür: Bu ismin asl›, “ilâh”t›r, sonra “Elif” ve “Lam” ilave edilmifl, “el-ilâh” haline gelmifltir. Bunun ard›ndan ise, harekesi kendisinden önce sâkin olan “Lam” harfinde bulunmas› itibariyle “Hemze” tahfif edilip, hazf edilmifl, böylece kelime, “Ellah” haline gelmifltir. Sonra ar›zî hareke, lâz›m harekenin yerini alm›fl, böylece birinci Lâm harekesi sâkin olduktan sonra ikincisinde id€am edilmifltir. Bunun ard›ndan kelime “Allah” diye ifâde edilmifltir. Böylelikle, bu cami’ isme dair izahat›m›z›, zevk, nazarî araflt›rma ve dildeki kullan›m aç›s›ndan aç›klam›fl olduk.”

[27] Sure, Bakara, 2/165.

[28] “Rabbin kendisinden baflkas›na ibâdet etmemenizi emretmifltir.” (‹sra, 17/23)

[29]Sure, Enam, 6/103.

[30]Sure, Taha, 20/6.

[31] Sure, Saffat, 37/96.

[32] Sure, Zümer, 39/53.

[33] Sure, Araf, 7/156.

[34] Sure, Hud, 11/80.

[35] Sure, Furkan, 25/63.

[36] “Bizleri her fleyi konuflturan Allah konuflturmufltur.” (Fussilet, 41/21)

[37] Sure, Bakara, 2/40.

[38] Sure, Enam, 6/54.

[39] Sure, Zümer, 39/7.

[40] Sure, ‹brahim, 14/19.

[41] Sure, Münaf›kûn, 63/8

[42] Sure, Ankebut, 29/52.

[43] Sure, Bakara, 2/186.

[44] Sure, ⁄afir, 40/60.

[45] Sure, Sebe, 34/13.

[46] “Allah’›n rahmetinden ümit kesmeyiniz.” (Zümer, 39/53).

[47] Sure, Rahmân, 55

[48] Sure, Bakara, 2/115.

[49] Sure, Araf, 7/35

[50] Sure, Zariyat, 51/22

[51] Sure, Fussilet, 41/10.

[52] “Rabbin Âdem’e isimleri ö€retti” (Bakara, 2/31) âyetine telmih yapmaktad›r.

[53] “Kim Allah’a karz verirse..” Sure, Hadid, 57/11.

[54] “O güldüren ve a€latand›r.” Sure, Necm, 53/43.

[55] Sure, Ali ‹mran, 3/178.

[56] Sure, Rum, 40/4.

[57]Sure, Bakara, 2/286.

[58] Sure, Araf, 7/23.

[59] Sure, Enfal, 8/21

[60] Sure, Enfal, 8/22.

[61] Sure, Nur, 24/2.

[62] Sure, Tur, 52/48.

[63] Sure, Enam, 6/1.

[64] Sure, Hud, 11/56

[65] Sure, Furkan, 25/46.

[66] Sure, Furkan, 25/45

[67] Sure, Nisa, 4/80

[68] Sure, Muhammed, 47/31

[69] Sure, Enfal, 8/25

[70] Sure, Yunus, 10/64

[71] Sure, Enam, 6/91.

[72] Sure, Tevbe, 9/104

[73] Sure, Kasas, 28/83.

[74] Sure, Casiye, 45/37.

[75] Sure, Kamer, 54/14.

[76] Sure, Vak›a, 56/85.

[77] Sure, Ra'd, 13/31

[78] Sure, ‹sra, 17/72

[79]Sure, Kehf, 18/104.

[80] Sure, Ali ‹mran, 3/7.

[81] Sure, Sad, 38/20.

[82] Sure, Buruc, 85/14

[83] Sure, Saffat, 37/180

[84] Sure, Hud, 11/123.

[85] Sure, Bakara, 2/233.

[86] Sure, Yunus, 10/32.

[87] Sure, Enfal, 8/17

[88] Sure, Talak, 65/3

[89]Sure, Bakara, 2/257

[90] Sure, Rum, 30/47

[91] Sure, Yunus, 10/4

[92] Sure, Enbiya, 21/22

[93] Sure, Bakara, 2/163

[94] Sure, Zümer, 39/3

[95] Sure, Ankebut, 29/61

[96] Sure, Hicr, 15/21

[97] Sure, Araf, 7/54.

[98] Sure, Araf, 7/54

[99] Sure, Zümer, 39/3

[100] Sure, Buruc, 85/20

[101] Sure, Hadid, 57/13

[102] “Rabbin da€a tecellî etti€i vakit...” Sure, Araf, 7/143.

[103] Sure, Enam, 6/57

[104] Sure, 20/5

[105] Sure, Zuhruf, 43/32

[106] Sure, Buruc, 85/12

[107] Sure, fiura, 42/40.

[108] Sure, Nisa, 4/100

[109] Sure, Tevbe, 9/128

[110] Sure, Mücadile, 58/7

[111] Sure, ‹sra, 17/20

[112] Sure, Fat›r, 35/2

[113] Sure, Duha, 5

[114] Sure, Neml, 27/50

[115] Sure, Enam, 6/122

[116] Sure, Zümer, 39/18

[117] Sure, Enam, 6/103

[118] Sure, Zümer, 39/18

[119] Sure, Nahl, 16/96

[120] Sure, Kasas, 28/60

[121] Sure, Taha, 20/73

[122] Sure, Enbiya, 21/83

[123] Sure, Sad, 38/44.

[124] Sure, Ali ‹mran, 3/8.

[*] Bu tercümede, Süleymaniye Kütüphanesi Âflir Efendi 431 No’lu yazma esas al›nm›flt›r.